

T.C.
ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA ŞİDDET:
AFGANİSTAN ÖRNEĞİ**

Beyza YANGIN

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Selin KARANA

İSTANBUL-2023

T.C.
ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA ŞİDDET:
AFGANİSTAN ÖRNEĞİ**

Beyza YANGIN

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Selin KARANA

İSTANBUL-2023

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Şiddet: Afganistan Örneği” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Beyza YANGIN

...../...../ 2023

TEŞEKKÜR

Yaşam bir sahnedir. Oyuncuları, yönetmenleri, seyircisi ve sahnenin adeta bir büyüğü haline gelen alkışlarıyla, hayatın pek çok duygusunu anlatmaya çalışır. Benim sahnem ise çok daha büyük ve teşekkürü bol, yönetmenleri güçlü ve oyuncu kadrosu geniş bir kitleye hitap ediyor. Öncelikle bu uzun tez sürecimin mimarı hayatımdaki en güçlü kadınlardan biri olan tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Selin KARANA'ya teşekkürüm. Cesur olmamı, vazgeçmememi ve her daim daha iyisi için savaşmamı söylediğiniz için. Bir diğer teşekkürüm ise, hayatımda çok özel bir ruha sahip olan Dr. Öğr. Üyesi Müge YÜCE'ye olacak. Hayatımın her anında destek çıkıp, kocaman yüreğinizle sarıldığınız için. Teşekkürlerin en büyüğü ise güzel ailem size. Benim her koşulda arkamda durup, koca bir çınar olduğunuz için! Son olarak ise alkışlarımız biz kadınlara, her günümüz kahkahalarla her anımız güzelliklerle taçlansın kız kardeşlerim. Kadınların varlığını perdelemeye çalışan zihniyetlerin karşısında direnişimiz güçlü, gelecek olan yarınlarda ise her anımız kıymetli olsun. Bu tez de özgürce gülebileceğimiz yarınlara için tüm kadınlara armağan olsun. İyi ki varız.

Beyza YANGIN

İstanbul / 2023

ÖZET

TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA ŞİDDET: AFGANİSTAN ÖRNEĞİ

Geçmişten, günümüze dek kadın ve erkek üzerinden inşa edilen toplumsal yargılar toplumsal cinsiyet etrafında şekillenen bir dünya tasarısını anlatmaktadır. Kültürel normların, rollerin ve beklentilerin cinsiyetler üzerindeki etkileşimi, cinsiyetler arasındaki farkların sosyal ve kültürel bağlamda şekillendiğini ifade eder. Sosyal ve kültürel anlamda bir ayrım halini alan kadınlık ve erkeklik hali ise, toplumsal bağlamda bir eşitsizliğin ifadesidir. İki cinsiyet arasında sosyal, dini, ekonomik, siyasi, eğitim ve sağlık alanlarda görülen eşitsizlik ise şiddet kültürünü beslemektedir. Ataerkil sistemin kendi içerisinde köklenen şiddet olgusu, erkek egemen toplumların yapısını ve eril zihniyetin şekillendirdiği toplumsal durumu anlatır. Bu durum, tartışma ve çatışma zemini oluştururken bireysel ve toplumsal düzeyde çatışmalara ve kutuplaşmaya yol açabilmektedir.

Ataerkil kültürün belirgin olduğu Afganistan'da, kadın hakları tarihsel olarak çeşitli engellerle karşılaşmıştır. Bu engeller, modernleşme hedeflerini gerçekleştiremeyen zayıf bir merkezi yönetimin varlığı ve etkisi ile ortaya çıkmıştır. 1996 yılında iktidarı ele geçirmesi ile Taliban, ülkedeki kadın haklarına yönelik faaliyetleri ve modernleşme adımlarını geriye götürmüş ve bu alandaki önemli kazanımları ortadan kaldırmıştır. Taliban'ın yönetimi altında, kadın haklarına yönelik kitlesel ve sistemli bir şekilde insan hakları ihlalleri yaşanmış, kadınların kamusal ve özel alanlardaki davranışları kontrol altına alınmış ve kısıtlanmıştır. Bu dönemde, ülkedeki toplumsal ve sosyal normlar ile kültürel değerler, kadınları şiddetin içine iten bir düzeni meşru hale getirmiştir.

Bu çalışmanın temel amacı, Afganistan'da kadınlara karşı kültürel şiddet olduğunu ve Afganistan'ın modernleşmesinin tarihsel süreci içerisinde bu şiddetin değişmeden devam ettiğini vurgulamaktır. Ayrıca, Afgan kadınlarının yaşadığı zorlukları ve mücadelelerini anlamak, toplumsal cinsiyet eşitliğine dair farkındalığı artırmak bu çalışmanın temel hedefleri arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Çatışma, Kültürel Şiddet, Kadın, Toplumsal Cinsiyet,

ABSTRACT

GENDER - BASED VIOLENCE: THE CASE OF AFGHANISTAN

Social judgments constructed over men and women from the past to the present describe a world design shaped around gender. The interaction of cultural norms, roles and expectations on genders implies that the differences between the sexes are shaped in a social and cultural context. The state of femininity and masculinity, which becomes a social and cultural distinction, is an expression of inequality in the social context. Inequality between the two genders in social, religious, economic, political, educational and health fields feed the culture of violence. The phenomenon of violence rooted in the patriarchal system itself describes the structure of male-dominated societies and the social situation shaped by the masculine mentality. This situation creates a ground for debate and conflict and can lead to conflicts and polarization at individual and social levels.

In Afghanistan, where patriarchal culture is prominent, women's rights have historically faced various obstacles. These obstacles have arisen from the presence and influence of a weak central government that has failed to achieve its modernization goals. After taking power in 1996, the Taliban set back women's rights activities and modernization steps in the country and eliminated important gains in this field. Under the Taliban's rule, there were massive and systematic human rights violations against women's rights, and women's behavior in public and private spheres was controlled and restricted. During this period, social norms and cultural values in the country legitimized a system that pushed women into violence.

The main purpose of this study is to emphasize that there is cultural violence against women in Afghanistan and that this violence continues unchanged in the historical process of Afghanistan's modernization. In addition, understanding the difficulties and struggles of Afghan women and raising awareness on gender equality are among the main objectives of this study.

Keywords: Afghanistan, Conflict, Cultural Violence, Women, Gender

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	i
TEŞEKKÜR.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	viii
GİRİŞ.....	1
1. 1. Tezin Amacı.....	1
1.2. Tezin Önemi	3
1.3. Materyal ve Metot.....	3
1.4. Çalışmanın Sınırlılıkları.....	5
BÖLÜM I	6
2. TOPLUMSAL HAREKETLER BAĞLAMINDA KADIN HAREKETLERİNİN DOĞUŞU.....	6
2.1. Feminizm	9
2.2. Feminizm'in Türleri.....	17
2.2.1. Liberal Feminizm.....	17
2.2.2. Radikal Feminizm.....	19
2.2.3. Marksist Feminizm	21
2.2.4. Kültürel Feminizm	23
2.3. Toplumsal Çatışma Teorileri Bağlamında Kadın	24
2.4. Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadınlık ve Erkeklik İnşası.....	29
2.4.1. Ataerkil Sistemde Üretilen Erkeklik İktidarı	33
2.5. Şiddet	37
2.5.1. Kadına Karşı Şiddet ve Türleri	38

2.5.1.1. Fiziksel Şiddet.....	41
2.5.1.2. Ekonomik Şiddet.....	41
2.5.1.3. Sözlü- Psikolojik Şiddet.....	41
2.5.1.4. Cinsel Şiddet.....	42
2.5.1.5. Kültürel Şiddet.....	42
BÖLÜM II	45
3.1. AFGANİSTAN TOPLUMUNUN KÜLTÜRÜ VE ÜLKEDEKİ REJİM DEĞİŞİKLİKLERİ	45
3.1.1. Abdurrahman Han Dönemi (1880-1901).....	47
3.1.2. Habibullah Han Devri (1872-1919).....	49
3.1.3. Amanullah Han Devri (1919-1929).....	51
3.1.4. Nadir Şah Dönemi (1929-1933)	53
3.1.5. Davud Han Dönemi ve Cumhuriyet'in Kuruluşu (1953-1979).....	53
3.2. Sovyetler Birliği'nin Afganistan İşgali.....	55
3.3. Taliban Rejiminin Doğuşu ve Gelişim Sürecinin Tarihsel ve Jeopolitik Bağlamı..	58
3.4. Taliban'ın İdeolojisi ve Amaçları	62
3.5. ABD'nin Afganistan İşgali	63
3.6. ABD'nin Afganistan'dan Geri Çekilmesi ve Taliban Yönetiminin Yeniden Başa Gelmesi	70
BÖLÜM III	73
4. AFGANİSTAN'DAKİ KADINLARIN SOSYAL VE SİYASAL YAŞAMLARINDAKİ DURUMU	73
4.1. Afganistan Modern Döneminde Kadının Yeri.....	74
4.1.1. Habibullah Han Döneminde Afgan Kadınlar (1901-1919)	75
4.1.2. Amanullah Han Döneminde Afgan Kadınlar (1919-1929)	75
4.1.3. Nadir Şah Dönemi (1929-1933)	77
4.1.4. Davud Han Döneminde Kadınların Durumu (1973-1978).....	78
4.1.5. Sovyetler Birliği'nin İşgali Döneminde Kadınların Durumu	79

4.1.6. Taliban Rejiminin Kadınlar Üzerindeki Denetimi.....	83
4.1.7. ABD’nin Afganistan’ı İşgali Sonrasında Afgan Kadınların Durumu	89
4.1.8. ABD’nin Afganistan’dan Geri Çekilmesi ve Taliban’ın Yeniden İktidara Gelmesi	94
SONUÇ	100
KAYNAKLAR	105

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

ADHP: Afganistan Demokratik Halk Partisi

AIHRC : Afganistan Bağımsız İnsan Hakları Komisyonu

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

CEDAW: Afganistan, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması

MoWA : Kadın İşleri Bakanlığı

NAPWA : Afganistan Ulusal Eylem Planı

PDPA : Afganistan Halkların Demokratik Partisi

RAWA: Afganistan Kadınları Devrimci Derneği

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

UNDP : BM Kalkınma Programı

WEF: World Economic Forum

WHO : Dünya Sağlık Örgütü

GİRİŞ

1. 1. Tezin Amacı

Toplum içerisinde var olan kültürel, sosyal, ekonomik ve dini değerler insanoğlunun süreç içerisinde bireysel olarak bir kimlik kazanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Toplum içerisinde biçim kazanan roller, şemalar ve kalıplar, bu değer yargıları ile birlikte insana belli sorumluluklar yüklemektedir. Tüm bu yargılar bir neslin devam edebilmesinde, biyolojik ve kültürel çatışmaları beraberinde getirdiği gibi, kadın erkek arasındaki eşitsizlik mücadelelerinin de büyük bir çerçevesini oluşturur. Toplumsal düzlemde mevcut olan bu kültürel değişim, kadın ve erkek arasındaki sosyal, dini, ekonomik, siyasi, eğitim ve sağlık alanlarında eşitlik ilkesini azaltmaktadır. Bu nedenle de bu durum bir tartışma ortamına yol açarken, diğer taraftan bireysel olarak çatışmalara ve kutuplaşmaya sebep olabilmektedir. Tartışmaların temelinde yer alan ana konu, toplumdan topluma değişiklik sağlayabilen kültürel değişikliklerdir. Bu farklılıklar, herhangi bir coğrafyada bulunan bir topluluk veya toplumun, kadınlar ve erkekler için olan beklentilerinin, başka bir toplumun belirlediği ölçütlere uymaması ve kendine özgü adet ve geleneklerle belirlenmesidir.

Eski çağlardan itibaren erkekler fiziksel anlamda güçlü ve aile içerisinde geçimin sağlanması, avcılık gibi güç gerektiren konularda üretimle uğraşan kişi rolünü üstlenmiştir. Kadınlar ise, çocuk doğurma ve yetiştirme yetenekleri anlamında günlük yaşam düzeni ve bir neslin devamı için önemli bir rol oynamıştır. Her iki türde de hayatın sürekliliği bağlamında değerli oldukları kabul edilir, ancak erkeklerin işlevi daha baskın olduğu düşüncesi bir çatışma ortamının doğmasına sebep olmuştur. Bu çatışma hali toplum içerisinde kadınlar ve erkekler arasında belirgin bir ayrım olduğunu ifade etmektedir. Erkeklerin daha fazla güç ayrıcalığına sahip olduğuna ve kadınların bedensel ve zihinsel açıdan erkeklere göre daha zayıf olduğuna dair kültürel bir inanç oluşmuştur. Bu bağlamda, kadınlık ve erkeklik kavramları sosyal ve kültürel olarak ayrılmış ve toplumsal bağlamda eşitsizlik yaratmıştır. Bu eşitsizlik ise, şiddet olgusunu beslemektedir. Patriarkal sistem tarafından köklendirilen şiddet olgusu, erkek egemen toplumların örgütsel yapısını ve eril hakimiyetin şekillendirdiği bir dünya tasarısını yansıtmaktadır.

Yaşamının farklı bölümlerinde anne, abla, eş gibi farklı kimlikler taşıyan kadınlar, toplum tarafından şekillenen beklentileri de karşılamaya çalışır. Bu beklentiler toplumdan topluma değişiklik sağladığı gibi kültürel olarak da belli farklılıklara sahne olmaktadır. Fakat her bir farklılığın ortak olan benzerliği şiddeti barındırmasıdır. Bu durum kadınların tarih boyunca ataerkil zihniyetlerin baskın olduğu topraklarda uğramış olduğu baskı, zulüm, aşağılanma, küçümsenme gibi psikolojik ve fizyolojik şiddetlerdir. Şiddetin görünmeyen kısmında ise, ekonomik, siyasal, dini ve kültürel bağlamda uğramış oldukları şiddetin toplumsal alanda gelişen oluşumları yer almaktadır. Tüm bunlar erkek egemen sistemin tahakkümü altında olan kadınların, sosyal ve gündelik yaşamlarından uzaklaştırılarak bir köle rolüne bürünmesine sebep olmaktadır.

Şiddet döngüsü içerisinde yer alan bireyler veya toplumlar özelinde şiddet, toplumsal cinsiyet, cinsellik ve iktidar gibi kavramların birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğu bir akış diyagramında yer almaktadır. Kadının toplumsal cinsiyet bağlamında kamuda veya aile ortamında yaşadığı eşitsizlik ve ev içindeki emeğinin değersizleştirilmesi, ataerkil toplum yapısının belirlediği güç ve iktidar ilişkileri ile bağlantılıdır. Bu durum hem kamusal alanda hem de özel alanda bir cinsiyet eşitsizliği yaratmaktadır. Özellikle kültürel olarak şekillenen toplumsal cinsiyet ilişkilerinde bir hiyerarşi düzeni bulunmaktadır. Bu düzende kadınların fiziksel, cinsel, kültürel, psikolojik ve ekonomik olarak şiddete maruz kalmasına yol açmaktadır.

Tarihsel olarak kadın hakları Afganistan'da geleneksel topluluklara yerleşmiş olan ataerkil kültürün etkisiyle sınırlanan merkezi bir devletin zayıflığı ve modernleşme hedeflerinin uygulanamamasıyla engellenmiştir. Ülkede kraliyet dönemi sonrasındaki rejim değişiklikleri pek çok değişimi beraberinde getirmiştir. 1996'da Taliban'ın iktidarı ele geçirmesiyle birlikte, ülkede Kral Amanullah tarafından yapılan faaliyetler ve modernleşme bağlamında elde edilen önemli kazanımlar ortadan kaldırılmıştır. Ülke içerisindeki kargaşa ortamının son bulmasına yönelik girişimlerde bulunan Taliban, kadın hakları konusunda kitlesel ve sistematik olarak insan hakları ihlaline sebebiyet verecek değişiklikler yapmıştır. Hem kamusal hem de özel alanlarda kadınların davranışlarının her yönünü kısıtlayan ve kontrol altında alan bir düzen inşa etmiştir. Ülkedeki toplumsal ve sosyal bağlamda kalıplaşan normlar, değerler ve kültür yargıları, kadınları kendi yaşamlarında bir şiddet sarmalının içerisinde bırakmıştır. Kadınlar yasal olarak kısıtlanan sosyal yaşamlarını devam ettirebilmek için, şeriat kurallarının hüküm sürdüğü, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yer aldığı bir düzenin içerisinde mücadele etmektedirler. Burada

dini bağlamda yer alan figürlerin ve otoriterlerin kadınların hayatlarına pek çok yönden müdahale ettiğini görmek mümkündür. Özellikle ABD'nin Afganistan'ı işgali ile birlikte ülkede toplumsal cinsiyet eşitliği açısından iyileşmeler olsa da kadınlara yönelik şiddet bitmemiştir. Bunun en temel sebebi, Taliban'ın tekrardan yönetime gelmesi ve siyasi yönetimi içerisinde dini motifleri kullanarak şiddet olgusunu beslemesidir. Bu çalışmanın amacı da Afganistan'da kadınlara karşı kültürel bir şiddet olduğunu ve tarihsel süreçte kadınlara bu şiddet halinin değişmeden kaldığını vurgulamaktadır.

1.2. Tezin Önemi

Bu çalışmadan çıkan sonuçlar, cinsiyetler arasında üretilen kültürel beklentilerin toplumsal cinsiyet bağlamında şiddet olgusunu beslediği ve toplumda inşa edilen kadınlık ve erkeklik kavramlarının kültürel şiddeti teşvik ettiği ifade edilmektedir. Bu çerçevede, bu çalışma içerisinde, Afganistan'da ki sosyo-kültürel yapı ve süreç içerisinde yaşanan rejim değişikliklerinin kadını, erkeklerin denetimde ikincil bir konuma iterek, şiddet olgusunu arttırdığına ve bu döngünün süreç içerisinde değişmeden tekrar ettiğine dikkat çekmektedir. Bu bakımdan çalışma, toplumdan topluma değişiklik sağlayabilen toplumsal cinsiyet kavramının, Afganistan özelinde kültürel şiddet temelinde şekillendiğini ve süreç içerisinde kadınlara yönelik şiddetin değişmeden devam ettiğini belirtmesi açısından önem arz etmektedir.

1.3. Materyal ve Metot

“Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddet: Afganistan Örneği” adlı bu tezde, toplumsal cinsiyet bağlamında, toplumun cinsiyetler arasında ürettiği kültürel beklentilerin şiddet olgusunu ön plana çıkardığını, kültürel anlamda inşa edilen cinsiyet kültürel şiddeti meydana getirdiğini belirtilmektedir. Buradan hareketle bu tez de aşağıdaki hipotezler çerçevesinde analizler yapılmış ve bir sonuca varılmıştır.

1-) Afganistan'da kadınlara karşı kültürel bir şiddet vardır.

2-) Afganistan'daki siyasal İslam yönetim anlayışı kadınların yaşam tarzlarını kısıtlamıştır.

3-) Taliban iktidarında kadınlara karşı şiddet; eğitim, sağlık, sosyal yaşam da dahil olmak üzere pek çok alanda kendini tekrar etmiştir.

4-) Taliban iktidarı sonrasında kadın haklarına karşı iyileştirmeler olsa dahi, şiddet ülkede varlığını korumuştur.

Çalışma boyunca bu varsayımların doğru olup olmadığı tartışılacaktır. Bu araştırmada mevcut araştırmalardan faydalanılarak, toplumsal cinsiyet ve şiddet bağlamında önde gelen uluslararası ilişkiler teorisyenlerin çalışmalarına başvurulacak, uluslararası kuruluşların raporları incelenerek elde edilen bulgular, teorik bağlamda analiz edilecektir. Bu bağlamda Afganistan'da tarihsel süreç içerisinde kadınlara karşı şiddetin değişmeden kaldığı ve kültürel şiddet temelinde inşa edildiği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu kapsamda, Taliban'ın ortaya çıkışı ve sonrası, ABD'nin Afganistan'ı işgali ve sonrasında gerçekleşen tüm rejim değişiklikleri sırasında, uluslararası kuruluşlar tarafından yayınlanan raporlar, araştırmalar incelenecektir. Bu çalışmada literatür taraması gibi, nitel araştırma yöntemleri kullanılmakta, Afganistan örneği ile vaka çalışmasına yer verilmektedir. Literatür bağlamında dergi, makale, rapor, gazete gibi kaynaklardan geniş çaplı bir tarama yapılarak araştırmanın amacına hizmet edecek bilgilere ulaşılmıştır. Ayrıca bu çalışma, teorik çerçevede elde edilen bulguların gözden geçirildiği, özetlendiği ve yorumlandığı, kavramlara ve kavramların arasındaki ilişkilerin değerlendirildiği ve çıkarılan bulguların analiz edildiği nitel araştırma yöntemi kullanılmış teorik bir çalışmadır. Bu bağlamda literatür çalışması ile, toplumsal cinsiyet ve feminist literatürün kadınlık ve erkeklik olgusunu toplumsal zeminde nasıl ürettiğini ortaya koyduktan sonra, Afganistan'daki kadınların toplumsal cinsiyet örüntüsünde ne tür bir şiddete maruz kaldıkları ve bunun sebeplerinin neler olduğu, toplumsal cinsiyet ve şiddet bağlantısı çerçevesinde ele alınacaktır. Bu kapsamda dört bölümünden oluşan çalışmada, ilk bölüm itibarıyla tezin amacı, önemi ve yöntemi belirtilmiştir. İkinci bölümde ise toplumsal cinsiyet ve şiddet çerçevesinde teorik bir giriş yapılacaktır. Üçüncü bölümünde Afganistan'ın sosyo-kültürel yapısı ve süreç içerisinde geçirdiği rejim değişiklikleri itibarıyla, Taliban dönemi, ABD işgali ve sonrası dönem anlatılacaktır. Son bölümünde ise, veri analizi yapılarak, şiddet ve çatışma türleri Afganistan örneği çerçevesinde tartışılacaktır.

1.4. Çalışmanın Sınırlılıkları

Bu çalışmada Sovyet dönemi itibariyle bir inceleme sağlanmıştır. Kraliyet döneminde yer alan gelişmelere de yer verilmiştir ancak o dönem ile alakalı ciddi bir arşiv çalışması gerektirdiğinden kaynaklara erişim kısıtlılığı sebebiyle ikincil çalışmalara başvurulmuştur. Bu sebeple çalışmanın kapsamı sınırlandırılarak Sovyet dönemi sonrasını içeren bir araştırma sağlanmıştır.

BÖLÜM I

2. TOPLUMSAL HAREKETLER BAĞLAMINDA KADIN HAREKETLERİNİN DOĞUŞU

Modern dünyanın inşa edilme sürecinde, toplumsal alanda önemli gelişmeler yaşanırken, modernleşme hareketinin sonucunda siyasal, ekonomik ve toplumsal pek çok alanda meydana gelen bir değişim sürecinden bahsedilmektedir. Bu toplumsal değişim süreçleri, koşulların değişmesine bağlı olarak farklılaşmakta ve toplumun değişiminde radikal kırılmaları ve çatışmaları beraberinde getirmektedir. Toplumsal dönüşüm sürecinde etkisi olan faktörler, siyasal, kültürel, ekonomik, sosyal niteliklerin yanı sıra, iç ve dış gelişmelere bağlı olarak değişim sağlamaktadır. Batıda meydana gelen gelişmeler ve bu gelişmelerin yaşandığı toplumlarda, devletin toplumla ya da toplum içerisinde yer alan grupların birbirleriyle olan ilişkileri bağlamında önemlidir. Bu noktada, Sanayi devriminin getirdiği yeni koşulların, toplumsal ilişkileri ciddi biçimde değiştirdiği gözlemlenmektedir. Söz konusu devrim bir dizi teknolojik gelişmelerin yanı sıra, hızlı bir şekilde kentleşme sürecini, ekonomik, siyasal, kültürel olarak kurumlaşmaları ve değişimleri beraberinde getirmiştir. Bahsedilen bu endüstrileşme süreci devam ederken hem üretim ilişkilerinde hem de büyük bir toplumsal dönüşümün meydana gelmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu gelişmelerin yarattığı yeni koşullar, kaçınılmaz bir şekilde siyasal, toplumsal, kültürel alanlarda da yeniliklerin temelini atmıştır (Doğan, 2008, s.31). Tarihsel süreç içerisinde meydana gelen gelişmeler de toplumsal sınıflar arasında maddi bir çıkar çatışmasına sebebiyet vermiştir. Toplumsal sistemin toplumu oluşturan sınıfların çıkarlarını eşit bir şekilde korumaması toplumsal hareketlerin ortaya çıkış gerekçesidir. Bu sebeple oluşan toplumsal hareketler sınıfsal bir karakter taşır iken, hareketlerin kendisi de sınıf mücadelesinin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır (Türk, 2018, s.38).

Zaman ve mekâna göre değişiklik göstermekle birlikte isyan, eylem ve başkaldırıların tarihin erken dönemlerinden itibaren toplumsal hareket çerçevesinde ele alınmaktadır. Toplumsal hareketler, toplumsal veya siyasal yapılar içerisinde istekleri göz ardı edilen veya karşılanmayan bir takım toplumsal taleplerin, ‘toplumsal’ grupların mobilize olmasıyla doğan hareketler olarak nitelendirilmektedir. Toplumsal hareket olarak adlandırılan, siyasal grup veya grup mücadelelerinin anlaşılmasına yönelik olarak

yürütülen çalışmalar son birkaç yılda hız kazanarak, belirgin bir ilerleme kaydedilmiştir. 1960'lardan günümüze dek nitelik bakımından, çevre, insan hakları ve barış gibi yeni temalar, cinsel kimlik, toplumsal cinsiyet, etnisite, milliyetçilik ve din gibi temalar ekseninde şekillenen mücadeleler, amaçları doğrultusunda bir araya gelerek bir etkileşim kazanmışlardır. Bu da tarihte pek çok hareket, çatışma ve mücadeleyi beraberinde getirmiştir (Özen, 2013, s.38). Charles Tilly, (1984) Toplumsal Hareketler ve Ulusal Politikalar (*Social Movements and National Politics*) adlı eserinde toplumsal hareketleri şu şekilde tanımlamaktadır: *"İktidar sahipleri ile resmi temsilden yoksun, bir seçim bölgesi adına başarılı bir şekilde konuşma iddiasında bulunan kişiler arasındaki bir dizi etkileşim"* (Staggenborg & Taylor, 2005, s. 38-39) Mayer Zald ise, *"Ideologically Structured Action: An Enlarged Agenda for Social Movement Research."* çalışmasında, toplumsal hareketlerin daha geniş ve kapsamlı bir şekilde kavramlaştırılması gerektiğini önererek, *"Kurumlar ve siyasi partiler içindeki siyasi ve kültürel eylemleri, aileler ve okulların içindeki hareket ideolojilerini ve sosyalleşme de dahil olmak üzere farklı alanlardaki faaliyetleri toplumsal hareketlerle ilişkilendirir."* (Staggenborg & Taylor, 2005, s.39)

İnsanoğlunun topluluklar halinde yaşamaya başlamasıyla birlikte ihtiyaç ve gereksinimleri çeşitlilik kazanmıştır. Bir arada yaşama eylemi pek çok sorunun gelişmesine yol açarken, toplumların sorunlarını dile getirme şekilleri farklı eylemler halinde biçim kazanmıştır. Tilly'e göre (2008), modernliğin ilk dönemlerinde, eski toplumsal hareketler işçi hareketleri ile başlamıştır. Bu mücadeleler genelde, ekonomik çıkarlara dayanan, tek bir sosyal sınıfın siyasal gücü ele geçirmeyi amaçladığı hedefler dizisidir. Burjuvaya karşı yürütülen ve devrimle sonuçlanacak olan bu hareketler içerisinde mücadele eden işçi sınıfı, yönetimi ele geçirerek ekonomik ve siyasi haklara sahip olmayı amaç edinmektedir (Giddens, 2013, s.66). Eski çağlardan itibaren beliren direniş, ayaklanma ve başkaldırı örüntülerinin kapitalizmin ortaya çıkışı ile birlikte modern toplumsal hareketlere dönüşmesindeki önemli halkaların başında birbirinden farklılaşan ideolojiler, siyasal akımların ortaya çıkması ve lonca veya dini tarikatlar benzeri yapıların yerine toplumsal ve siyasal örgütlerin geçmeye başlaması gelmektedir. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren ideolojik, siyasal akım ve örgütlenmelerin gelişmesi ve kurumsallaşması toplumsal hareketler dünyasında önemli dönüşümlere yol açmıştır (Çetinkaya,2020, s. 38).

Toplumsal hareketler, yaşamda var olan sosyal problemleri ortaya koyarak sorunları giderebilmek amacıyla yeni çözümler üretmektedir. Toplumsal hareketlerde üyelik sistemi bulunmamakla birlikte çok sayıda taraftar ve katılımcıyı gerektirmektedir. Toplumsal hareketlerde hedefe ulaşmak için eylemler düzenlenerek, kamunun dikkatini çekmek için protesto ve kampanyalar tarzında faaliyetler planlanmaktadır. Toplumsal hareket kavramı, ilk olarak Lorenz Von Stein tarafından 1864 yılında basılmış olan “1789’dan Günümüze Fransız Toplumsal Hareketleri’nin Tarihi” isimli çalışmasında kullanılmıştır. Toplumsal hareketlerin genel olarak temelinde, Gustave Le Bon’un kitle psikolojisi teorisi ele alınmaktadır. Tilly (2004)’ye göre toplumsal hareketler, çeşitli faktörlerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bunlar; hedef alınan otoritelere karşı ortak hak taleplerinde bulunan, süreklilik içerisinde olan, organize halk kitleleridir (Turanlı., 2022, s. 113). Farklı sosyal ve siyasi eylemlerle oluşan bu toplumsal hareketler, mevcut güç ilişkilerine meydan okuyarak, kurumsal siyasete sınırlı erişimi olan veya hiç erişimi olmayan gruplardan oluşmaktadırlar. Kısacası, sosyo-politik çıkarları ilerleten bu çıkar grupları, siyasi partiler ve seçim politikalarından farklıdır.

1960’ların sonlarından itibaren gelişmiş ülkelerde meydana gelen kitlesel hareketler, yeni bir kavramı gündeme getirmiştir. Sosyal idari ve ulusal alanda meydana gelen pek çok değişim karşıt olarak ortaya çıkan toplumsal hareketler, ‘yeni’ kavramı adını almıştır. Yeni toplumsal hareketler, eski toplumsal hareketlerdeki gibi, sınıfsal ve ulusal değil farklı grup ve toplulukların oluşturmuş olduğu, kimlik eksenli bir hareketi ifade etmektedir. Alan Touraine, yeni sosyal hareketleri post endüstriyel bir toplum tabakası üzerinde tanımlamıştır. Post endüstriyel toplum, yeni güç merkezi, enformasyon teknolojisinin hızla gelişip genişlediği, yeni ilişki biçimlerinin şekillendiği bir toplumu ifade etmektedir. Touraine’e göre sosyal hareketler, toplumsal aktörlerin, sivil toplumun yapısı üzerindeki mücadelelerinden doğmaktadır. Yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı, toplumsal hareketlerle siyasal sistem arasındaki ilişkinin evrimini yansıtmaktadır. Bu nedenle Touraine’e göre günümüz hareketleri, kendilerini devlet gücünü denetleme amacından farklılaştırdıkları ve sivil ilişkileri değiştirme amacı taşıdıkları için yenilikçi olarak kabul edilmektedir (Çayır, 1999, s.15-16).

Eski toplumsal hareketler, toplumda meydana gelen hareketlilikleri sınıfsal ve ekonomik tabanda açıklarken, yeni toplumsal hareketlerin sebebi sadece sınıf çatışmasına ve ekonomiye dayandırılmaz. Aksine, 1960’lı yıllardan itibaren başlayan bu yenilikler, eski bürokratik örgütlenmelerden farklı olarak, antibürokratik bir yapılanma şeklinde

kültürel bir eğilime sahiptir. Touraine (1985) '*An Introduction to The Study of Social Movement*' adlı makalesinde, bu yeni toplumun, daha sosyokültürel bir amaca hizmet ettiğini öne çıkarır. Eski toplumsal hareketlerden farklı olarak, belirleyici bir yenilik taşıdığını ifade eder. Ona göre, yeni toplumsal hareketler özel eski toplumda özel olarak kabul edilen alanların gündeme getirilmesiyle oluşmaktadır. Bunlar; sağlık, iletişim, beden, cinsellik, yaşam gibi çok çeşitli alanları öne çıkarmaktadır. Toplumsal hareketler bu sayede kendi alanını, sosyal ve kültürel alanda geniş bir çerçeveye yaymaktadır (Bulut, 2021, s.45).

2.1. Feminizm

Toplumsal hareketler, toplumsal yaşam ve değişimin başat dinamiklerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Yeni toplumsal hareketler 1968 sonrasında Avrupa'da beliren toplumsal muhalefet ve katılım süreçlerinin anlaşılabilmesi için geliştirilen bir kavramdır. 1968 yılında Fransa'da başlayıp önce Batı Avrupa'ya ve sonra da tüm dünyaya yayılmıştır. Yeni toplumsal hareketler olarak tarif edilen hareketlenmeler, çevreci, barış, feminist ve yeşil hareket Batı toplumlarında olan gündemi değiştirip dönüştürerek toplumu şekillendirmiştir. Bu eylemlerin ortak noktası, daha önce politik alanda önemsenmeyen veya siyasi otorite tarafından ihmal edilen konuların gündeme getirilmesi ve siyasi bir boyut kazanmasıdır. Özetle, hem konuların hem de eylem biçimlerinin yeni bir siyaset anlayışına ulaşılmasını sağladığı söylenebilir (Çırakman & Ertuğrul, 2019, s.241). Bu yenilikçi siyasetin özgün tarafı, parlamento dışı muhalefet aracılığıyla kurumlar arası siyasi eylemler sergileyerek bürokratik, merkeziyetçi, seçkinci, otoriter ve teknokratik olarak nitelendirilen yönetim siyasetini eleştirmesi ve reddetmesidir. Bu yeni siyaset, çevre kirliliği, askeri anlaşmalar, etnik ve cinsiyete dayalı ayrımcılığa karşı mücadele etmektedir. Yeni toplumsal hareketlerin tanımlandığı bu siyaset, devlet karşıtı, katılımcı, şiddet içermeyen, merkeziyetçi olmayan ve tabandan demokratik her türlü eylemi içeren çoğulcu bir anlayışın ürünüdür (Çırakman & Ertuğrul, 2019, s.242).

Yeni toplumsal hareketler teorisi, 1960'lardan günümüze dek gelişen hareketlerin "yeni" olarak kavramlaştırılmasındaki en temel sebep, yeni bir toplumsal-siyasal yapının var olduğunu, hareketlerin özgünlüğünün de bu toplumsal yapıyla alakalı olduğunu ve buna bağlı olarak değişiklik sağlayan aktörler, değerler, hedefler ve örgütsel formların ilişkili olduğu vurgulanmaktadır. Yeni toplumsal hareketler teorisi, endüstri toplumları çağının sona ermesiyle birlikte, toplumun pek çok dinamiğinin değiştiği kabulüne dayanmaktadır. Avrupa'daki toplumlar sanayi devrimiyle birlikte içine girmiş oldukları

süreçten, sanayi sonrası bir toplumsal yapıya dönüşmüştür. Sanayileşmiş toplumlardaki işçi sınıfı hareketleri de bu süreç içerisinde toplumdaki yerini yitirmiş, 1960'lı yıllar itibarıyla sınıf temelli ideolojilerle belirlenmeyen, kimlik ve kültür temelli toplumsal hareketler yerini almıştır (Bulut, 2021, s.44).

Yeni hareketlere ilişkin bu düşünceler, sanayi sonrası toplum paradigmalarıyla yakından ilişkilidir. Sanayi sonrası toplum teorileri, ekonomik üretimle ilgili bilginin artan önemine dayanır. Fiziksel malzemenin endüstriyel yöntemlerle işlenmesi şeklindeki üretim faaliyetlerinin yerine semboller, bilgi ve insan ilişkilerine dayalı belirli bir amaç doğrultusunda yönlendirilen yeni bir toplum modelini anlatır. Yeni toplumsal hareketler teorisinin temellerini iki önemli kişi atmıştır. İlki bu düşüncenin kurucu ismi olarak, bilinen Alan Touraine, diğer isim ise bu teori özelinde önemli katkılar sağlayan Alberto Melucci'dir. Yeni toplumsal hareketler teorisinin öncüsü olan Alan Touraine sanayi sonrası (post endüstriyel) toplum kavramıyla tarihsel anlamda yeni bir süreci anlatmaktadır. Post-endüstriyel toplum kavramı yerine, Touraine "programlanmış toplum" kavramını kullanmıştır. Programlanmış toplum olarak ifade etmek istediği şey, sanayi toplumundan farklı olarak kültürel malların merkezi bir konuma yerleşmiş olduğu toplumdur. Bu toplumda yönetim, egemenlik, yatırım, planlama, kültürel üretim etrafında gerçekleştirilir. Araştırma- geliştirme, bio-medikal bilim teknik ve kitle iletişim araçları, enformasyon işleme, post- endüstriyel toplumun dört temel ögesini oluşturmaktadır (Bulut, 2021, s.45). Touraine, bu yeni toplumun eski toplumdan farklı olarak belirleyici yenilikler taşıdığını belirtir. Yeni toplumsal hareketler sağlık, iletişim, zihinsel özellikler, yaşam, ölüm, beden, cinsellik gibi konulara değinerek toplumsal ve kültürel yaşamın tüm yönlerine değinmektedir (Touraine,1985, s.778).

Yeni toplumsal hareketler çeşitli ve derin ahlaki konulara odaklanır. Toplumsal cinsiyet, ekoloji, hayvan hakları gibi sorunların resmî siyasi yollarla çözülmesine değil, sivil toplumda kültürel veya ahlaki bir dönüşümle gerçekleşmesi için mücadele ederler. Bir kadın hareketi olarak nitelendirilen feminizmde yeni bir eylem biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Feminizm genel bir ifadeyle, 'kadın hakları hareketi' ile 'kadının kurtuluş hareketi' olarak adlandırılmaktadır. Toplumsal değişimi hedefleyen kadın hareketleri, yerel düzeyde başlayarak 20. yy'ın sonunda küresel bir zemine yayılmıştır. Kadın hakları hareketi içerisinde yer alan feminist gruplar, geleneksel baskı gruplarının tekniklerini kullanarak siyasi iktidar nezdinde toplumda kadınların varlığını ve bu çerçevede kadın haklarını savunmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda kadın hareketleri,

kamu ve özel yaşamda kadınlara yönelik eşitsizlik durumunun ve kadınların ikincil bir konuma yerleştirilmesinin önüne geçerek, kalıplaşan yargıları kırmayı ve yeni bir düzen inşa etmeyi hedeflemiştir.

Latince kadın anlamına gelen '*femine*' sözcüğünden türetilen bu yaklaşım, kadınların sadece kadın olmalarından dolayı maruz kaldıkları baskı ve ezilmeyle ilişkisini inceleyen bir bilim alanı olarak her sınıftan, ırktan, ulustan ve dinden kadınların karşı karşıya kaldıkları sorunları kapsamaktadır. Ek olarak, feminizm, kadın sorunlarını sadece erkek ve kadın eşitsizliği üzerinden ele almamaktadır. Sorunların ekonomik, sosyolojik, psikolojik ve ideolojik yönlerine de değinmektedir (Enloe & Tickner, 2018, s.222-223).

Feminizm, 17. yüzyıl İngiltere'sinde feodalizmin bitmesi ve kapitalizmin gelişimi ile kendini toplum tabanından dışlanmış sosyal bir kategori olarak gören orta sınıf kadınların talepleriyle ortaya çıkmıştır. Yeni burjuvazi sınıfının eşitlik ve özgürlük isteklerine karşı kadınlarda da bir hak talep arayışı başlamıştır. Bununla birlikte, Fransız devrimi dönemi devlet yönetiminde, siyasal ve sivil toplum alanlarında kadınlara yer verilmemiştir (Aktaş, 2013, s.60).

Yeni bir siyasi dönemi başlatan Fransız Devrimi, feminizm için önemli bir çıkış noktasıdır. Toplumsal, insan hakları ve siyasal bakımdan pek çok dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönüşümler içerisinde tüm sınıflardan kadının karşı karşıya kalmış olduğu pek çok eşitsizlik söz konusudur. Bu eşitsizlik hali kadın ve erkek arasındaki rol dağılımlarında da görülmektedir. Buna bir örnek olarak, erkeği siyasette kamusal alanla geniş tutarken, kadın ise özel alan içerisinde ev ile sınırlanmıştır. Özellikle cinsiyet temelindeki ayrımcılığın kaldırılması konusunda olumlu bir etki sağlanamamıştır. Hızlı değişimler, yeni değer ve hakların ortaya çıkmasına sebep olmasına rağmen, kadınlar toplumsal hayatta değişimin getirmiş olduğu imkânlardan tam olarak yararlanamamıştır. Bu durum ise, muhalefet hareketlerini başlatmıştır. Farklı kesimlerdeki kadınlar, kendi durumlarına ve ezilme derecelerine bağlı olarak isyan etmişlerdir. İşçi kadınlar, zorlu çalışma koşullarına ve düşük ücrete karşı, burjuva kadınları ise ekonomik ve siyasal haklardan mahrum bırakılmaya karşı başkaldırmışlardır (Aktaş, 2013, s.60).

Mary Wollstonecraft'ın Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi (1792), (*A Vindication of the Rights of Woman*) Fransız Devrimi'ne karşı olan temel bir metindir ve modern feminizmin ilk örneğidir. Metinde, kadınların erkeklerle eşit haklara ve ayrıcalıklara sahip olması gerektiği vurgulanmaktadır. Temel iddiası, kadının köle

kalmasının ana nedeninin, gelişmesini engelleyen ve hayattaki ana amacının erkeğe hizmet etmek olduğunu öğreten bir toplumsallaşma sürecidir (Donovan, 2021, s.34). Feminizmin temel olarak karşı çıktığı ana çerçevede, kadının kısıtlanması ve tahakküm altına alınmasının temelini oluşturan ve eril hiyerarşiye neden olan bu toplumsallaşma biçimidir. Maskülen düşünme biçimleri, her iki cinsiyete de belli roller yüklemekte ve bu roller doğal olduğu düşüncesiyle kadın ve erkek tarafından benimsenmektedir. Böylelikle kadın yalnızca edilgen bir biçimde erkek tarafından yönlendirilmemekte, aynı zamanda etkin olarak yönlendirilmeye de rıza göstermektedir. Bir başka ifadeyle, kadın erkeğin üstünlük rolüne, hayatı onun deneyimleri üzerinden öğrenmeye ve ev dışındaki hayatın erkek tarafından yönlendirilmesine rıza gösterir. Bu, bireylerin toplumdaki varoluş kurallarını nasıl öğrendikleriyle alakalı olan bir durumdur ve feminizmin temel uğraşısı da bu toplumsallaşma biçimidir (Gözen, 2019: 487).

18.yy sonlarında İngiltere’de ortaya çıkan Feminist hareket, 17. ve 18. yüzyıl boyunca kadının eş ve anne olarak evine ait olduğu evrensel bir varsayımı temel almıştır. 18.yy ortasından itibaren ve 19.yüzyıl başında yaşanan Sanayi Devrimi gibi bir tarihsel dönüşüm, küçük ev sanayinin çöküşü ile birlikte, kamu ve özel alanı birbirinden ayırmıştır. Bu tarz gelişmeler, akılcılığı kamusal alanla özdeşleştirerek, akıl dışılığı ve ahlakı özel alanla ve kadınla içselleştiren Aydınlanma düşüncesini desteklemiştir (Donovan, 2021, s.25).

Aydınlanma Çağı ‘Akılcılık Çağı’ olarak bilinmektedir. Bu şekilde ifade edilmesinin sebebi Newton’un evrenin süregelen işleyişiyle alakalı basit matematiksel açıklamalar getirerek dış dünyanın kavranmasına rasyonel bir temel kazandırmasıyla olmuştur. Bu bağlamda her insan, evrensel doğa kurallarını anlamasına destek olacak mantıksal düşünme yetisine sahip olduğunda doğal haklara da sahip olur. Bu nedenle doğal haklar doktrini için temel kavram akıldır. Ancak toplumsal yaşamın, mantıksal düşünme yoluyla kesin bir temele oturulamayacak ahlaki, estetik gibi alanları da vardır. Bu konuda Aydınlanma felsefesi, kadını mağdur edecek bir zihinsel ikilem öne çıkarır; mantık ve duygu. Bu bağlamda erkek, akıl tarafından yönetilen kamusal dünyada bir aktör olarak kabul edilirken, kadın, akıl-dışı olarak tasvir edilen; inanç, ahlak, güzellik gibi alanlarla birlikte özel alanda sınırlanmış durumdadır (Nihat Güneş, 2018, s. 144-145). Özel yaşamın içerisine yerleştirilen kadınlar, 18.yüzyıl ve 19.yüzyıldan itibaren kadın hareketlerinin pek çok alanı etkilemesiyle, kadının özel ve kamusal alandaki pozisyonlarını sorgulamış ve dönüşüm sağlamıştır.

18. yüzyıl feministleri, Aydınlanma çağının özgürlük ve eşitlik ideallerinin hayata geçirilmesiyle hareketlenmişlerdir. Feministler, çeşitli yönlerden Aydınlanma felsefesinden yararlanmış ve bunu kabul etmiştir. Ancak, feministlerin eleştirilerine yol açan nokta, söz konusu rasyonel bireylerin erkek olarak kabul edilmesi ve eşitlik hakkının kadınlar yerine erkekler tarafından kullanılacağı bilincine varılmasıdır (Altınbaş, 2010, s.24). Buna yönelik en ciddi tepkiyi ise batılı kadınlar göstermiştir. Bunun sebebi ise, erkek zihinsel (rasyonel) olanla, kadın ise zihinsel dışı (irrasyonel) olanla özdeşleştirilmiştir. Bunun bir sonucu olarak da kadın ve erkeğe yönelik yapılan adlandırmalar farklılaşmıştır. Bu farklılıklar kadının kamu yaşamı içerisine katılımını ve toplumsal cinsiyet rollerini olumsuz yönde etkilenmesine sebebiyet vermiştir (Göçeri, 2004, S.65).

Aydınlanma düşünürleri içerisinde yer alan John Locke, her erkeği yeterli derecede rasyonel kabul ederek bir aileyi yönetme kapasitesinin erkeklerde olduğunu vurgulamaktadır. Kadınları ise, akıldan yoksun olduğunu belirterek özgür ve eşit birey olgusunun dışında tutmaktadır. Kadınlar akıldan yoksun sayılması nedeniyle vatandaşlık rolüne layık olarak görülmezler. Bu sebeple de kadınların kamusal hayata katılmalarının uygun olmadığını ifade etmektedir (Donovan, 2021, s.28).

1960'lerden itibaren yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasıyla birlikte kadın hareketlerinin ikinci dalgası gelişmeye başlamıştır. ABD ve Avrupa ülkelerinde gelişen İkinci Dalga Feminizm'in etkileri, 1970'li yıllarda kadın haklarının iç hukuktaki düzenlemelerinde görülmeye başlamıştır. Bu düzenlemeler toplumun her alanında görülmeye başlamıştır. Dönem olarak toplumsal ve siyasi alanda etki göstermemiştir. Bilimsel alanda da etkisini gösteren feminizm, özellikle sosyal bilimlerin kurallarına ve yöntemlerine ilişkin tartışmalar getirdiği görülmektedir. Tartışmaların yoğunlaştığı temel çerçeve, sosyal bilimlerin çerçevesinde, gerçekte gizli bir "erkek bakışı"nın olmasıdır. Buna ilaveten kadınların bu alanlara yönelik yapmış oldukları katkıların göz ardı edilmesi ve kadının toplumsal alanda görünmez bir hale getirilmesidir. Eleştirilerin temel amacı ise feminist bakış açısıyla yeniden gözden geçirilmesi gerektiği savunulmaktadır (Enloe&Tickner,2018, s.223).

İkinci dalga feminizm, ataerkinin modern zamanlarda, özellikle özel alanda nasıl devam ettiğini açıkça ortaya koymuştur. İkinci dalga feministler kadınların şiddet dahil olmak üzere dahil karşılaştıkları tüm problemlerin sosyal, kültürel ve politik eşitsizliklerinin birbiriyle ilişkili olduğunu savunmuşlardır. Bu sorunun sosyo-politik

düzeyde müdahale ve eylem gerektirdiğini ileri sürerler. Bu inanç ise İkinci dalga “kişisel olan politiktir” sloganı ile sembolik bir hal almıştır (Yarar, 2015, s. 20). Bir cinsiyet kategorisi olarak kadın siyasal yaklaşımın ve hareketlerin kurucu öznesi olarak kabul edilmiştir. Bunun dışında feminizmin dayanmış olduğu bir diğer nokta ise ‘Baskı’ fikridir. İkinci dalga feministlerin iktidar analizi bu düşünceye dayanmaktadır. Bu fikrin temel söylemi, gücü elinde tutan bir grubun diğerini baskı altına almasıyla kurulmaktadır. Baskı iktidar kurmanın temel bir aracı olarak görülür. Güç ise sadece tek bir grubun tekelindedir. Bir grubun diğer üzerine uygulamış olduğu güç olarak iktidar zoru, baskıyı ve şiddeti çağrıştırırken, baskı içerisinde kalan grup ise kurban konumuna itilir (Yarar, 2015, s. 15).

1960’lı yıllar Batı’da gerçekleşen gelişmeler kadınları doğrudan etkilemiştir. Bu dönem özellikle, teknolojik gelişmelerin hız kazandığı ve kadınlara yönelik alternatif yöntemlerin ele alındığı bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Kadınların güvenli bir şekilde doğum yapmalarını sağlayacak yenilikler, doğum kontrol haplarının kullanımı gibi sosyal değişimler göze çarpmaktadır. Ancak kadınlar, bu teknolojik yenilikler veya üretilen yöntemlere/ilaçlara ulaşabilme konusunda zorluklar yaşamışlardır. Bu zorluklara karşı ikinci dalga feministleri doğum kontrolünün tüm kadınlara erişimi, alternatif olanakların tüm kadınlara sunulması ve mevcut baskıcı ve tutucu yasaların ortadan kaldırılmasına ilişkin mücadele içerisinde olmuşlardır. Kadınların erkeklerle eşit olduklarına ilişkin yasalar önünde bir güvence sağlanmış olsa da yaşamsal pratikler bakımından erkeklerden farklılıkları bulunmaktaydı. Bu durumu kadınlar, toplumun mevcut normlarının biyolojik cinsiyete yönelik oluşmadığını, toplum içerisinde yer alan ataerkil bir sistemden kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir (Taş, 2016, s. 169-170).

İkinci dalga feministlerinden birisi olan Simone de Beauvoir’ın İkinci Cins (1949) İngilizce çevirisi 1953’te yayınlanmıştır. Bu kitabın temel fikri “Kadın doğulmaz, kadın olunur” şeklinde belirtilmiştir. Simone de Beauvoir İkinci Cins adlı eserinde “Kadın Nedir?” sorusunu tartışarak, kadınlığın kadın biyolojisinin ‘doğal’ bir sonucu olmayıp, toplumun ataerkil çizgilerinden biçimlenen toplumsal ve tarihsel bir ürün olduğunu savunur. İlk sosyal inşacı feminist düşünür olan Simone de Beauvoir, ‘kadınlığın’ ve ‘kadınsılığın’ karakteristiklerinin doğal bir kökene dayandığını, toplumsal öğrenmeyle kazanıldığını ve kültürel olarak biçimlenen bu durumun doğumla başlayıp, çocukluk ve yetişkinlikte de devam ettiğini ifade eder. Bu tespit feminizmin temel çerçevesi olarak kabul edilir. Bu sebeple, Kadınlar toplumsal olarak tanımladıkları ve algılandıkları biçimiyle ataerkil toplumun kurumları ve aile içerisindeki sosyalleşme süreçlerinin bir ürünüdür (Cuff &

Sharrock & Francis, 2015, s.417). Kadınlık ve erkeklik, doğal olarak verili değil, toplumsal olarak kurulu olan bu yapı, ya da inşa süreci, kadının tarihsel olarak dışlanmasıyla oluşan eril tecrübelerle dayanmaktadır.

İkinci Dalga feminizm döneminde, bütün kadınlar arasında bir dayanışma üzerinden kurgulanan “kız kardeşlik” (*sisterhood*) düşüncesi, birleştirici bir ideoloji olarak öne çıkmaktadır. Kız kardeşlik anlayışı, kadınların erkeklerin düşüncelerine ters düşen algılamalarının olduğu ve erkeklerin kadınlar üzerinde egemenlik kurduğu yönünde bir düşünceye dayanmakta ve bu düşünceye karşı bir mücadeleyi öngörmektedir. (Aydın, 2012, s.6) 1980’lerin sonunda uluslararası sistemde meydana gelen değişimlerle, kavramların ve kuramların yeniden ele alındığı bir döneme geçiş yaşanmıştır. Özellikle iki kutuplu sistemin ortadan kalkması ile birlikte gelişen bu süreçte, bireylerin kendilerini, sahip oldukları yurttaşlıklarının yanı sıra ırk, etnik, dinî, ve cinsel kimlikleriyle kendilerini ifade ettikleri ortaya çıkmıştır.

1980’lerin sonundan günümüze kadar geline süreci ele alan, “Üçüncü Dalga Feminizm” olarak adlandırılan bu dönemin temel tartışması, kadın hareketlerinin daha geniş bir platforma yayılmasını sağlamaktadır. Bunun yanı sıra, kadını sınırlayan ve baskı altında tutan mikro konulara eğilim sağlandığı, toplumsal değişimi sağlayacak, farkındalığı ve bilinçlendirmeyi arttıracak eylemlerin ve eğitimin gelişimi üzerinde de durulmuştur (Aydın & Koyuncu, 2010, s.6-7).

Uluslararası sistemin değişen koşullarının etkisiyle, temel tanımlar, kavramlar ve kuramlar yeniden incelenmiştir. Mikro düzeyde kadına yönelik şiddet, cinsellik, kadının güçlendirilmesi gibi konular üzerinde durulmuştur. Bunun yanı sıra etnik köken, dinî inanç ve cinsel kimlik gibi farklı bakış açıları üzerinden de bir çerçeve geliştirilmiştir. Burada, kadının yaşam içerisindeki cinsiyet rolleri ve kimlikleri açısından değerlendirme sağlanmıştır. Feministler, 1990’ların siyasi sürecinde toplumsal cinsiyet rollerinin ortadan kaldırılması için mücadele etmişlerdir. Sadece kadınların mevcut durumuna yönelik değil, savaş, güvenlik, çevre sorunları, insan hakları, adalet gibi konularda da farklı bakış açıları geliştirmeye çalışmışlardır (Taş, 2016, s. 171).

Temel olarak ataerkil toplumsal düzenin eleştirisini yapan üç dalga halinde gelişim gösteren feminizmi bir bütün olarak ele alan ve çözümlemeye imkân tanıyan tek bir kuram geliştirilmemiştir. Bu nedenle feministler görüşlerini, sosyalist feminizm, liberal feminizm, post-modern feminizm olmak üzere farklı yaklaşımlar çerçevesine açıklamaya

çalışmışlardır. Ancak bu yaklaşımlardan hangisi söz konusu olursa olsun, feministlerin temelde, kadınların her alandaki görünürlüğüne ve erkek egemen değerlerin veya hakimiyetinin sorgulanmasına odaklandığı açıktır. Bu nedenle, diğer sosyal bilimlere kıyasla gelişim sürecinin daha geç gelişmeye başlamasına rağmen, uluslararası ilişkiler disiplini, erkek egemen değerlerin hakim olduğu eleştirilere tabi tutulan bir alan olarak bu sorgulamaların içinde yer almıştır (Aydın & Koyuncu, 2010, s.8).

Kadının eşit bir birey olarak temsili ve kabul edilmesinin tarihi oldukça yeni bir olgudur. Bu bağlamda, ‘kadın nerede?’ sorusu feminist teorinin en temel sorularından biri olarak yer almaktadır. Annelik ve cinsellik rollerinin dışında kadın ve onun yaşama dair tecrübeleri nerededir? Basit gibi görünen ama süreç içerisinde geniş bir alanı kapsayan bu soruyu sorabilmek için, kadının sosyal alandaki ‘varlığı’, ‘varlık nedeni’, ‘konumu’, ‘ne olduğu’, ‘ne olarak temsil edildiği’ ve dahası bunun sebepleri üzerine düşünmek uzun soluklu bir tarihin özet halidir (Gözen, 2019: 485-486). Genel itibariyle feminizm, kadınların toplumsal yaşam içerisindeki rolünü ve haklarını genişletmeyi öngören, kadın ve erkek arasında yaşanan ayrımcılığa karşı çıkarak cinsler arasında ekonomik, sosyal ve siyasal bağlamda toplumsal eşitliği savunan bir yaklaşımdır (Enloe & Tickner, 2018, s.222).

Feminizm, içinde kadınların özgürleşmesi, kadın haklarının meşrulaştırılması, baskı altında tutulmalarının engellenmesi, kamusal ve özel alandaki eylemlerinde eşit haklara sahip olma durumunu kapsayan bir yaklaşım olarak yer almaktadır. Feminizmin temel objeleri ise, iş, eğitim, çocuk bakımı vb. konularda erkeklerle eşit konumda yer almak, sağlık alanında kürtaj hakkı, sosyal olarak kadına yönelik şiddetin engellenmesi, tecavüz ve tacizin ortadan kaldırılması ve ataerkil sistem içerisinde baskıya maruz kalan kadınların özgürlük haklarına kadar uzanan farklı alanlardaki pek çok konuyu kapsamaktadır. Bell Hooks’un Feminizm Herkes İçindir (*Feminism is for Everybody Passionate Politics*) adlı eserinin giriş kısmında feminizmi, cinsiyetçilik ve cinsiyetçi sömürünün ortadan kaldırılmasına ilişkin bir hareket olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlamada cinsiyetçiliği bir sorun olarak tanımlayarak, toplumsal yaşamda kadın ve erkek arasında meydana gelen problemlere dikkat çekmektedir (Taş, 2016, s.165). Cinsiyetçi politikalara ilişkin başlatılan bu mücadelenin genel çerçevesi, toplumda yer alan egemen patriyarkal¹ düzene karşı çıkan,

¹ Patriyarka kavramı, erkeklerin kadınlar üzerinde kurmuş olduğu bir hakimiyet halini ifade etmektedir. Erkeklerin kadınları ezdiği ve sömürdüğü toplumsal yapılar sistemi olarak tanımlanmaktadır (Walby, 2020, s.40).

bu düzenin geneli hakkında sorgulamalarda ve eleştirilerde bulunan, kadın haklarının ve aynı zamanda kamusal ve özel alana ilişkin meydana gelen eşitsizliklerin giderilmesi ve kadınların karşısına çıkarılan zorlukların engellenmesi için mücadele eden bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir (Taş, 2016, s.166).

2.2. Feminizm'in Türleri

2.2.1. Liberal Feminizm

Feminizmin ilk türü olarak gösterilen liberal feminizm, 19. ve 20. yüzyılda kadınların eşit haklar elde edebilme mücadelesinde rol oynamaktadır. Liberal feminizm, liberalizmden etkilenmiştir. Liberalizm genel bir ifadeyle bireysel hak ve özgürlükler üzerine kurulan siyasi bir felsefe dünya görüşüdür. Anahtar kavramlarının eşitlik, özgürlük, bireysellik ve rasyonalite olması bu iki görüşün bağlantısını ortaya çıkarmaktadır.

Liberal feminizm, bütün bireylerin toplumda eşit derecede haklara ve hizmetlere sahip olduğunu savunmaktadır. Toplumda sosyal, ekonomik ve cinsiyet bağlamında meydana gelen eşitsizlikleri ortaya çıkararak eşit hakların elde edilmesinde mücadele verirler. Liberal feminizmin asıl hedefi, kadınların kamusal alanda yer almasını engelleyen ve kadınları özel alan içerisine hapseden yasaları ve uygulamaları kaldırmak olmuştur. Tarihsel ve geleneksel olarak kadınları yurttaşlık alanından dışlayan, kadınlara kamusal alanda söz hakkı tanımayan ayrımcılıkların ortadan kaldırılması için merkezî bir rol oynamıştır. Bu sebeple de liberal feminizm, biyolojik olarak cinsiyetin toplumsal ve kültürel bağlamda kurgulanmasıdır (Berktaş, 2022, s. 43).

Liberal feminizm, 18.yüzyıl aydınlanma felsefesinin² etkisi altında kalarak, Aydınlanmanın rasyonalist ve evrensel vurgularını eleştirmektedir. Eleştirilen temel konu, erkeklerin rasyonel bir birey olarak kabul edilmesi ve kadınlara oranla eşitlik haklarından daha fazla yararlanacak olmalarıdır. (Taş, 2016, s.23-24) Bu bağlamda liberal feministlerin temel amacı, kadınların eşit yaşam koşullarına sahip olabilmeleri için hak arayışı içerisinde olmaktadır. Oy verme hakkı ile başlayan bu mücadelede, taleplerin sürekli olacak şekilde genişletildiği görülmektedir. (Taş, 2016, s.26) Bu mücadeleleri kazanan kadınlar, ilerleyen

² Aydınlanma felsefesi, 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa'da ortaya çıkan bir düşünce hareketidir. Bu dönemde, bilimsel ve rasyonel düşünceye dayanan, insanların kendi akıllarını kullanarak gerçeği anlama ve toplumu geliştirme potansiyeline sahip olduklarına inanılıyordu. Aydınlanma felsefesi, doğa bilimleri, felsefe, siyaset, toplumsal düzen, din ve ahlak gibi birçok alanda etkili olmuştur.

süreçlerde serbest piyasa ekonomisinde erkeklerle eşit koşullar içerisinde yer almaları gerektiği belirtilmektedir. Liberal feministler, piyasa şartlarında kadınların erkeklerle karşılaştırıldıklarında eşit haklara sahip olmadıklarını öne sürerler. Kadınların çalışmış oldukları işlerde daha az ücret ve daha düşük seviyedeki pozisyonlarda yer aldıklarını belirtmektedir. Mücadele yöntemleri itibarıyla, özellikle radikal feministlerle karşılaştırıldığında, liberal feministler daha ılımlı yaklaşmaktadırlar. Kadınların eşitlik haklarına kavuşabilmeleri için sosyal reformlar gerçekleştirilmesine yönelik şiddet içermeyen bir mücadeleyi desteklemektedirler (Taş, 2016, s.27).

Liberal feministler, teorinin temeline eğitimi yerleştirmişlerdir. Sosyal değişiklik ve toplumun dönüştürülmesi adına belirlenen bir eğitim hedefleri vardır. Özellikle kadının özel alan ile sınırlı kalmasına karşı çıkmışlardır. Kadınların şahsi olarak kendilerini geliştirebilecekleri alan yaratmaları iddiasındadırlar. Bu çerçevede, kadınların kendi konumlarını belirlemeleri gerektiğini savunan liberal feministler, entelektüel gelişimleri konusunda da gelişim kaydetmeleri gerekir. Liberal feministler, kadınların erkeklerin sahip olduğu tüm haklara sahip olması gerektiğini vurgularlar. Bunun yanında, bağımsızlık, evrensellik gibi erkeklere ait olduğu görülen değerlerin, kadınları da içermesi gerektiğini ifade ederler (Taş, 2016, s.26-27).

Liberal feminizmin öncüsü Mary Wollstonecraft “*Haklar Savunusu/ A Vindication of The Rights of Woman*” isimli çalışmasında feminist düşüncenin temelini atarak öncelikli olarak kadınların eğitimiyle ilgili konulara değinmiştir. Wollstonecraft eğitimin kadınlar tarafından iki önemli yönüne dikkat çekmektedir. İlk olarak kadınların kendileriyle alakalı bir kararda, daha net ve akılcı bir yol izleyeceklerini ifade eder. Bu durum kendi çıkarlarının bilincinde olan kadınların yetişmesini ve düşünmeden hareket eden köle ruhlu bir zihniyetten kurtulacaklarını belirtmektedir. İkinci olarak ise ruh ve zekâlarını geliştirebileceklerini savunur. Wollstonecraft, kendi kaderlerini belirlemeleri konusunda hayatlarını kontrol etmelerine imkân sağlayacağını belirtir (Taş, 2016, s.27). Bu durumun ilkinde göre daha önemli olduğunu savunan Wollstonecraft, kadınların fiziksel ve entelektüel olarak varolabilme yeteneğini kazanacaklarını belirtir. Wollstonecraft kadınların rasyonel düşünce kapasitelerinin olduğunu, kadınların eğitimsiz olmaları durumunda bu yeteneklerini kullanamadıklarını vurgular. Özellikle kadınların ekonomik bağımsızlıklarını kazanmalarında eğitimin önemli bir yeri olduğunu ve her türlü meslek sahibi olma haklarının bulunması gerektiğini ifade eder. Kadınların çalışmasını takdir eden

yazara göre; “*kendi parasını kazanan bir kadın en güzel kadından çok daha saygındır.*” (Taş, 2016, s.28-29)

2.2.2. Radikal Feminizm

Radikal feminizm 1960’ların sonları ve 1970’lerin başında, ABD merkezli ortaya çıkan ve tüm dünyaya yayılan bir kadın hareketidir. Radikal feministler, kadın ver erkek arasındaki egemenlik ilişkisinin, patriyarka/ataerkillik adı verilen toplumsal bir sistemle düzenlendiğini savunurlar. Özellikle kadının ezilmesinin sebebini, ataerkillik, ataerkil aile ve ataerkil kapitalizm adları altında temellendirirler. Bu eşitsizliğin temel sebebinin ise cinsiyetin toplumsal olarak kurumsallaşması olduğu yönünde bir vurgu yaparlar. Bu düşünce yapısının genel itibariyle, kapitalizmin bir getirisi değil, ataerkil toplum yapısının bir sonucu olduğu belirtilmektedir.

Radikal feministlere göre, insanlar arasındaki en temel çatışma biçimi cinsiyet çatışmasıdır. Kadın ver erkek arasında gelişen bu çatışma biçimi, ataerkil toplumların tümünde cinsiyetçi bir yaklaşımın özeti şeklindedir. Radikal feministler, kadınların sömürülmesi ve baskı altına alınmasının temel çelişkileri arasında aile kurumunun olduğunu ifade etmektedirler. Radikal feministlerden biri olan Kate Millet, aile kavramını, ataerkil düzen içerisinde kadınları hizmet sunmaya ve itaat etmeye zorlayan bir kurum olarak görmektedir. Bu kurum, erkek egemen ideolojinin yeniden üretilmesine katkı sağlayarak erkekleri başat bir aktör haline getirmektedir (Dikici, 2016, s.528-529). Özellikle aile kurumu içerisindeki çoğu sorumluluğun kadının üzerine yıkılması ve ev içi rollerde de kadınların sorumluluklarla boğuşması, kadını kamusal ve sosyal hayat alanından uzaklaştırmaktadır. Ataerkil yapıların tümünde geçerli olan bu cinsiyetçi izleri günümüzdeki ilişkiler arasında da görülebilmektedir. Öncelikle bu bakış açısı kadına ev işlerini yapmayı ve çocuk bakımını dayatmaktadır. Böylelikle, kadınların büyük bir kısmı kamusal hayattan uzak kaldığı gibi üretimden de uzaklaşmaktadır. Bu durum özellikle kadınların kendi özel alanına hapsedilmesine sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla, toplumsal sistem cinsiyetçi bir yapı sergilemektedir ve toplumsal iktidar ataerkil politikalara dayanmaktadır. Bu nedenle radikal kadın hareketi, cinsiyet, toplumsal sınıf, aile, evlilik, aşk, iktidar, kültür gibi geniş bir yelpaze içerisindeki ilişkileri incelemektedir (Aktaş 2013, s. 63).

Kate Millet, “*Sexual Politics/ Cinsel Politika*” adlı eserinde, ataerkilliğin ya da erkek egemenliğinin oluşumunu şu şekilde ifade etmektedir;

“Hükümet güçle ele geçirilir; bu ya rızayla desteklenir, ya da şiddet aracılığıyla dayatılmaktadır. Bir ideolojiye dayanma, birincinin gelişmesine yol açar. Fakat rızanın geri alındığı bir anda ikincisine sığınılabilir. (Tecavüz, saldırı, alıkoyma, dayak, cinayet.)” (Donovan, 2021, s. 273-274)

Kate Millet burada ataerkil kuramı açıklarken, devletin yönetimi ideolojik olarak bir hegemonya ve aynı zamanda da zor aracılığıyla yürüttüğünü savunur. Ataerkil ideoloji, kadınları erkeklere yönelik olarak hizmet etmeye ve bu hizmet etme rolünü ise kabul etmeye şartlandıran erkek egemenliğinin bir ideolojisidir. Feminist literatürde çok tartışmalı bir kavram olan ataerkillik, radikal feministler tarafından, evrensel erkek üstünlüğünün sağlandığı ve kadınların toplumsal hayatta ikincil bir konumda yer aldığı bir düzeni ifade eder. Bu erkek egemenliği, sosyal ve kültürel hayatın her parçasına işleyen, gelişmiş bir erkek egemenliğini temsil eder. Kavram erkeklerin kadınlar üzerindeki hâkimiyetinin sürekli olduğunu ve diğer sistemlerden bağımsız olduğunu anlatmak için kullanılmaktadır. Ataerkillik içerisinde, erkeklerin kadınlara hâkim olduğu düşüncesi, evrensel bir sistemde yerini almaktadır. Sistem içerisinde toplumsal her alan ise erkeklerin hâkimiyeti altındadır. Doğal kabul edilen bu alanlar ise, radikal feminist düşünceye göre sorgulanmalıdır (Dikici, 2016, s.530). Millet, bu ideolojinin kültürün her noktasına eriştiğini, kişisel olarak her noktaya dokunduğunu ifade eder. Dolayısıyla Millet de kadınları zor ya da ideolojik şartlanma yoluyla devam ettirilen “kast gibi bir statü”ye göre programlanmış olarak görür (Donovan, 2021, s. 274).

Radikal feministlerden Shulamith Firestone Cinselliğin Diyalektiği (*The Dialectic of Sex*) adlı eserinde, kadının bağımsızlığı konusunun ekonomik bir bağımsızlıktan ziyade, biyolojik bir temele dayandığını ifade eder. Kadının üreme işlevi ve kendi bedeni ile alakalı aldığı kararlar, ataerkilliğin ve onu yönetme ideolojisinin cinsiyet ayrımcılığının üzerine kurulduğunu ve cinsiyete dayalı iş bölümünün bir sonucu olduğunu ifade eder. “Cinsiyetler arasındaki doğal üreme farklılıkları kadın ve erkek arasında bir iş bölümüne yol açtığı kadar kast paradigmasını da sağlamaktadır.” Firestone bu durumu, kadınların doğum yapma özelliklerinin olmasından dolayı, biyolojik yapılarının tutsağı haline geldikleri şeklinde ifade eder. Acılı doğumlar, süt verme ve çocuk bakımı gibi eylemler, kadınların baba, eş, kardeş gibi bir erkeğe bağımlı olmalarına yol açmaktadır. Bu duruma ek olarak, bir kadının doğum süreci itibarıyla, çocuğun bakımı ve bu süreçteki fiziksel, sosyal ve psikolojik gelişimlerinin anneye bağımlı bir şekilde olması hem annenin hem de çocuğun ruhsal

yapısını etkilemektedir. Cinsler arasındaki bu doğal doğurganlık ayrılığı ev içerisindeki iş bölümünü de etkilemektedir (Atan, 2015, s. 14).

Sonuç olarak, kadınların toplum içerisindeki mücadelesinde, erkek egemen yapı tarafından baskı altına alınmasının kültürel, cinsel, biyolojik pek çok yönüne değinilmektedir. Radikal feministler bu devrimin başarıyla tamamlanabilmesi için kadınların biyolojik kaderlerine terk edilmesinden ziyade, aile ve evlilik kurumunun ortadan kaldırılmasını savunurlar. Özellikle feministler, biyolojinin bir kader olduğu fikrine meydan okumaktadırlar. Kadınların sosyal konumlarıyla ilişkilendirilen biyoloji faktörü, kadının çocuk doğurabilme kapasitesiyle sınırlı kalmalıdır. Çocuk doğurma, emzirme, adet görme gibi fiziksel olgular, kadınların sosyal kaderlerini belirlememektedir. Aksine çocuk doğurmak ile büyütme arasındaki fark biyolojik olmaktan çok kültürelidir. Geleneksel aile yapısı sebebiyle kadınların çocuklarına bakması ve ev işleriyle ilgilenmeleri beklenir. Ataerkil fikirlerle benimsenen kadın ve erkek arasındaki fark biyolojik bir temele dayandırılmaktadır. Feministler ise bu durumu reddederek, toplumsal cinsiyet ayrımlarının sosyal hatta siyasi bir noktaya dayandığını vurgulamaktadırlar (Heywood, 2020, s.245). Bu doğrultuda bu devrimin başarı ile tamamlanabilmesi için, kadınların kendi kararlarını alabileceği ve özgür bir hayat yaşayabileceği düzen için mücadele etmeleri gerekmektedir.

2.2.3. Marksist Feminizm

19. yüzyılın başlangıcından sonra liberal feminizmin iddiası üzerine tartışmalar başlamış ve liberal feministlerin kadın sorunu üzerine getirdiği kadın-erkek eşitliği tartışmasıdır. Marksist feministler, kadınların üretimden dışlanmaları sebebiyle ezildiklerini savunmaktadır. Marksizm, cinsiyeti ayrı bir kategori olarak sınıflandırmamaktadırlar. Bunun sebebi, temel olarak ele alınan analiz biriminin sınıflar arasındaki çatışmalardan kaynaklanmaktadır. Marksizm özgürlük kavramını liberalizmden farklı bir boyutta değerlendirmektedir. Marksizm'e göre, özgürlük, bilinçli üretim faaliyeti kavramları hem zihinsel hem de fiziksel çerçevede tanımlanmalıdır. Marksizm için liberal anlayışın sağladığı medeni haklar yetersiz kalmaktadır (Ataman, 2009, s. 16-17). Bunun temel sebepleri arasında, kadınların ücretli emeğe sahip olmaması, ev işlerinde kadınlara herhangi bir ücret sağlanmaması ve kadınların kamusal üretimden dışlanmasıdır.

Marxistler, kadınların ezilmesinin temel sebebinin sınıf farklılığı olduğu konusunda tartışmakta yapmaktadır. Toplum içerisinde sınıf ayrımının belirlediği durumlarda fırsat

eşitliğinin olmayacağını düşünmektedirler. Marksistlere göre kadının ezilmesinin temel nedeni kapitalizmdir. Kadınlar kapitalist sistemden kurtulup sosyalist sisteme geçtiklerinde ekonomik olarak erkeklerden bağımsız bir şekilde hareket edeceklerini ifade etmektedirler. Marksist feministler, kadın sorununa ilişkin analizlerini üç farklı biçimde ele almıştır. Kadınların işçi sınıfının bir parçası olması, kadınların erkeklerle olan ilişkisini, işçilerin sermayeyle olan ilişkisi içerisine almaktadır. İlk olarak Klasik Marksizmin öncüsü olan düşünürler, Karl Marx, Friederic Engels, Karl Kautsky ve Vladimir Illyic Lenin dahil olmak üzere kapitalizmin, tüm kadınları ücretli işgücüne dahil ederek, bu sürecin, cinsiyete dayalı iş bölümünü yıktığını belirtmişlerdir. İkinci olarak, Çağdaş Marksistler, kadınları kapitalizmdeki günlük yaşamın analizi içerisine almışlardır. Bu görüşe göre, yaşamımızın tüm unsurları, bahsedilen kapitalist sistemi yeniden üretip, şekillendirmektedir. Bu sistemin içerisinde yer alan herkesi işçi olarak konumlandırılır (Hartman, 2006, s.2).

Emek gücünün yeniden üretiminde, kadının vermiş olduğu mücadele içerisinde neden ikincil sınıfa yerleştirildiği sorgulanmıştır. Burada temel olarak anlaşılmaması gereken nokta, kadınların ev işi hizmet karşılığında bir ücret talep etmeleri gerektiği konusudur. Bu istek, kadınların sadece iş gücünü yeniden oluşturmakla kalmayıp, aynı zamanda bu süreçte artı-değer ürettiği iddiasını içermektedir. Buradan hareketle, Marksist feminizmin önemli savunucularından Mariarosa Dalla Costa, (*Women and the Subversion of the Community*) adlı makalesinde kamusal alanda çalışan kadınların ev işi hizmeti için, ücretsiz bir iş yapmaktan ziyade, bir ücret talebinde bulunmaları gerektiğini öne sürmektedir. Costa'ya göre kadınların ev içi hizmet işlerinde ücret almaları, kadınların yaptıkları işin önemine ilişkin farkındalığı yükselterek sosyal önemine yönelik bir vurgu yapacaktır (Keskin & Uluhan, 2018, S. 58-59).

Marxist teorinin gelişmesinde Marx ve Engels'in fikirlerinin önemi oldukça büyüktür. Engels'in yaşadığı dönemdeki antropolojik teorilerden etkilenecek şekilde kaleme aldığı "*Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*" adlı kitabı Marksist feminist teorinin, klasik Marksist literatürdeki tek kaynağıdır. Engels Marx'ın Kapital'de geliştirmiş olduğu teorilerin temelinde ataerkilli düzende kadınların sömürülmesi sorununu farklı bir boyutta açıklamıştır. Engels'in ana argümanı, tarih öncesi komünist anaerkilliğin ataerkillik tarafından ortadan kaldırıldığı ve ataerkilliğin anaerkilliğin yerini nasıl aldığı üzerinedir (Donovan, 2021, s.142). Engels, kadınların işgücü içinde yer almasının, özgürleşmelerinin bir anahtarı olduğunu savunur. Ona göre, kapitalizm cinsiyet farklılıklarını ortadan kaldırarak, tüm işçiler özelinde eşit bir sistemin oluşmasına olanak sağlamaktır. Böylelikle,

kadınlar ekonomik olarak erkeklerden bağımsız olacak ve proleter devrimin yapılmasında erkeklerle eşit bir konumda yer alacaktı. Devrimden sonra ise tüm insanlar işgücü içinde yer aldıklarında ve özel mülkiyet ortadan kaldırıldığında, kadınlar, erkeklerin yanı sıra sermayenin egemenliğinden de kurtulacaklardı (Hartman, 2006, s.3).

Marx'ın görüşlerini temellendiren Engels, tarihte var olan ilkel toplumların kadın ve erkek arasında belirli bir iş bölümünün olduğunu savunur. Ancak her iki cins arasında belli bir cinsiyet anlaşmazlığının olmadığını ileri sürmektedir. Özellikle ilkel toplumlarda ev içerisinde hizmetin kadınlara dış taraftaki hizmetin ise erkekler tarafından sağlandığını söylemektedir. Engels sonraki süreçlerde ev dışındaki erkek egemenliği kapsamında ilerlediği dile getirir. Artı-değerin, erkeğin hakimiyet alanında olma durumu onu servet ve mülk sahibi yaparken diğer taraftan da erkeğin kadın üzerinde ekonomik bir hakimiyet kurmasına olanak sağlamıştır (Dikici, 2016, s.526-527).

2.2.4. Kültürel Feminizm

19. yüzyılda kültürel feminizm, siyasal bir değişimden ziyade toplumsal dönüşümü amaçlayan biyolojik farklılığın ötesinde kadınların ve erkeklerin toplumsal olarak şekillendiği bir bakış açısını anlatmaktadır. Özellikle kadınların toplumda ikincil ve baskı gören konumunun toplumun kültürel yapısına göre şekillendiğini savunan kültürel feministler, kültürün kadını neden bu şekilde konumlandığını açıklamaya çalışmışlardır. Bu sebeple kültürel feminizm, toplumsal cinsiyet kimliğinin oluşumunun, biyolojik farklılıklardan ziyade, toplumsal sorunlar ve kültürel yapı ile ilişkili olduğunu savunur. (Aktaş, 2013, s. 65) Toplumsal olarak inşa edilen kültürel normlar da kadınlar ve erkekler arasındaki rol biçimlerinin biyolojik, psikolojik, fiziksel ayrımlarına odaklanırlar.

Margaret Fuller 1845'te yazdığı 19. Yüzyılda Kadın (*Woman in the Nineteenth Century*) adlı eserinde, Kadını bilgiye ulaşmada doğal bir yetenek olarak tanımlayan Fuller, kadınlığın gelişmesinin, toplumu da radikal olarak değiştireceğini iddia etmektedir. Fuller, her bireyi birbirinden ayrı ve özgün tohumlara benzeterek insanların içlerinde tohumlarda da olan birbirinden farklı kendine has enerjiler olduğunu belirtir. Buradan hareketle kadınlara referans yaparak dışarıdan gelecek herhangi bir zorluğa veya dayatmaya karşı mücadele etmelerini ve kişiliklerini bir değişime maruz kalmadan yaşatmaları gerektiğini ifade etmektedir (Yurter, 2020, 17). Toplumsal olarak kadınların belli bir alan içerisine konumlandırılmaları eril yaşam biçiminden ayrışmalarını zorlaştırmıştır. Burada Fuller'in değinmek istediği temel konulardan biri, kadın ve erkeğin toplumsallaştırılmasıdır.

Biyolojik faktörden ziyade, kültürel anlamda eril hâkimiyetin bir yaşam şeklini alması, kadını kamusal hayattan ayırarak özel yaşamın içerisinde hapsedmiştir.

Kültürel feminizm, erkek egemen bir sistemin altına hapsedilen kadınların pek çok ayrıcalıktan mahrum bırakıldığı ve toplumsal yapıda etkisiz kaldığı bir düzenden bahseder. Oysaki Fuller'e göre, kadınların tüm dünyayı ve insanları arasındaki biçimleri anlama konusunda sezgisel bir algılamaları olduğunu ifade eder. Kadınların dış faktörler tarafından yönetilmeleri yerine kendi iç dünyalarına yönelerek kendi benliklerini keşfetmeleri gerektiğini vurgular. Fakat kadınların toplumun dayatmış olduğu kurallara uymaları neticesinde ise yeteneklerini ve kendi kimliklerini kaybedeceğini dile getirir. (Donovan, 2021, s. 75-77)

Yaşamın her alanında kadınların kendi varlıklarını onaylatırma mücadelesi pek çok radikal değişime imza attığı gibi ikinci sınıf vatandaş muamelesi, eğitim, sosyal, dini gelenekler ve ev yaşamı içerisinde radikal değişimin önemli bir parçası haline gelmiştir. Kültürel değerler bağlamında şekillenen ataeril zihniyet, kadınlar üzerinde bir baskı mekanizması kurmaktadır. Kadınların varlıklarını ötelediği gibi, özgürlüklerinin kısıtlanmasına yol açmıştır. Bu noktada kültürel feminizm, toplumsal olarak inşa edilen düzenin ortadan kaldırılması gerektiğine vurgu yaparak sistemi anaeril bir yapıya dönüştürerek kadınları eril dünyadan bağımsız, özgür bir birey haline getirmeyi amaçlamaktadır.

2.3. Toplumsal Çatışma Teorileri Bağlamında Kadın

Kadını ve toplumsal yapı içerisinde meydana gelen eşitsizlikleri içerisine alan çatışma teorisi, toplumsal hayatın her alanında varlığını sürdürmektedir. Sosyal teoride çatışma yaklaşımı toplumda eşitsizliklerden ve çatışma alanlarından kaynaklanan yapıların sebeplerini incelemektedir. Temel iddiası, toplumda meydana gelen eşitsizliklerin belli kesimlerin lehine olacak şekilde var olduğunu ve bu kesimlerin sınırlı olan kaynak kullanımını kontrol etmelerinin eşitsizlikleri meydana getirdiğini savunur. İktisadi açıdan bir kural olarak; ihtiyaçlar sınırsız ancak kaynaklar kıttır, sınırsız ihtiyaçların kıt kaynaklarla giderilmesi savı ve ihtiyaçların giderilmesi noktasındaki durum güce dayanır. Kaynaklar üzerindeki eşitsiz paylaşımı konusunda toplumda güçlü olan kişilerin güçlü olmayanlar arasında bir çatışma yaratma durumu yarattığı ortaya çıkarmaktadır (Bingöl, 2022, s. 115). Stephen K. Sanderson, "*Conflict Theory*" adlı makalesinde, Çatışma teorisinin kapsadığı durumları şu şekilde sıralamaktadır;

- 1) Kişiler veya gruplar arasında meydana gelen çatışma veya rekabet, kaynakların az olması sebebiyle, kişilerin birbirlerine karşı sosyal hayat içerisinde rekabete girebilir.
- 2) Rekabet ve çatışma şu şekilde gerçekleşmektedir. Birçok durumda farklı kaynaklar üzerine olabilir. Güç ve ekonomik kaynaklar, çatışma ve rekabetin temel prensip kaynakları olarak ele alınmaktadır.
- 3) Bu çatışma veya mücadeleler tipik olarak, bazı bireylerin veya grupların diğerlerini kontrol etmesiyle sonuçlanmaktadır. Bu hakimiyet ve üstünlük kurma hali, çatışma olgusunu doğurmaktadır.
- 4) Dominant olan bu sosyal gruplar, toplumun yapısında ve kaynakların dağıtımında orantısız bir etkiye sahiptir. (Sanderson, 2007, s.2)

Çatışma yaklaşımı; toplumda meydana gelen etnisite, cinsiyet ve sosyal sınıf gibi farklılıkların toplumda sebep olduğu eşitsizliklerin aile, eğitim, güç ve iktidar ilişkileri, prestij vb. yönlerine değinmektedir.

Sosyolojik temelde çatışma kuramcıları; klasik çatışma kuramcıları ve modern çatışma kuramcıları şeklinde iki başlık altında incelenmektedir. Klasik çatışma kuramcılarının önde gelen isimleri arasında *Karl Marx*, *Max Weber* ve *Georg Simmel* bulunurken modern çağdaş çatışma kuramcılarının önde gelen isimleri arasında ise *Ralf Dahrendorf*, *Lewis A. Coser* ve *Randall Collins* yer almaktadır. Klasik çatışma kuramcıları, toplumsal yapıdaki iktidar (güç ve kontrolü elinde tutma) yapısının, ekonomik kaynaklara dayandığını savunmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde efendiler ve köleler, toprak sahipleri veya köylüler arasında meydana gelen güç ilişkileri ve güçlü olan tarafın diğerleri üzerinde kurmuş olduğu egemenliği anlatmaktadır (Sanderson, 2007, s.1). Alt yapı, üst yapı, sınıf kuramı, üretim ilişkileri, ekonomik teori gibi, tarihsel süreçteki ilerlemeleri teorik bir yapı çerçevesinde işleyen Karl Marx, çatışma kuramlarının kökenlerini, ‘toplumların tarihi, sınıfların çatışma tarihidir’ düşüncesine dayandırmaktadır (Bingöl, 2022, s. 117). Marx’a göre toplum içerisindeki temel iş bölümü işçi ve işverenler arasında değil daha özelde özel mülkiyetin mevcudiyetine bağlı olarak, mülk sahipleri ve mülksüzler arasındadır. Üretimde ikincil kısımda yer alanlar ise birincil konumda olanların kontrolü altındadır. Ekonomik ilişkilerde de karşımıza çıkan özel mülkiyete dayanan güç ve kontrol ilişkileri, Marx’a göre, toplumun temelinde yeniden üretilmektedir. Ekonomik üretim sürecinde egemen konumda olanların toplumu yönettiğini ifade eden Marx, toplumdaki temel konum ve ilişkilerin sınıfsal olduğundan bahsetmektedir (Cuff & Sharrock & Francis, 2015, s.29).

Marx buna ilaveten, bir toplumdaki egemen olan ideolojik düşüncenin, yöneten sınıf olarak bilinen kapitalistler tarafından, ekonomik çıkarları aracılığıyla belirlendiğine inanmaktadır. Bu durumu da Alman ideolojisinde şu şekilde belirtmektedir;

“Egemen sınıfın düşünceleri her dönemde egemen düşüncelerdir, bir başka deyişle, toplumun egemen maddi gücü olan sınıf aynı zamanda egemen entellektüel güçtür. Maddi üretim araçlarını elinde tutan sınıf aynı zamanda düşünsel üretim araçlarını kontrol eder. Böylece genel anlamda düşünsel üretim araçlarından yoksun olanların düşünceleri de bu egemen sınıfa tabi olur.” (Donovan, 2021, s. 135)

Toplumsal yapıdaki iktidar (güç ve hükmetme) yapısının ekonomik kaynaklara dayandığını savunan çatışma teorileri, kadın ve erkek arasında meydana gelen eşitsizliklerin de bu güç ayrışmasından ortaya çıktığını belirtir. Friedric Engels, *“Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni”* isimli eserinde, ailede var olan erkek egemenliğinin, ailenin ekonomik kaynakları üzerinde erkeğin sahip olduğu kontrol gücünden kaynaklandığını belirtmiştir. Engels, maddi alt yapının ideolojik üst yapıyı belirlediğini altyapı-üstyapı modeline dayalı bir toplum yapısını tartışmaktadır. Maddi altyapı iki durum şeklinde oluşmaktadır. Üretim ve yeniden üretim. Üretim, aletlerin, yiyeceğin ve diğer ürünlerin üretimiyle alakalıdır. Yeniden üretim olarak bahsedilen durum ise doğum ile ilişkili olarak, biyolojik süreçte türlerin yeniden üretimi ve buna ek olarak çocukların yetiştirilmesidir. Cinsiyetler arası güç dengesi, bu iki alanın toplum ile olan bağlantılarına dayanmaktadır. İnsanlığın erken dönem tarihinde kadın hâkimiyeti söz konusuysa daha sonrasında bu anaerkillik yıkılmıştır. Kadın cinsinin mağlubiyeti, sınıflı toplumun yükselişinin bir sonucu olarak öne çıkmıştır. Üretim alanındaki verimliliğin artırılması ile ortaya çıkan daha fazla ürün ile birlikte üreten sınıf ve denetleyen sınıf arasında bir çatışma ortaya çıkmıştır (Walby, 2014, s.132). Engels’e göre, kapitalizm erkek egemenliğinin güçlenmesine sebep olmuştur. İlk olarak kapitalizm, ücret elde etme kadar, mülkiyet sahibi ya da mirasçı olma vasıtasıyla erkekleri daha güçlü kılan serveti yaratmıştır. İkinci olarak, genişleyen ekonomi bireyleri özellikle de kadınları, tüketici olarak tanımlamaya ve kişisel yeterliliğin ürünlere sahip olmaya ya da onları kullanmaya bağlı olduğuna ikna etmeye çalışmıştır. Üçüncü olarak da bu sistem doğrultusunda toplum, erkeklere çalışma izni verirken kadınlara ikincil bir konum atfederek evde olma görevini yüklemiştir (Gökkaya, 2015, s. 342).

İkinci dalga feminist düşünürlerden Simon de Beauvoir, İkinci Cinsiyet (Second Sex) isimli eserinde, kadının ikinci sınıfa konumlandırıan eril bir sistemin hâkimiyetinden bahsetmektedir. Kadın ver erkeği köle efendi bağıllığı üzerinden bir örnekleme yaparak, şunları ifade etmektedir:

“Efendi ve köle de, köleye özgürlük getirmeyen bir karşılıklı ekonomik gereksinimle birbirine bağlıdır. Çünkü efendi köle ilişkisinde efendi, başkaya duyduğu gereksinimi ortaya koymaz; bu gereksinimi karşılama gücünü elinde tutar ve başkaya duyduğu gereksinimini dolaydımlamaz. Buna karşılık köle, bağımlılıktan olsun, umut veya korku içinde olduğu için olsun, efendiye duyduğu gereksinimi içselleştirir.” (Beauvoir, 2021, s. 31)

Kadının öteden beri erkeğe bağımlı bir tarafı olduğunu belirten De Beauvoir, iki cinsiyetin dünyayı hiçbir şekilde eşit paylaşmadığını, koşullar değişmiş olsa dahi, kadının büyük ölçüde haklarından mahrum edildiğini ifade etmektedir. Özellikle ekonomik bağlamda, erkekler ve kadınların iki kast oluşturduğunu söylemektedir. Şartlar bağlamında her şey eşit olsa bile, erkeklerin daha avantajlı konumda olduğunu ileri sürmekte, bunun en temel sebeplerini yüksek ücretlere, mesleki bağlamda sanayide, politikada sayıca fazla olmalarına ve daha çok başarı şansına sahip olmalarına bağlamaktadır (Beauvoir, 2021, s. 31). İki cinsiyet arasındaki bu eşitsizlik hali ise toplumsal bağlamda da bir çatışmayı meydana getirmektedir.

Shulamith Firestone ataerkini çözümleyen ilk radikal feministlerden biridir ve 1970’li yıllarda *“Cinselliğin Diyalektiği”* başlıklı eseri, ikinci dalga feminizmin önemli klasiklerinden biri haline gelmiştir. Firestone Marksizm de yer alan tarihsel materyalist yaklaşımını kadın problemiyle birleştirir. Marx’ın sınıf ve üretim kavramlarına dayanan bir cinsiyetçilik kuramı geliştirir. Cinsiyete dayalı sınıf, en önemli toplumsal bölünmelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Firestone, temel olarak kadınların toplumsal cinsiyet rollerine dayalı olarak baskı altına alındığını ve bu baskının kaynağının kadınların üreme kapasitelerinin erkekler tarafından kontrol edilmesi olduğunu savunur. Kadınların özgürleşmesi, üreme süreçlerinin kontrolünün kadınların eline geçmesiyle mümkün olacaktır. Bilimsel ilerlemeler (örneğin, suni döllenme ve tüp bebek gibi teknolojiler), bu biyolojik devrimin gerçekleşmesine katkı sağlayabilir ve cinsiyete dayalı rolleri değiştirerek kadınların özgürlüğünü teşvik edebilir (Güneş, 2017, s. 249).

Çağdaş çatışma teorisyenleri ise özellikle 1968’de ortaya çıkan küresel hareketlerinden sonra önem kazanmışlardır. Bunun sebebi, 1970’lerin sonundan itibaren

geleneksel sınıf temelli çatışmalar geri plana düşerken, kimliklerin alternatif çeşitleri – ırk, cinsiyet, din, etnisite- yükselişe geçmiştir. Bu dönem bir bakıma kimlik temelli politikaların yükselişe geçtiği dönemdir (Akdağ, 2020, s.5244). 1968 sonrası, sadece Marksizmin ekonomi temelli sınıf çatışmasını değil diğer toplumsal gruplarını da (toplumsal cinsiyet, etnisite, dinsel, medeniyetler vs.) içerisine alan çatışma teorilerini geliştirmişlerdir.

2.4. Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadınlık ve Erkeklik İnşası

Toplumsal olarak kadın ve erkeğe yönelik atfedilen bireysel, biyolojik, kültürel ve toplumsal olgular, tartışmalı olduğu kadar uzun soluklu bir sürecin ilk basamağını oluşturmaktadır. Geçmişten, günümüze dek şekillenen kadınlık ve erkeklik kavramı, toplumun kendi içerisinde inşa ettiği, kültürden kültüre değişiklik sağlayan ve diğer pek çok geleneğe göre farklılık gösteren toplumsal bir olgudur. Toplumsal alanda var olan kültürel değişiklik, kadın ve erkek arasındaki sosyal, dini, ekonomik, siyasi, eğitim ve sağlık alanında eşitlik olgusunu en aza indirmektedir. Dolayısıyla bu durum bir tartışma ortamı yarattığı gibi, bireysel olarak çatışmalara ve bir kutuplaşma ortamına da sahne olabilmektedir.

Tartışmaların odağında yer alan durum, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramlarının biyolojik ve kültürel bazda yer alan çatışmasından kaynaklanmaktadır. Cinsiyet terimi, bireyin biyolojik yönüne bir atıfta bulunarak kadın ve erkek olmanın biyolojik açıdan fiziksel bir değişime karşılık geldiğini ifade etmektedir. Toplumsal cinsiyet (*gender*) terimi ise, kadın veya erkeklik durumunun toplumsal bağlamda kültürel olarak inşa edilen, toplumun dayattığı anlam ve beklentileri ifade eder. Bu durum kültürel bir yapıyı karşılarken, genellikle bireyin biyolojik yapısıyla alakalı olarak psikolojik durumlarını da içermektedir (Pehlivan, 2017, s. 498). Judith Butler Cinsiyet Belası (*Gender Trouble*) kitabında, cinsiyetin, toplumsal cinsiyet temelli kültürel bir inşa olduğu yönüne dikkat çekerek, cinsiyetin aslında başından beri toplumsal cinsiyet olduğuna, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasında bir ayrım olmadığına yönelik açıklama yapmaktadır. (Butler, 2014, s. 52) Butler'ın burada bahsettiği temel durum, toplum içerisinde biyolojik cinsiyet üzerinden kurgulanan beklentiler, davranış ve tutumların toplumsal düzenin inşa ettiği kültürel bir çıktı olduğu yönündedir. Bu doğrultuda Simon de Beauvoir'ın İkinci Cinsiyet (*Second Sex*) adlı eserinde, toplumsal cinsiyet kavramı “*kültürel mecburiyet*” olarak ileri

sürülmektedir. Toplum tarafından oluşturulan ve yaşam boyu süregelen kalıp yargıların bir mecburiyete dayanmasının asıl sebebinin ise cinsiyet değil, toplumsal cinsiyet olduğunu savunmaktadır (Kalın, 2016, s.230).

Kültürel olarak inşa edilen toplumsal cinsiyet kavramı, toplumdan topluma değişiklik gösterir. Herhangi bir coğrafyada yer alan bir topluluk veya toplumun kadınlar ve erkeklerden beklediği roller, diğer toplumun belirlediği kriterlerle birbirini tutmayabilir. Bu da kültürün habercisidir (Pehlivan, 2017, s. 50). Kültürel olarak şekillenen toplumlar kadın ve erkek için ayrı ayrı roller yüklemektedirler. Erkeklerin daha fazla güç ayrıcalığına sahip olduğunu ve kadınların ise hem bedensel hem de zihinsel olarak erkeklere göre daha zayıf olduklarına yönelik kültürel bir inanç etrafında şekillenir (Ridgeway & Smith-Lovin, 1999, s. 192). Bu doğrultuda sosyal ve kültürel anlamda bir ayrım halini alan kadınlık ve erkeklik hali, toplumsal bağlamda da bir eşitsizliği meydana getirmiştir. Antony Giddens'a göre, kültürel olarak inşa edilen bu toplumsal eşitsizliklerin temel nedeni: erkek ve kadınların farklı rollere göre toplumsallaştırılmalarıdır (Giddens, 2012, s. 506). Bu bakış açısı feminist düşüncenin altyapısını oluşturmaktadır çünkü toplumsal cinsiyet, kültürel yaşantının bir çıktısı olarak öne çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle sosyo-kültürel bir yaşantının sonucudur. Buna göre, toplumsal cinsiyetle bağlantılı olarak, kadının ve erkeğin bulunduğu konum önemli bir rol taşımaktadır. Bu rolü kültürün ana unsurları olan kurumlar içerisindeki fonksiyonlarıyla değerlendirmek gerekir. Örnek olarak bir aile kurumunda kadın annelik görevini üstlenirken, bir iş ortamı içerisinde çalışan bir kadın kimliğine bürünür. Bu da kültürün bir parçasını bize göstermektedir (Şahin, 2019, s. 244).

Özellikle ataerkil toplum yapısının yarattığı kadınlık ve erkeklik kavramlarının, belli yargılar içerisine hapsolmaları her iki tanımında birbirlerine karşı kutuplaşmasına sebebiyet vermiştir. Bu da toplumsal olarak bir çatışma durumu yaratmıştır. Kutuplaşma olarak bahsedilen temel vurgu, her iki taraftan birinin diğerine karşı üstün ve egemen olduğu hiyerarşik zıt bir ortamdan söz edilmektedir. Burada erkek zihni ve akli bir kültürü ve uygarlığı temsil ettiği için tartışmasız üstün sayılır. Kadın bedeni ise duyguları ve doğayı temsil ettiği için erkeğe göre ikinci sınıfta yer alır. Bu karşıtlık durumu ise yüzyıllar boyu süreklilik kazanan bir durum olarak öne çıkmaktadır (Keskin & Uluhan, 2018, s.10).

Simon de Beauvoir, 1949 yılında yayınlamış olduğu İkinci Cins (*Second Sex*) kitabında kadını erkeğin ötekisi olarak tanımlar. Erkeğin kendini özne ve özgürlüğü

temsil ettiğini belirtir. Kadın ise, Adem ile Havva'dan beri tehlikeli ve yetersiz bir varlık olarak toplum içerisinde biçim kazanan bir öteki olarak yer almıştır. Tarihsel, toplumsal ve kültürel bir durumun ürünü olan ataerkil sistem içerisinde “kadını kadın yapan nedir?” diye bir soru yönelttiğimizde bir kadını bütün kadınlarla aynı kılan ve erkekten ayıran sabit bir özellik olarak doğum yapma özelliğinin ön plana çıktığını görürüz. Bu durum kadının özünün bedenindeki bir organda saklı olduğunu ve bu durumun ise annelikle özdeşleşmesidir. Bu özdeşleştirme hali, kadını tek bir role kilitleyerek, erkeğin ötekisi olarak onu kendi çoğul ve somut imkanlarından uzak, tek bir kalıba indirgemektedir. Kısacası kadın insan özünde görülen zihinsel özelliklere yönelik referanslarla değil, bedensel olarak çerçevesi sunulan erkeğin ötekisi şeklinde kavramsal bir role bürünür (Sayılıgil, 2016, s.70). Simon de Beauvoir, kadının öteki olarak kimliğini ve temel yabancılaşmasını kısmen kendi bedeninden kaynaklanan üretim kapasitesiyle ilişkili durumuna vurgu yaparken, bir kısmının da kendi taşıdığı ve beslediği çocuk tarafından belirlenen tarih öncesi iş bölümü fonksiyonuna atıfta bulunur. Kadın bedeninin hamilelik, doğum gibi fiziksel durumların, kadın bedeninin enerjisini çöktürdüğünü ve yaratıcı etkinliklerle uğraşma potansiyelini körelttiğini ifade eder (Donovan, 2021, s.233). Kadına biyolojik olarak yüklenen bu roller, onun erkeğe göre ikincil bir konum tahsis etmiştir. De Beauvoir'e göre kadın kendini erkeğe göre belirlerken, erkek bu durumda özne ve mutlak olandır. Kadın ise Başka'dır. Rasyonel olarak nitelendirilen erkek temsiliinin yanında, kadın kimliği erkeğin onun hakkında vermiş olduğu kararlardan ibarettir. Bu da ötekiliğin bir simgesi olarak karşımıza çıkmaktadır. “Başka” kategorisi, kökensel bir durumu ifade etmektedir (Beauvoir, 2021, s.28).

Antik efsanelerde ve felsefi hikayelerde, kadınlar kendilerini, erkeklerin onları 'diğer' konumuna itmek zorunda bıraktığı bir dünya tasavvurunu deneyimlemişlerdir. Genevieve Lloyd'un Akıl Adamı: Batı Felsefesinde "Erkek" ve "Kadın" (*The Man of Reason "Male" and "Female" in Western Philosophy*) kitabında eski çağ filozofları, felsefi bir tartışma ortamında Akıl'ın erkek olduğu, kadının ise doğru ve mantıksal olmadığı yönündeki bir düşünceyi savunmaktadırlar. Özellikle Özel Kanunlar (*Special Laws*) eseriyle bilinen Philo, kadınsılığı insan doğasının rasyonel olmayan yönüyle yorumlanmasının yanı sıra kadının insan ruhunu “aşağı çeken” bir duyu algısı olduğuna değinmiştir. Dolayısıyla kadın duyularla simgeleştirilirken, erkeklik ise tam tersine simgesel olarak zihin alanını ve Tanrı'nın kendisini ifade eden bir kalıbı temsil etmektedir (Lloyd & Özcan, 1996, s. 51). Philo bu duruma yönelik, iki cinsiyet için de bir tanımlama

yaparak kadının edilgen olduğu yönüne, erkek için ise temelde güçlü bir pozisyona sahip olduğunu savunmaktadır.

Erkeklik olgusunun üstün ve yüce bir olguyu temsil etmesi, kadının ise erkeğe göre konumlanması tarih boyunca bu diyalektiği devam ettirmiştir. Varoluşçuluk ilkesinin öncülerinden biri olan Jean Paul Sartre'nin en önemli eseri *Being and Nothingness*'in (Varlık ve Hiçlik) eserinde, erkek ve kadın arasındaki mücadelenin, erkeğin kadını nesne olarak sabit bir konuma yerleştirdiğini ve kadını da bu duruma mahkum etme rolü üstlendiğini savunurken, kadının ise erkek tarafından bastırılarak sonsuz bir döngünün içerisinde sıkışıp kaldığını ifade eder (Donovan, 2021, s.233). “Kendisi için varlık” (*pour-soi*) ve “Kendinde varlık” (*en-soi*) arasında betimlenen bu mücadelenin temel boyutu, “kadınlar (özne) kendinde varlık rolünü üstlenirken, erkekler (nesne) ise kendisi için varlık'ın bağımsız aşkın konumunu yüklenirler. Sartre'ye göre kötü yazgı kavramı, benliğin kendini gerçekleştirmek yerine bir nesne olarak kalmayı kabul ettiği, *en-soi* olmaya razı gelmesidir. Kişi bu seçimi yaparken kendini öteki olarak kavrar ve özgürlük kaygısından kurtulmaya çalışır (Lloyd & Özcan, 1996, s. 233).

Simon de Beauvoir, ataerkil zihniyetin dayatmış olduğu kadını köleleştiren sisteme karşı kadınların kendilerine atfedilen bu kötü yazgıyı aşmaları ve özgür bir alan yaratmaları gerektiğini savunmaktadır. Kadın, hemen hemen tüm toplumlarda içkinliğe tabi olan bir varlık olarak hiçbir zaman özgür olamamıştır. Bunun yanında sürekli olarak köle olduğu zihniyetine indirgenerek, baskı altına alınmış ve öteki olarak adlandırılmıştır. Buna karşın aşkınlık, erkeklikle özdeş bir hal alarak özgür ve özne oluşu, eril hakimiyetinin sağlamış olduğu güç ile kadının üzerinde tahakküm kurmuştur. Simone de Beauvoir, bu noktada yapılması gereken en önemli görevin “kadınların içkinliğe mahkum olmayı bırakarak kendi varoluşlarını belirlemeye koyulmasıdır” şeklinde bir savunma yapmaktadır (Aydınalp, 2020, s. 478).

Kadınlık ve erkeklik idealleri arasında süregelen bu sonsuz ikilemler, hâkimiyete dayanan, “üstünlük- aşağılık”, “olumlu ve olumsuz” ve “özel olan ve tamamlayıcı olan” yapılar içerisinde oluşturulmuştur (Aydınalp, 2020, s. 141). Üstünlük kavramının erkeklikle bir tutulmasının tarihi Pisagorculara kadar uzanan geniş bir zaman aralığındadır. Pisagor'un M.Ö. 6. yüzyılda düzenlediği karşıtlıklar tablosu ile kadınlık açık biçimde kısıtlanmış, muğlak ve belirsiz olanla ilişkilendirirken erkeklik tam zıttı biçimde açık ve kesin olan

üstünlüğün temel formuyla eş tutulmuştur (Lloyd & Özcan, 1996, s.24-25). Kısacası, değerli sayılan her şey erkeğin kendisiyle biçim bulmuştur.

2.4.1. Ataerkil Sistemde Üretilen Erkeklik İktidarı

Ataerkil toplum düzeni, süreç içerisinde hem yerini sağlam hale getirmiş hem de erkeklerin kadın bedenini denetleme ve onların üretici durumundan faydalanma hakkını da yavaş yavaş kurumlaştırmıştır. Ataerkil sistem hiyerarşik ilişkiler içerisinde kendine meşru bir konum yaratırken toplumsal, sosyal, ekonomik ve cinsel ilişkilerde de bir değişim sağlamıştır. Ayrıca bütün düşünce sistemlerine egemen olarak, toplumsal cinsiyet rolleri ve kalıpları bağlamında birtakım ön kabulün yerleşmesine sebep olmuştur (Berktaş, 2022, s. 31). Ataerkil ön kabuller olarak ifade edilen durumlar şu şekilde özetlenebilir: Erkekler için daha güçlü ve rasyonel bir varlık olarak nitelendirme yapılırken kadınlar ise “doğal olarak” daha zayıf, duygu bakımından kontrolsüz, akıl ve rasyonel bakımdan yetersiz şeklinde konumlandırılmıştır.

Kadın ve erkek arasında meydana gelen çatışmanın ana kaynağı bu kısımda başlamaktadır. Erkek iktidarının toplumsal olarak kadın üzerinden sağlamış olduğu denetimin araçsallaştırılması ve bunun kadın üzerinde kısmi özgürlük, kısıtlı bir uğraş alanı yaratması cinsiyetler arasındaki zıtlıkları pekiştirmiştir. Kate Millett, Cinsel Politika (*Sexual Politics*) (1987) eserinde, cinsiyetler arası ilişkilerin bilinen tüm toplumlarda güce dayandığını belirterek, bunun politik olduğu yönüne dikkat çekmektedir. Erkeklerin yaşamlarının her alanında kadınların üzerinden cinsel bir tahakküm kurması, erkeklerin kadınlar üzerinde ataerkil bir iktidara sahip olduklarının en geniş özetidir. Özellikle çocukluk döneminden itibaren başlayan toplumsallaşma süreciyle birlikte eğitim, din, kültür ve edebiyat gibi kurum ve araçlar ataerkilliğin pekiştirilmesinde oldukça etkilidir (Güneş, 2017, s. 248). Toplumsal olarak bebeklik yıllarından itibaren kurulan bu hiyerarşik yapı, erkeklerin kendi üstünlüklerini temsil ettiği bir iktidarın meşruluğunu sağlarken kadınların ise erkekler üzerinden anlamlandırıldığı bir dünyayı bizlere aktarmaktadır (Beauvoir, 2021, s.31).

Simon de Beauvoir, cinsler arasında meydana gelen bu hiyerarşik yapıları, tarihsel anlatı içerisinde netlik kazandırmaya çalışmıştır. Ona göre, dünya her zaman erkeklerin egemen olduğu bir dünya olmuştur. Erkek, yapmış olduğu üretici faaliyetlerle pek çok güce karşı üstün gelirken, hem doğayı hem de kadını, kendi tahakkümü altına almıştır. Güç ve tehlikenin bir arada olduğu işlerde erkek ön planda olurken, kadın daha çok biyolojik

annelik göreviyle ikinci planda kalmıştır. Dolayısıyla erkekler kendi varoluşunda yeni aletler, araçlar yaratmak ve yeni işlere girişim sağlamak temel gayeleri olmuştur. Kadın ise doğum ve emzirme gibi eylemleri ve kendini adanmış olduğu annelik göreviyle, ev işlerinde pasif bir konuma itilmiştir (Beauvoir, 2021, s.13). Sonuç olarak, tarihsel süreçte kadının kendini tamamlama süreci mücadelecilik ve özünde kendini keşfetme hali içerisinde olmuştur.

Friedrich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* adlı yapıtında, kadının tarihini bu bakış açısıyla inceleyerek ataerkil aile ve mülkiyet arasındaki ilişkiyi kadının ataerkil düzene olan bağımlılığının, mülkiyetin de kökeni olduğunu göstermiştir. Engels, ataerkil düzenin, kadın üzerinde bir denetim kurmakla başlayarak bütün kölelik biçimlerini kapsayan, sınıf, rütbe, kastların varlığı, yöneten ve yönetilen sınıfın, eşit olmayan bir biçimde dağılım sağlanan servetlerin ve son olarak devletin birer kurum olarak ataerkil düzeni belirlediği bir gerçekliği ön plana çıkarmıştır (Millet, 2011, s. 183-184). Ona göre, tarım devrimiyle birlikte oluşan işbölümünde bile cinsiyetler arasında oluşan iki ayrı sınıf vardır. Fakat bu sınıflar arasında bir eşitlik söz konusudur. Erkek avcılık ve balık tutmak gibi eylemlerde bulunurken, kadın ev işleri gibi üretici bir konumda çalışmayı içeren bir rolde yer almıştır. Çanak çömlek yapımı, dokuma, bahçecilik gibi işler, kadına ekonomik yaşamda önemli bir alan sağlamıştır. Tarımla geçinen topluluklarda üretim alanının genişlemesi ve kentsel toplulukların, kent devletlerine dönüşümü egemenlik mücadelelerine ve askerî rekabetin önem kazanmasına yol açmıştır. Bu ise erkek egemenliğini güçlendirerek mülk sahibi sınıfların oluştuğu sınıflı bir toplumun doğmasını sağlamıştır (Berktaş, 2022, s.91).

Özel mülkiyetin ortaya çıkmasıyla birlikte erkek toprağın ve kölelerin efendisi, kadının ise sahibi olmuştur. Eril iktidarın güç kazanması ve ekonomik güçte meydana gelen değişim ile birlikte, erkek evdeki yönetimi ele alarak kadını ikincil bir konuma indirgemıştır (Donovan, 2021, s.148). “*Bu kadın cinsiyetinin büyük tarihsel yenilgisidir.*” Bu yenilginin sebebi ise yeni aletlerin icat edilmesi, üretkenliğin artmasıyla birlikte iş bölümünde meydana gelen alt üst oluşur (Beauvoir, 2021, s.82). Engels erkekler tarafından denetim altına alınan kadınların sömürülmesi ile kapitalizm arasında bağlantılar kurmuştur. Tarihsel süreç içerisinde de bunu üretim ilişkileri bağlamında izah ederek açıklamıştır. Engels bu durumu şu şekilde özetlemektedir:

“Tarihte kendini gösteren ilk sınıf çatışması, erkekle kadın arasındaki uzlaşmaz karşıtlığın karı-koca evliliği içindeki gelişmesiyle ve ilk

sınıf baskısı da dişi cinsin erkek cins tarafından baskı altına alınmasıyla eş zamanlıdır.” (Demir, 2019, s.27)

Kadın ataerkil sistem tarafından eril amaçların bir aracı haline getirilerek üzerinde bir baskı unsuru kurulmuştur. Toplumsal olarak yüklenen bu roller ve sorumluluklar, kadınların sürekli olarak kamusal alana topluma ve emek piyasası içerisinde “anne ve eş kimliği” ile katılmaya zorlanarak, kadınların yerinin evi, esas sorumluluğunun ise, aile ve ev olduğuna ilişkin toplumsal yargılar biçilmiştir. Özellikle kadınların emek piyasasında belirli mesleklere yoğunlaşmaları sağlanarak, kamusal ve özel alan hiyerarşisi içerisinde işlerin cinsiyetleştirilmesinin yolu açılmıştır (Sayılıgil, 2016, s. 120-121). Jürgen Habermas *Kamusal alanın Yapısal Dönüşümü* (1962) eserinde, kamusal alan kavramıyla, herkesin tüm yurttaşların erişebildiği bir alanda oluşturulan ve kamuoyuna benzer bir şeyin var olduğu toplumsal bir yaşamı kastetmektedir (Acar, 2022, s.45). Habermas, cinsiyet ilişkileri ile ilişkili meselelerin sadece kamusal alanı değil aile içi özel mekana da müdahale ettiğini ileri sürmektedir. Buradan anlaşılabilir ki, kadınların siyasi alandan dışlanması, erkeklerin bu alanda kendilerine ayrılan özel bir bölge olduğu anlamına gelmez; asıl mesele, siyasi kamunun yapısı ve özel alana ilişkin ilişkilerin cinsiyetçi bir yaklaşımla belirlenmesidir (Acar, 2022, s.46). "Arendt, özel alanı, hiyerarşik düzen içinde baskı altına alınma ve boyun eğme süreçlerinin gerçekleştiği yenileyici etkinlik alanı olarak nitelendirmektedir." (Alkan, 2000, s.76) Kısacası, özel alan içerisine mahkum edilen kadınların, toplum içerisinde eril denetim tarafından baskılanması ve kamusal alandan dışlanması, toplumda kadınlar üzerinden görünmez bir pozisyon yaratmaktadır.

Sylvia Walby, Patriyarka Kuramı (*Theorizing Patriarchy*) (1990) eserinde, ataerkilliği kamusal ve özel ataerkillik olarak iki kısma ayırmıştır. Walby, temelde esas olarak erkek egemen yapının kamusal ve özel alanın birbirinden ayrılmadığını, her ikisinin de birbirini destekleyen bir bütün olduğunu vurgulamaktadır. Walby'ye göre, özel ataerkillik kadınların baskı altına alındığı ve temel olarak ev içi üretime dayanan bir ataerkillik biçimidir. Kamusal ataerkillik ise devlet ve istihdam gibi kamusal alanla ilişkilidir. Özel ataerkillik, ataerkil stratejinin temel ilkesi olan dışlayıcılığın yanı sıra, ayrımcılığın ve ikincilleştirmenin kamusal alanda açıkça görüldüğünü belirtir (Güneş, 2017, s. 253). Bu doğrultuda patriyarkal sistem içerisinde kadın ve erkek üzerinden yapılandırılan bu rol kalıpları hem kamusal hem de özel alanda cinsiyetçi bir vurgu içerisindedir. Bu cinsiyetçi vurgu toplumda sürekli olarak bir dönüşüm halini alarak, spesifik biçimde hem eril cinsi hem de dişi cinsi etkilemektedir.

Hegemonik erkeklik kavramlaştırılması ile bilinen R. W. Connel, *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar* (1987) eseriyle, kadın ve erkek arasındaki ilişkileri eşitsiz, iktidar güç biçimlerini şu şekilde tanımlamaktadır.

“Kadınlık ve erkeklik biçimlerinin karşılıklı ilişkisi, tek bir yapısal gerçek üzerine kuruludur. Bu düzen, erkeklerin kadınlar üzerindeki küresel egemenliğinden şekil almaktadır. Bu yapısal olgu, bir bütün olarak toplumda hegemonik bir erkeklik biçimini tanımlayan erkekler arası ilişkilerin ana temelini oluşturur. “Hegemonik erkeklik” daima kadınlarla ilgili olduğu kadar, ikincil konuma itilmiş çeşitli erkeklik biçimleriyle de ilişkilendirilir. Farklı erkeklik biçimleri arasındaki etkileşim, ataerkil bir toplumsal düzenin işleyiş biçiminin ayrılmaz bir parçasıdır.” (Connel, 2022, s. 267-268)

R. W. Connell'a göre, toplumsal cinsiyet ilişkileri günlük etkileşimlerin ve uygulamaların sonucudur. İnsanların günlük yaşamlarındaki eylem ve davranışları, toplumun ortak düzenlemeleriyle ilişkilidir. Bu düzenlemeler ömür boyu devam eder ve kuşaklar arasında geçerlidir, ancak değişebilmektedir. Connel, toplumun toplumsal cinsiyet düzenini, eril ve dişil ilişkiler arasındaki iktidar ve güç biçimi üzerinden tanımlamaktadır. Bunu üç kısma ayırmaktadır. Emek, iktidar ve kişisel/cinsel ilişkiler toplumun birbirinden ayrı fakat birlikte çalışan ve birbirleriyle etkileşimde bulunan unsurları temsil etmektedir. Bu üç alan, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin oluşturulduğu ve kontrol edildiği alanlara ilişkin bir çerçeve sunmaktadır. Emek, evde (örneğin ev işleri ve çocuk yetiştirme gibi görevlerin kimin tarafından yapılacağı gibi) ve iş dünyasında (örneğin iş yerindeki ayrımcılık ve ücret farklılıkları gibi) cinsiyet kimliklerine dayalı iş bölümünü işaret eder. İktidar ise kurumlarda, devlet düzeyinde, askeri ve iç işlerdeki yetki, şiddet ve ideolojiler gibi toplumsal ilişkiler yoluyla işler (Giddens, 2012, s. 507).

Ataerkil Pazarlıklar (*Bargain Patriarchy*) kavramıyla literatüre katkı sağlayan Deniz Kandiyotti sınıf, kast, etnik kökene göre farklılık gösterebilen eşitsiz ilişkilerin yer aldığı toplumsal bir düzende, kadınların topluma uyum ve direniş stratejisini belirten bir bakış açısı kazandırmıştır (Kandiyoti, 1988, s. 275). Buna göre, ataerkil pazarlıklar yeni mücadele alanları olarak tanımlanarak, cinsiyetler arasındaki ilişkilerin yeniden müzakere edilmesini sağlayan tarihsel dönüşümleri ifade eder. Kadınların haklarını savunabilmek için belirlemiş oldukları mücadele alanı içerisinde, erkek egemen sisteme karşı farklı şekillerde geliştirdikleri aktif ve pasif direnişinin geniş bir özetidir. Bütün egemenlik sistemlerinde olduğu gibi erkek egemen sistemlerin de hem koruyucu hem de baskıcı bir yönü vardır. Her

sistem içerisinde de kadınların kendi güç ve özerklik kaynakları mevcuttur. Dolayısıyla onları eziyormuş gibi gözüken sistemlere karşı kadınlarda erkekler kadar sadık kalabilmektedir. Ataerkil pazarlıklar olarak da adlandırılan bu süreç, toplumdan topluma değişen kadınların kendi yaşamlarını savunabilmeleri, onları ezen sisteme ve beklentilere karşı kendileri için oluşturmuş oldukları bir tür öz savunma biçimidir (Kandiyoti, 2013, s. 15-16).

Sonuç olarak, kadınların, her toplumda, hem bedensel hem de zihinsel açıdan erkeklerden daha zayıf olduklarına dair kültürel bir inanç bulunmaktadır. Kadınların kısa veya uzun vadede yaşamlarını dönüştürmek için gösterdikleri çaba genellikle göz ardı edilmektedir. Bu doğrultuda sosyal ve kültürel anlamda bir ayrım halini alan kadınlık ve erkeklik hali, toplumsal bağlamda da bir eşitsizliği meydana getirmiştir. Bu eşitsizlik hali ise şiddet olgusunu beslemektedir. Ataerkil sistem içerisinde köklenen şiddet olgusu ise erkek egemen toplumların örgütsel yapısını ve eril hakimiyetin şekillendirdiği bir dünya tasarısını anlatmaktadır.

2.5. Şiddet

İnsanlık tarihiyle birlikte ortaya çıkan şiddet olgusu, birçok bireysel veya toplumsal öğeyle birlikte karmaşık bir yapıyı ortaya koymaktadır. Tanımsal olarak değişken rolü olması sebebiyle, şiddet kavramını açıklamak kolay olmamaktadır. Şiddet zamana ve topluma göre değişen küresel bir olgudur. Şiddetin temelinde yatan saldırganlık dürtüsü toplumsallaşma süreci içerisinde öğrenilen ve gerek bireysel gerekse toplumsal boyutta sık sık karşılaşılabileceğimiz bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Şiddet dar anlamıyla, fiziksel şiddet yani başkasını öldürme, incitme, yaralama gibi tehdit oluşturan her türlü eylemi tanımlamaktadır. Ancak bu tanım, şiddete fiziksel bağlamda bir çerçeve sunmaktadır ki, bu da yeterli bir bakış açısı yansıtmamaktadır (Taşdemir, 2015, s. 720). Hannah Arendt “Şiddet Üzerine” (*On Violence*) adlı eserinde, ikili ilişkilerde taraflardan birinin diğerine karşı üstün oluşu veya iktidar farklılığının sonucunda taraflardan birinin iradesinin diğer bir kişinin iradesine bağlanmasının şiddeti oluşturduğunu ifade etmektedir. (Oskay, 1996, s.185) Şiddeti, “... iktidarı elinde tutup da ellerinden kaymakta olduğunu hisseden herkes, kaybettiklerinin yerine şiddeti koymanın cazibesine direnmekte zorlanmışlardır” şeklinde açıklayan Arendt, şiddetin güçle ve otoriteyle olan birlikteliğini dile getirmektedir (Bayoğlu, 2020, s.152). Temelde pek çok şekilde tanımlanan şiddet olgusu, Dünya Sağlık Örgütü tarafından da şu şekilde tanımlanmaktadır: “Kişinin kendisine, başka bir kişiye veya bir gruba veya topluluğa karşı, yaralanma, ölüm, psikolojik

zarar, kötü gelişmişlik, yoksunluk gibi durumla sonuçlanan veya sonuçlanma olasılığı yüksek olan fiziksel güç veya gücün tehditle fiili olarak kasıtlı kullanımıdır.” (WHO, 2022, s.5)

Pierre Bourdieu, *Eril Tahakküm* adlı eserinde şiddet kavramı üzerine genel bir tanımlama yaparak, şiddeti “*sembolik şiddet*” çerçevesinde ele alır. Bourdieu’ya göre, sembolik şiddet, fiziksel bağlamda bir şiddet değil, şiddeti ‘görünmez ve kibar bir form’ çerçevesinde ele almaktadır. İlaveten kurbanları tarafından fark edilmeyen ve görülmeyen bir yapısı olduğuna da dikkat çekmektedir. Pierre Bourdieu’ya göre, şiddet çoğunlukla, iletişim ve hatta hislerin sembolik kanallar aracılığıyla kullanılmasıdır. Bu şiddet tanımını kitle iletişim araçlarından, televizyon ve toplumsal kurumlardan eğitim faktörü ile açıklamaya çalışan Bourdieu, sembolik şiddetin yaşamın her kesiminde olan bir şiddet türü olduğu üzerine genelleme yapmaktadır (Taşdemir, 2015, s. 726). Şiddet, toplumdan topluma değişkenlik gösterdiği gibi fiziksel, kültürel veya ekonomik bağlamda da çeşitli başlıklar altında incelenmektedir. Temelde toplum içerisinde şekillenen cinsiyet eşitsizlikleri, kültürel ve sosyal bağlamda inşa edilen toplumsal yargılar, gelenekler, örf ve adetler ya da bireysel bağlamda şiddete eğilimli olan bir kişinin eğitimi, gelir düzeyi, sosyal çevresi gibi etkenler şiddet döngüsünün temel basamağıdır. Bu şiddet döngüsünün içerisine kültürel bağlamda kök salan değerler ve genel yargılar, şiddet tipolojisini güçlendirerek, toplum içerisinde kendine bir yer benimsemiştir. Bu döngü içerisinde yer alan ve bugün özünde kültürel ve toplumsal değerlerle beslenen eril tahakküm, kadınlar üzerinde kurmuş olduğu maddi ve manevi şiddet boyutu ile birlikte ağır bir bilançoya sebebiyet vermektedir. Bu bağlamda çeşitli sınıflara ayrılan şiddet türlerinin, sadece fiziksel çerçeve etrafında ele almak, araştırmaya yetersiz bir bakış açısı sağlayacağından, şiddeti farklı bağlamlardan inceleyerek, kadınlara yönelik şiddetin kültürel boyutunun kadınları ikincil bir sınıfa yerleştirdiğini ve üzerlerinde nasıl bir hâkimiyet alanı yarattığını ifade edeceğiz.

2.5.1. Kadına Karşı Şiddet ve Türleri

Şiddet sarmalında yer alan kişiler için şiddet, toplumsal cinsiyet, cinsellik ve iktidar gibi kavramların, birbirine sıkıca bağlı olduğu bir diyagram akışı içerisinde yer almaktadır. Toplumsal cinsiyet bağlamında kadının kamuda veya aile ortamındaki eşitsizliğe dayanan konumu ve ev içerisindeki emeğinin değersizliği ataerkil toplum yapısı içerisinde belirlenen güç ve iktidar ilişkileri bağlamında belirlenmektedir. Bu durum ise hem kamusal

hem de özel alan içerisinde yaratılan cinsiyet eşitsizliğinin şiddeti meydana getirdiği kültürel olarak inşa edilen toplumsal cinsiyet ilişkilerine dayalı hiyerarşi düzleminde de kadınların fiziksel, cinsel, kültürel, psikolojik ve ekonomik yönden şiddete maruz kalmasına yol açmaktadır. Kamuda, günlük hayatta veya özel hayat içerisinde köklenen eril hâkimiyetin kadınları ekonomik, eğitim, sağlık veya sosyal bağlamda ikincil pozisyona itmesi çeşitli şiddet şekillerini beraberinde getirmektedir. Özellikle kadının eğitim hayatının sonlandırılması eril şiddet döngüsünü sürekli hale gelmesine, toplum ölçütünde kadının nesne konumuna getirilmesine sebep olmuştur.

BM Genel Kurulunun 1993 yılında kabul etmiş olduğu altı maddeden oluşan, Kadınlara Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılması Bildirgesi'nin (DEWAW/ Declaration on the Elimination of Violence Against Women) ilk maddesinde, şiddet şu şekilde tanımlanmaktadır: *"İster özel, ister kamusal alanda olsun, 'kadına yönelik şiddet' terimi, kadınlara fiziksel, cinsel veya acı verebilecek olan toplumsal cinsiyete dayalı her türlü eylem ve tehdit durumlarını içerir. Tehdit durumları da şiddet kapsamına dahildir."* Bildirgenin ikinci maddesinde şiddetin bu tanımlamalarla sınırlı kalmadığı ifade edilerek, aile içerisinde meydana gelen, evdeki kız çocuklarına yönelik cinsel istismar, evlilik içerisinde gerçekleşen tecavüz, kadınlara zarar veren geleneksel uygulamalara bağlı şiddet, işyerinde, eğitim kurumlarında meydana gelen psikolojik ve fiziksel sömürüye ilişkin kadına karşı şiddet boyutunun genel bir tanımlaması yapılmaktadır (DEWAW, 1993).

Bu açıklamalardan hareketle, kadına yönelik şiddet kavramı yalnızca kadınlara yönelik fiziksel şiddeti değil, aynı zamanda yukarıda bahsedilen şiddeti oluşturabilecek her türlü eylemi kapsayıcı niteliktedir. Böylelikle kadına yönelik şiddetin dar bir çerçeveden sunulması ve kadınlara sağlanacak olan korumanın daha sınırlı bir kapsama sıkıştırılmasının önüne geçilerek, geniş bir perspektif sağlayacaktır. Zira kadınlar, yaşamlarının her alanında, cinsiyetlerinin yanı sıra, renk, dil, din, ırk, sosyal statü, meslek, renk gibi pek çok sebeple de şiddete maruz kalmaktadır (Özkan, 2017, s. 537). Bu durumun temel sebeplerinden biri, evrensel olarak ataerkil yapının varlığından kaynaklanmaktadır. Bu tür toplumsal düzenlemeler, özellikle aile içinde derinleşmeye başlayarak ortaya çıkmaktadır. Erkeğe, kadının kişiliği, malları ve hatta fikirleri üzerinden hâkimiyet tanınmakta ve ona ekonomik sorumluluklar yüklemektedir. Buna bağlı olarak da kamusal alanla ilgili her türlü faaliyetin erkekler vasıtasıyla bir denetimi sağlanmaktadır. Bu türden bir yapılanma içerisinde ise, kadına sadece erkeğin varlığı üzerinden tanımlanabilen,

erkekten bağımsız olarak bir özne konumu bulunmayan aksine eril denetim içerisinde aslı bir konuma sahip olan, ikincil ve değersiz bir rol verilmektedir (Özkan, 2017, s.541).

Cinsiyete dayalı şiddet, kadınlara fiziksel, cinsel, psikolojik zarar veren ya da bu tür eylemlerin yol açtığı şiddet eylemini ve tehdidini ifade eder. Kadınların karşılaştığı baskı ve keyfi özgürlükten mahrumiyet, hem kamusal hem de özel alanda yaşanan şiddeti ve tacizi kapsar. Bu şiddet ve taciz, aile içi, ev içi veya yakın ilişkilerde fiziksel ve psikolojik şiddet, evlilik içi cinsel taciz ve istismar, zorla gerçekleşen evlilikler, kadın cinayetleri ve kamuda devlet ve devlet görevlileri tarafından işlenen ve göz yumulan cinsel taciz ve mobing gibi eylemleri içerir. Ayrıca, silahlı çatışma ve savaş durumlarında meydana gelen tecavüz, ekonomik ve cinsel sömürü, insan haklarının ihlali gibi durumlar da bu tanımın bir parçasıdır (Saygılıgil, 2016, s. 248). Feminist bakış açısından kadınlara yönelik şiddet ise şu şekilde tanımlanmaktadır: Erkeklerin kadınlara göre üstünlükleri, avantajları ve iktidarı üzerine kurulu olan erkek egemen bir sistem içerisinde erkeklerin kadınlara yönelik sistematik olarak uygulamış oldukları şiddettir. Kaynağında güç ve kontrol isteği barındıran kadına yönelik şiddet erkek egemen sistemin, kadınların emeğinin sömürüldüğü, baskı altında tutulduğu, ayrımcı ve dışlayıcı bir dil benimsediği cinsiyetçi uygulamalara maruz bırakan yöntemin, erkeklerin güç ve iktidarlarının sürekliliği için kullandıkları önemli bir araçtır. Bir nevi kadınların kimlikleri, bedenleri ve emekleri üzerinden bir denetim arzusuyla hareket edilen davranışları içermektedir. Bu bağlamda kadın ve erkek arasında toplum içerisinde meydana gelen cinsiyet eşitsizliklerinin, kadına yönelik şiddetin temel sebebi olmasının yanı sıra bu şiddet ilişkisinde kadını ikincil bir pozisyona sürüklemesi ve eşitsizliğin üretilmesinde dezavantajlı bir konuma itmesi bu kısır döngünün bir sonucudur (Saygılıgil,2016, s. 248).

Kadına yönelik şiddet olgusu genellikle dört farklı şekilde sınıflandırılmaktadır. Bunlar fiziksel şiddet, sözel ya da psikolojik şiddet, ekonomik şiddet ve cinsel şiddet olmak üzere gruplandırılmaktadır. Aynı zamanda kültürel şiddet boyutu da geleneksel bağlamda kalıplaşmış davranışlardır. Kadına yönelik şiddet türleri ayrı şekillerde tasnif edilmesine karşın, toplumsal yaşamda bu şiddet türleri bir arada görülebilmektedir. Daha açık bir ifadeyle fiziksel şiddete maruz kalan bir kadın aynı zamanda cinsel şiddete maruz kalabilmekte ve şiddetin birden fazla türüyle eş zamanlı olarak karşılaşmaktadır.

2.5.1.1. Fiziksel Şiddet

Kadına yönelik fiziksel şiddet, kadına zorla bir şey yaptırma veya herhangi bir eylemden alıkoyma amacıyla, iradesi dışında yapılan her türlü fiziksel zarar verici hareketleri içermektedir. Fiziksel şiddet vurma, incitme, tokat atma, tekmeleme, bir araçla bedensel olarak zarar vermeye yönelik yapılan ve tüm bunların son noktası olan kadın cinayetlerini içermektedir. Bu eylemler silah ve kesici alet gibi çeşitli araçlar vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Kadına yönelik şiddetin en yaygın görüldüğü durum yakın partnerin uyguladığı fiziksel şiddettir. Bu şiddet türünde kadınlar daha uzun aralıklarla ve daha geniş bir zaman dilimi içerisinde şiddete maruz kalabileceğinden, şiddetin bireyler üzerindeki etkisi daha uzun ve daha kalıcıdır (Saygılıgil, 2016, s. 19).

2.5.1.2. Ekonomik Şiddet

Ekonomik şiddet meslek, para, mal gibi gelir getiren kaynakların, kadınlar üzerinde bir denetim kurma ve kontrol aracı olarak kullanılmasını ifade eder. Bu şiddet türü, toplumsal cinsiyet çerçevesinde kadın ve erkek arasında meydana gelen cinsiyet eşitsizliği ve her iki cinsiyet arasındaki eşitsiz güç ilişkilerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Kadının herhangi bir işle uğraşmasının engellenmesi, bir mesleği yapmaya zorlanması, satın alma hakkının engellenmesi, iş hayatına aktif olarak katılmasının engellenmesi, evin masraflarının karşılanmaması, sosyal güvenceden yoksun bırakılması, işgücü piyasasında yaşanan eşitsizlikler gibi fiiller ekonomik şiddet kapsamına girmektedir. Kadının ekonomik özgürlüğünün kısıtlanması ve emeğini ücretsiz olarak aileye vakfeden kadının hiçbir gelir kaynağının bulunmaması ve bu sebeple ücretsiz bir işçi olarak çalıştırılması, erkek tarafından ekonomik şiddete maruz kalma riskini daha da arttırmaktadır (Özkan, 2017, s. 545).

2.5.1.3. Sözlü- Psikolojik Şiddet

Toplumsal kültürün en yoğun biçimde yansıdığı alan dildir ve dil de adeta kültürü sürekli besleyen, olgunlaştıran bir hâkimiyet alanına sahiptir. Bunun doğal bir sonucu olarak, güç kaynağının temelinde erkeklerin olduğu ataerkil bir toplumda, dilin bu sistem içerisinde şekillendirilmesi, kavramların ataerki çerçevesinde anlam kazanması ve bu koşullarda oluşturulan dilin kültürü sürekli olarak beslemesi ve yeniden üretmesi kaçınılmazdır. Bu koşullar altındaki bir dil ile yaşayan bireyler de, erkeğin asil, güçlü, birincil ve mantıklı ve itaat edilmesi gereken bir varlık olarak ele alınırken, kadınların ise rasyonel olmayan ve zayıf olduğu kanısına dayanan bir vurgulama yapmaktadır. Dil

aracılığıyla bir hedef kitle olarak benimsenen kadınların, yıkıcı eleştiri, aşağılama, bağırma veya alay etme gibi unsurlara maruz kaldığı, şiddet yoğunluğunun ise zamana ve mekana göre değişiklik sağladığı görülmektedir. Bu durum, kadına yönelik aşağılayıcı üslubun sürekli olarak tekrarlanmasına ve toplumsal yaşam içerisinde yerleşik bir hal almasına sebebiyet vermektedir. Sözlü şiddet çoğu kez fiziksel ve cinsel şiddet türüyle birlikte görünürlük kazanırken, aynı zamanda psikolojik şiddet olarak da değerlendirilebilen ve kadın psikolojisinde derin hasarlar bırakmasının yanı sıra, kadının ikincil konumunu da pekiştiren bir şiddet türü olarak öne çıkmaktadır (Özkan, 2017, s. 545-546). Kadının kendini değersiz hissetmesi, önemli kararlarda kadınlara danışılmaması ve karar mekanizmalarında sürece dahil edilmeden eyleminin uygulanması psikolojik anlamda bir şiddet oluşturduğu gibi kadının özgüven yetersizliğine de sebebiyet vermektedir.

2.5.1.4. Cinsel Şiddet

Cinsel şiddet, genellikle kadınların yakın partnerleri tarafından maruz bırakıldıkları ve sıklıkla ağır psikolojik durumlara ve sağlık sorunlarına yol açan; dar anlamda kadının istemediği zamanda ve istemediği biçimde fiziksel temas, gebe kalmaya veya kürtaja zorlama, fuhuşa zorlama, kadını aşağılayıcı eylemlerde bulunma gibi eylemler şeklinde ortaya çıkan şiddet türüdür. Cinsel şiddet, cinselliğin bir şiddet ve tehdit aracı olarak kullanılmasını ifade eder. Böylelikle kadının cinsel kimliğine erkek tarafından saldırılmakta ve kadının cinsel yönden denetimi erkek tarafından ele geçirilmektedir. Cinsel şiddet mağdurlarının pek çoğunda zihinsel bütünlüğünü ve psikolojisini ağır biçimde etkileyen durumların yanı sıra, topluma karışmakta zorluk çekme, geri planda kalma, sosyofobi, kendine zarar verme ve intihar gibi eylemlerle karşılaşıldığı bilinmektedir (Özkan, 2017, s. 544).

2.5.1.5. Kültürel Şiddet

Barış Çalışmaları alanında önde gelen bir isim olan Johan Galtung (1990), “*Cultural Violence/ Kültürel Şiddet*” adlı eserinde şiddeti, insanların fiziksel ve zihinsel potansiyellerinin gerisinde kalması için uygulanan etkiler olarak tanımlamaktadır. Ayrıca ekonomik yetersizliklerden savaşlara, ideolojik baskılardan tehditlere kadar geniş bir çerçeve çizmektedir. Bir yandan fiziksel ve psikolojik şiddete, diğer yandan ise nesnenin (*şiddete maruz kalan*) varlığına ve öznenin (*şiddet uygulayan*) ne veya kim olduğuna odaklanırken şiddetin biçimleri arasındaki farkı da açıklamaya çalışmaktadır. Galtung şiddeti, temel insan ihtiyaçlarına yönelik önlenebilir herhangi bir saldırı olarak tanımlar.

İnsanların temel ihtiyaçları hayatta kalma, refah, özgürlük ve kimliktir. Bu temel insan ihtiyaçlarına yönelik şiddet tehdidi de şiddet olarak tanımlanabilir. Bu sebeple bireyler ancak temel ihtiyaçlarını karşılayarak çevreleriyle anlamlı bir ilişki kurabilirler. Çevreleriyle olan bu ilişki fiziksel düzeyin dışında duygusal ve ruhsal düzeyde de olabilmektedir (Galtung, 1990, s. 291).

Galtung şiddeti üç kısma ayırarak incelemiştir. Doğrudan, yapısal ve kültürel şiddet bir şiddet üçgeninin üç ayrı köşesini tanımlar. Bu, üç şiddet türü birçok yönden birbirini besleyerek şiddetin kendisini farklı boyutlarda yeniden üretir. Bu üç şiddet tipolojisi etrafında ilki doğrudan şiddettir. Doğrudan şiddet, yaşam savaşına neden olan şiddet türlerini içermektedir. Örneğin öldürme, yaralama, kuşatma ve yaptırım. Özgürlüğün kısıtlanması, yabancılaşma, ikinci sınıf vatandaşlık statüsüne konulma, toplumdan dışlanma, kimliğin kısıtlanması, sağlık sorunlarına neden olma ve sınır dışı etme gibi eylemler doğrudan şiddet örnekleridir. Doğrudan şiddet, özellikle fiziksel sonuçları açısından kolaylıkla görülebilir ve bu nedenle şiddetin önlenmesine yönelik somut adımlar atılabilir. Ancak, dolaylı şiddetin ortadan kaldırılması daha zordur. Dolaylı şiddet örnekleri arasında iş yerinde cinsiyet ayrımcılığı, kadınların politik ve kültürel alanlarda sınırlı olması, pornografi, kadınların düşük eğitim düzeyi gibi faktörler yer alır. Feministler, dolaylı şiddetin ekonomik, kültürel ve hukuki eksikliklerden kaynaklandığına dair ulusal ve uluslararası düzeyde yaptıkları çalışmalarda ortak noktalara ulaşmışlardır. Her ülkede yapısal veya doğrudan şiddet olayları yaşanmakta ve bu şiddetin bireysel kadın güvenliğine olumsuz etkileri olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, feministler şiddetin aile içi, ulusal ve uluslararası boyutlarının birbirleriyle ilişkili olduğunu vurgulamaktadır. Şiddetin, toplumsal cinsiyet ayrımcılığının ve eril değerlerin baskın olduğu, özellikle erkek gücünün vurgulandığı bir toplumda kaçınılmaz olduğunu ifade etmektedirler (Aydın K, 2012, s. 130).

İkinci şiddet tipi ise yapısal şiddettir. Yapısal şiddetin temel çerçevesinde sömürü vardır. Toplumun bir kesiminin diğerlerinden daha avantajlı ve üstün konumda olduğu, diğerlerinin hakkına el koyduğu durumlara karşılık gelmektedir. Yaşama ve sağlığa yönelik yapılan sömürüler, özgürlüğe yönelik diğerlerini parçalama veya marjinalleştirme, kimliğe ilişkin diğerlerine itaati öğreten süreçler bu tür şiddet biçiminin örnekleri olarak yer almaktadır.

Şiddetin son biçimi ise Galtung'un çalışmalarında öne çıkan, kültürel şiddettir (Sarıkaya, 2022, s. 300). Kültürel şiddet, şiddeti doğrudan veya yapısal bağlamda olsun, sonuç itibarıyla insanın meydana getirdiği bir olgudur. İlk olarak şiddetin tehdit edici ve insanların mevcut durumuna yönelik zarar verici bir durumu bulunmaktadır. Diğer taraftan şiddetin belli bir durum karşısında meşrulaştırılması veya yasallaştırılması problemi öne çıkmaktadır. Şiddet türü olarak her ikisi de bir şekilde meşrulaştırılma ihtiyacı duymaktadır. Meşrulaştırma tarafı ise inançların, tutumların, geleneklerin ve dünyasında var olmaktadır. Sonuç olarak, kültürden beslenen doğrudan veya yapısal şiddet, kültür aracılığıyla da meşrulaştırılmaktadır. Şiddetin kültürel öğelerle meşrulaştırılması çoğunlukla dinden, ideolojiden, dilin yapısal özelliğinden, sanattan, ampirik bilimden, formel bilimlerle şekillenmektedir. Bir toplumun dini ve buna merkezi olarak gelişen kültürel olguları doğrudan ve yapısal şiddete sebep olabilmektedir (Simenov, 2019, s. 501). Örneğin, Afganistan'da kadınlara yönelik dinî şiddet boyutunda yapılan kodlamanın eğitim, sağlık, ekonomik, sosyal ve siyasi bağlamda kadınları ikincil pozisyona itmesi şiddeti meşrulaştırmaktadır. Afganistan'daki ataerkillik sistemi, kadınlara yönelik şiddetin her türlüşünü meşrulaştırmaya çalışarak, şiddetin her türlüşünün meşru olduğunu göstermektedir.

Peace By Peaceful Means Peace and Conflict Develepment and Civilization (1996) adlı eserinde Galtung, toplumsal cinsiyeti şiddetin var olduğu alanlardan biri olarak tanımlayarak yapısal şiddetin biçimlerinden ataerkilliği ön plana çıkarmaktadır. Ataerkillik, erkeklerin üst bir mevkide, kadınların ise altta olduğu ve kültürel gerekçelerle meşrulaştırılan, kadına yönelik şiddetin diğer birçok biçiminde de kendini hissettiren bir sistemi kapsadığını ifade eder. Bu bağlamda ataerkillik ve cinsiyetçilik, belirli kültürel kalıpların erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliğini meşrulaştırdığı kültürel şiddet kapsamında ele alınmaktadır (Confortini, 2006, s. 540).

BÖLÜM II

3.1. AFGANİSTAN TOPLUMUNUN KÜLTÜRÜ VE ÜLKEDEKİ REJİM DEĞİŞİKLİKLERİ

Kafkasya, Orta Asya, Güney Asya ve Ortadoğu arasında yer alan Afganistan, etnik çeşitlilik bakımından farklı toplulukların bir arada yaşadığı, kültürel bir kesişim noktasındadır. Jeopolitik konumu itibariyle stratejik bir bölgede olması ve tarihî ticaret yolları arasında bir geçiş noktasında yer almasına rağmen uluslararası siyaset sahnesinde çok fazla ön plana çıkan bir ülke değildir. Coğrafi açıdan Türkistan, İran ve Hint alt kıtasının oluşturduğu bir üçgen içerisinde yer alan Afganistan, bu farklı kültürel havzaların kesiştiği zengin bir eritme potası olmuştur. Çok sayıda kültür ve medeniyetin buluşma alanı olması açısından kültürel zenginliklere sahip olan Afganistan, aynı zamanda tarih boyunca mücadelelere, işgallere, savaşımlara şahitlik etmesi nedeniyle söz konusu zenginliğini muhafaza etme konusunda pek başarılı olamamıştır (Bayar, 2022, s. 113-114).

Afganistan birden fazla etnik grubun yaşadığı bir ülke olarak öne çıkmaktadır. Ülke içerisindeki toplumsal grupların kendilerini tanımladıkları kimliği belirleyen en temel unsurlar, etnisite ve mezheptir. Bu sebeple birçok siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel problemde bu iki faktörün izlerine rastlamak mümkündür. Anayasada resmî olarak tanınan 14 etnik grup yer almaktadır. Bunlar; Peştun, Tacik, Hazara, Özbek, Türkmen, Belluc, Peşei, Nuristani, Aymak, Arap, Kırgız, Kızılbaş, Göçer ve Brohi kavimleridir. Toplumsal ve siyasal yaşamın ana aktörleri ise Peştun, Tacik, Hazara ve Özbek kavimleridir. Doğu, batı, kuzey ve güney olmak üzere Asya'nın kalbinde yer alan Afganistan, etnik yapıların buluşma noktası olarak görülmektedir (Sivrioğlu & Türkoğlu, 2017, s. 25-26).

Ülke içerisindeki ekonomik, siyasi ve sosyal dinamiklerin kültürel ve dinî çerçeveden şekil kazanması, toplumu farklı yönlerden etkilemiştir. Özellikle dinin bir ideoloji olarak değil, toplum içerisinde bir yaşam tarzı olarak benimsenmesi, sosyal ilişkilerin her alanında etkisini göstermektedir. Bunun temel sebeplerinden biri dinin, toplumun kendi iç yapısını yöneten, tasarlayan bir motif haline gelmesidir. Her toplumun kendine özgü yapısı itibariyle farklı din algısı, kültürü, yöntemi, idealleri ve değer

yargıları vardır. Bu bağlamda dinler ve toplumlar çeşitli kültürel alanlarda birbiriyle etkileşim halinde olmuşlardır. Bu karşılıklı etkileşim, toplumlarda farklı dönemlerde çeşitli gelişim ve değişimleri ortaya çıkarmıştır. Din, Afgan toplumunda belirleyici bir unsur olup bireylerin davranışlarını denetleyen, dünya görüşünü hatta yaşam biçimini yönlendiren, belirleyen, düzenleyen ve kişilerin manevi dünyalarını güçlendiren bir faktör olarak görülmektedir. Bu bağlamda, İslam dininin toplumun birlik ve beraberliğinin sağlanması ve toplumun yapılanması açısından önemli bir rolü vardır (Mohammadi, 2022, s.49-50).

Afganistan'da dinin toplum üzerindeki etkisinin yanında bireylerde din çerçevesinde bir zihniyetin oluşmasındaki payı oldukça büyüktür. Burada dinin öznel özelliğinin yanında toplum içerisinde grup veya cemaat kurma özelliği bulunmaktadır. Dolayısıyla bireyler çeşitli sebeplerden ötürü dinî gruplara, dinî hareketlere ve cemaatlere yönelmiştir. Birey, dinî gruplar vasıtasıyla hem dini hem de sosyalleşme ihtiyacını gidermeye çalışmaktadır. Bu noktada birey, yeni ilişkiler ve davranış biçimleri ile karşı karşıya kalmaktadır. Dolayısıyla din karakterli toplumsal ilişkilerin anlaşılması ciddi bir problemdir. Bunun sebebi, dinî ve toplumsal ilişki ağının çok yönlü ve karmaşık olmasıdır. Bu bağlamda toplumun bireylerinde farklı din algısı ortaya çıkaran dinî hareketleri, kültürel anlayışları ve dinî grupları birlikte anlamak ve anlamlandırmak önemlidir. Afganistan'da din motifli hareketler kabile gelenekleri ekseninde gelişmiş İslam şeriatına referans gösterilmektedir. Afganistan'da dinî hareketlerin mücadele yöntemi diğer İslam ülkelerinden farklı şekillerde gelişerek, genel hatlarıyla siyasal İslam hareketleri, radikal-gelenekçi çizgide hareket etmektedir. Buna ilaveten şiddet siyasal ve radikal çizgideki hareketlerin bir yöntemi olarak benimsenmektedir (Mohammadi, 2022, s.50-51). Afganistan'ın kültürel yapısının temel yapı taşlarından biri olan dinsel köktencilik, uzun süredir toplumsal bölünmeler yaratma ve toplum içerisinde kutuplaşmaya sebep olmaktadır.

Afganistan'da geleneksel İslam anlayışını savunanlar, siyasal anlamda iktidarın başına gelen kişilerdir. Bunun en temel örneği, mücahit gruplarının ülkede siyasal anlamda iktidarın başında olmalarıdır. Ciddi anlamda da ülke içerisindeki etkilerinin devam etmesidir. Bu yönelim, siyaset ve dini ortak noktada buluşturan bir geleneği savunan ve ülkede İslam kanunlarıyla yönetimi sağlayan siyasal bir iktidarı temsil eder. Bu yönelimin en radikal örneği de Taliban iktidarındır. Bu bağlamda Afganistan'ın ülke yönetiminde, dinin ve siyasetin birbiri ile bağlantılı olduğu öne çıkmaktadır.

Afganistan’da kültürel değerler, değer yargıları ve din faktörü iç içedir. Toplumsal yaşamın pek çok noktasını etkileyen kültür ve din olguları birbirini besleyen iki öge olarak öne çıkmaktadır. Bu iki öge, sosyal bir varlık olarak toplum içerisinde yer alan kadın ve erkeklere belli roller yüklemektedir. Sosyal hayatta dinin, en önemli işlevlerinden bir tanesi meşrulaştırma işlevidir. Dinin meşrulaştırıcı gücü, daha çok insanlar arasındaki ilişkilerde, grup ve kurum arası ilişkilerde kendini göstermektedir. Bu bağlamda toplumda var olan katı toplumsal cinsiyet ayrımları din adına meşru bir hale getirilerek, dinin emiri gibi gösterilmektedir. Afganistan’daki kültürel zorluklar, ülkenin egemen kültür sisteminin yapısından da kaynaklanmaktadır. Afganistan’ın kültürel yapısı katı ve dogmatik bir yapıya sahiptir. Bu katı yapı da kimlik, etnisite, kabile ve mezhep temelinde tanımlanmaktadır. Düşük okuryazarlık, dogmatik değerler ve kültürel hoşgörüsüzlük, dinî değerlerin dogmatik yorumu Afganistan’ın kültürel yapısının en önemli özellikleri arasında yer almakta ve ortak bir ulusal kimliğe ulaşmayı zorlaştırmaktadır (Sarem, 2021, s. 109). Bu sebeple Afganistan’ın modern kraliyet dönemlerinden itibaren günümüze dek olan süreçte, kültürel ve geleneksel değerler her zaman önemli bir faktör olmuştur. Ülkenin Abdurrahman Han döneminden itibaren modernleşme süreci ise belli noktalarda kayda değer bir ilerleme sağlasa da ülkenin katı ve sıkı dinî, kültürel yargıları şiddet olgusunu beslemiş ve kadınları baskılamak için bir araç olarak kullanılmıştır.

3.1.1. Abdurrahman Han Dönemi (1880-1901)

Afganistan'ın modernleşmesi toplumsal yapı, ekonomi, dış müdahaleler, iç savaş, coğrafya, adalet sistemi, siyasi yapı, güvenlik ve uyuşturucu gibi faktörlerin etkisiyle şekillenmiştir ve bu faktörlere bağlı olarak modernleşme süreci devam etmektedir. Modernleşme tarihi, modernleşmeye yönelik toplumsal tepki ve modernleşme hareketinin desteklenmesi sonucunda oluşturulmuştur. Üç ayrı modernleşme dalga halinde gerçekleşmektedir. İlk dalga, ulus devlet oluşum süreci ile başlamış ve Abdurrahman Han reformlarının etkisiyle şekillenerek 1978 Sosyalist İhtilali’ne kadar devam etmiştir. İkinci dalga, sosyalist modernleştirme sürecinin iç savaş ile başlayıp, 1978 sosyalist ihtilali ile devam etmiştir. Son dalga ise 2001 yılında başlatılmıştır. Taliban’ın tekrardan başa gelme süreciyle modernizasyon çalışmaları son bulmuştur. Afganistan'ın modernizasyon süreci, Abdurrahman Han (1880-1901) tarafından başlatılmıştır ve Amanullah Han döneminde devam etmiştir. Ancak Amanullah Han'ın

ülkeden kaçmasıyla bu hareket de sekteye uğramıştır. Habibullah Han (1872–1919) ve Amanullah Han (1919-1929) dönemlerinde modernleşme hareketleri yoğunluk kazanmıştır.

Abdurrahman Han, modernleşmeyi dini otoriteye alternatif bir yapı olarak sunmuş ve modern devlet kurumlarını oluşturmak için önemli adımlar atmıştır. Ülkeyi yöneten ve kendisine karşı cihat ilan eden dini liderlere ve kabile ileri gelenlerine karşı meydan okuma cesareti göstermiş, İslam öğretisine göre yönetim kuracağını ilan etmiştir. Eyalet yönetimini kabileleri bölmek amacıyla yeniden düzenlemiş, hukuk sistemini yenilemiş, evlilikleri düzenlemiş, çocuk evliliklerini yasaklamış ve köleliği kaldırmıştır. Merkezi otoriteyi sağlamak için kabilelerle mücadele etmiş, farklı dil, kültür ve geleneklere sahip grupları bir araya getirmiş ve güçlü Peştun kabilelerini kuzeye, Hazaraları ise yüksek bölgelere yerleştirmiştir (Sivrioğlu & Türkoğlu, 2017, s. 45-46).

Emir Abdurrahman dönemi, modern Afganistan'ın başlangıcı olarak kabul edilebilir. Bu dönemde, yeni Afgan kimliği oluşmaya başlamış ve daha modern yaklaşımlar, davranış kalıpları ve kurumlar oluşturulmuştur. Geleneksel yaklaşımlar ve kurumlar tamamen ortadan kaldırılmamış olsa da Afgan devletinin siyasi ve ekonomik modernleşme hedefleri belirginleşmiştir. Bu gelişmelerle birlikte, ülkede siyasi ve askerî olaylar yaşanmıştır. 1884'te kuzey-batıda ve 1896'da Pamirler'de İngiliz ve Ruslar tarafından modern Afganistan'ın sınırları belirlenmiştir. 1893'deki Durand Hattı Antlaşması, İngiliz yönetimindeki Hindistan ile Afganistan arasında kanun ve düzenin devamlılığını sağlamak amacıyla sorumluluk alanlarını ayırmıştır. Ruslar, 1881'de Hive, 1884'te Merv ve 1885'te Penceh'e doğru ilerleyerek Afganistan'ı coğrafi olarak Rusya ve İngiltere arasında bir tampon bölge haline getirmişlerdir. 1907'deki İngiliz-Rus Anlaşması, Orta Asya'da gerçekleşecek olan "Büyük Oyun"un (Menekşe, 2017,24) iki Avrupalı rakip için etki alanlarını belirlemiştir (Kundakçı & Hamşioğlu, 2018, s. 121).

3.1.2. Habibullah Han Devri (1872-1919)

Habibullah Han (1872–1919) 1901'deki saltanatının başlangıcından itibaren tahtını güvence altına alarak, politikalarını gerçekleştirmeye odaklanmış ve Afganistan'ın iç istikrarını sürdürmüştür. Afganistan'da milli uyanış dönemi olarak adlandırılan ve Birinci Dünya Savaşı'na denk gelen Emir Habibullah dönemi Afganistan tarihi için oldukça önemlidir. Habibullah Han Afganistan'ın modernleşmesi yönünde birtakım yeniliklerde bulunmuştur. Yenilikleri arasında, modern bir hastane ve aralarında ünlü

Habibia Okulu, bir askerî okul ve bir öğretmen yetiştirme enstitüsü de bulunan Avrupa çizgisinde birçok önemli okul kurmuştur. Ülkenin şehirli seçkinlerinin çoğu Batılı değerler kazanmaya başlamıştır. Ancak nüfusun çoğunun yaşadığı kırsal alanlarda bu tür kültürel değişiklikler gerçekleşmemiştir (Kundakçı & Hamşioğlu, 2018, s. 122).

Habibullah Han, babası Abdurrahman Han'ın yönetmiş olduğu sert ve otoriter devlet yönetiminde değişiklikler sağlamıştır. Merkezi otoriteyi sağlamak için çoğu molla üzerinde etkili olmak ve devletin çalışanları olarak kalmalarını sağlamak için devletin denetimi altında eğitim hizmeti sunmuştur. Babası Abdurrahman gibi, kendi liderliğini meşrulaştırmak için dini yöntemlerini kullanırken aynı zamanda mollaların gücünü azaltarak merkezi bir devlet kurma çabasında olmuştur. Bu yöntemle, birçok molla, görünüşte olsa da Emir'in siyasi ve idari reformlarına destek vermeye başlamıştır (Hamşioğlu & Kavaklı Kundakçı, 2019, s. 36). Yerel yönetimde yerel hanlara ve reislere daha fazla serbestlik tanıdı ve zorunlu olan askerliği kolaylaştırmıştır. Habibullah Han'ın Afganistan'a yaptığı bir en önemli katkı, babası Emir Abdurrahman tarafından sürgüne gönderilen siyasi olarak baskı altında yer alan ileri gelenlerin ülkeye dönmesine izin vermesidir. Sürgünden dönen tanınmış aileler içerisinde bazıları Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Hindistan'da yaşayan, Peşaver serdarları olarak ulusal politikada önemli rol oynayan iki aile vardı: bunlar Tarzi'ler ve Musahiban'lardır (Hamşioğlu & Kavaklı Kundakçı, 2019, s. 37).

Musahiban ailesi geri dönüşleriyle birlikte Emir Habibullah'ın yönetimi içinde güçlenerek özellikle sınırdaki Peştun kabileleri arasında etkili olmuştur. Hindistan'daki sürgün dönemlerinde İngilizlerin sağladığı imkânlar sayesinde temel olarak İngiliz yanlısı olan bu aile, bağımsızlığın İngilizlerle uzlaşısı sağlanarak kazanılabileceğine inanmıştır. Bu nedenle yaklaşımları, Mahmud Tarzi ile Genç Afgan takipçilerinin savunduğu hızlandırılmış modernist ve milliyetçi değişim süreciyle uyuşmamıştır. Onlar, değişim sürecinde daha yavaş ve dikkatli olunması gerektiği konusunda anlaşmışlardır. Böylece ülkede bu dönemde birbiriyle çatışan iki aile ön plana çıkmıştır: Bir tarafta Tarzi'nin, diğer tarafta ise Musahiban ailesinin, özellikle de Muhammed Nadir'in etrafında şekillenen bir siyaset öne çıkmaktadır (Hamşioğlu & Kavaklı Kundakçı, 2019, s. 37).

Bu aileler arasında yer alan Mahmud Beg Tarzi'de vardı. Geri dönen sürgünlerin belki de en önemlisi, Mahmud Beg Tarzi'ydi (1865–1933). Tarzi, 20. yüzyılın başlarında Afganistan'da modernleşmenin temel savunucusu haline gelen milliyetçi bir şair,

entelektüel ve bir politika danışmanıydı; Hindistan, Orta Asya ve diğer Müslüman ülkelerdeki milliyetçiler arasında da etkiliydi (Saikal & Farhadi, 2004, s. 98-99).

Hükümdarlığının ilk yıllarında Emir Habibullah, Tarzi'nin eğitim, iletişim ve ekonominin modernleştirilmesine dönük düşüncelerine son derece sıcak bakmış ve desteklemiştir. Mahmud Tarzi'nin yenilikleri arasında gazeteciliğin temeli olarak görülen 1911'de Habibullah'ın izniyle yayınladığı bağımsız iki ayda bir yayınlanan Siraj-ul-Akhbar (*Haber Meşalesi*) gazetesi öne çıkmaktadır. Afganistan'ın modernleşmesinde önemli bir rol oynayan bu gazetede Tarzi, Pan-İslamizm'i öne sürerek, İngiliz emperyalizmini kınamıştır. Osmanlı'daki milliyetçilik ve modernleşme hareketlerine tanıklık ederek Genç Türkler'in düşüncelerinden etkilenmiştir. Ayrıca, Afganistan'ın dinî gelenekçiliği için, Afganistan'ın modernleşmesinin önünde bir engel olarak eleştirmiştir. Ülkenin ekonomik ve sosyal değişimine ilişkin değişimler sağlayan Muhammed Tarzi, Japonya'nın başarılı modern ülke modelinin, Afganistan'ın sosyal ve dinî yapısının genel çerçevesi içinde uygulanabileceğini savunmuştur (Saikal & Farhadi, 2004, s.100).

Muhammed Tarzi başta olmak üzere ülkeye geri dönen sürgün kişilerin Afgan siyasetine olan etkileri oldukça önemlidir. Uzun süredir dış dünyadan geri kalmış bir ülkeye hem seküler hem de dinî açıdan yeni fikirler katmıştır (Barfield, 2023, s. 233-234). Sürgünden gelen bu kişiler, Afganistan'ın izole edildiği Müslüman dünyasında siyaseti yeniden şekillendiren Hindistan ve Osmanlı İmparatorluğu'nda çıkan yeni hareketlerin ürünü olarak ön plana çıkmışlardır. Özellikle Japonya'nın 1905 yılında Rusya'ya karşı kazanmış olduğu zaferin sonrasında milliyetçiler ve modernistler, sömürge karşıtı direniş, siyasi reform, Pan-Asya dayanışması ve ulusal bağımsızlık gibi davaları öne sürmüşlerdir. Müslüman toplumların Batı'dan gelen kültürel ve ekonomik yenilikleri benimsemesi ve uygulaması yönünde modern bir hareketin savunucuları olmuşlardır (Barfield, 2022, s. 254-255).

3.1.3. Amanullah Han Devri (1919-1929)

Amanullah Han, babası Habibullah Han'ın ölümünün ardından tahta geçti. Modern Afgan devletinin kurucusu olarak kabul edilen Amanullah Han, dedesi Abdurrahman Han'ın başlattığı modern reformları sürdürerek ve hız kazandırarak ülkenin modernleşmesine katkı sağladı. 22 Şubat 1919'da tahta çıkan Amanullah Han, hem

ülkedeki iç mücadelelere karşı koymakla hem de Hindistan'dan Afganistan'a tam bağımsızlığın tanınmasını talep etmekle meşguldü. Bu talep, Afganistan ile İngiltere arasında açık savaşın başlamasına yol açacak şekilde tartışmalara neden oldu (Yılmaz, 2010, s. 25).

Amanullah Han, vatanının birlik ve beraberliğini sağlamayı, tek bir politik merkezin ülkeyi yönetmesini ve bu siyasal merkezin liderliğinde ülkesini çağdaştırmayı amaç olarak belirlemiştir. Modernleşme projesinin önünde, kabileler tarafından kontrol edilen toplum kitleleri ve yeniliklere karşı direnç gösteren dinsel liderler tarafından yönlendirilen kitleler bulunmaktaydı. Ülke içindeki denge son derece hassas olup, aynı zamanda Kral'ın bağımsızlık ilanından sonra İngiltere ile olan ilişkiler de bozulmaya başlamıştır. Özellikle Hindistan'ın İngilizlere karşı direnişine Afgan Kralı'nın verdiği destek, iki ülke arasında bir çatışmaya yol açmıştır. İngilizler, 11 Mayıs 1919'da Afganlara saldırarak 24 Mayıs 1919 tarihinde ise Kabil'e bombardıman düzenlemiştir. Çatışmalar devam ederken, aynı zamanda ateşkes için diplomatik bir çözüm için yoğun çaba sarf edilmiştir. Barış görüşmeleri sonucunda 8 Ağustos'ta Ravalpindi Antlaşması (8 Ağustos 1919) imzalanmıştır. Afganistan perspektifinden bakıldığında bu anlaşmanın en önemli sonucu, İngiliz Hükümeti'nin Afganistan'ı resmî olarak tanımmasının gerçekleşmesidir. Beş maddelik bu antlaşma ile Afganistan'ın iç ve dış işlerinde bağımsızlığı kabul edilmiş ve İngilizlerle dostane ilişkilerin sürdürülmesi konusunda anlaşmaya varılmıştır. Hindistan açısından da Afganistan'ın bağımsızlığının onaylanması bir zafer olarak kabul edilmiştir (Şenli, 2017, s. 17).

Afganistan'ı modernize etmeye çalışan ilk devlet başkanı olan Emir Amanullah Han, 1923 yılında ilk Afgan anayasasını ilan etmiştir. Reform programının bir yönü, hükümetin resmî yapısının temelini oluşturan, anayasal hükümdarın rolünü belirleyen ve devlet ile İslam arasındaki ilişkileri düzenlemeye çalışan 1923 Anayasası'nın hazırlanması olmuştur (Adamec & Clements, 2003, s.17). Böylelikle Kral Amanullah, Afganistan'da hızlı bir modernleşme sürecinin temelini atmıştır. Bu modernleşme çabaları, toplumsal, siyasal ve askeri alanlarda batı modeline dayalı değişimleri hızla hayata geçirirken aynı zamanda kadınlara daha fazla hak, özgürlük, eğitim ve iş imkanı sunmayı amaçlamıştır (Noori, 2013, s. 20). Saygın bir lider olarak anılan Kral Amanullah, birçok reformu başarıyla başlatan modern bir düşünür olarak görülmüştür. Afganistan'da yapmış olduğu sosyal, ekonomik ve siyasi reformlarla ülkeyi 20. yüzyıla taşıyarak ülkeyi dönüştürmüştür. Bu sayede Batılı giyim tarzının benimsenmesi, kadınlar için baş

örtüsünün kaldırılması, köleliğin kaldırılması gibi sosyal reformları gerçekleştirmede başarılı olmuştur.

Eğitim reformları, hem genç erkekler hem de genç kadınlar için laik bir eğitim sistemi içeriyordu (Sivrioğlu & Türkoğlu, 2017, s. 91). Buna ek olarak karma eğitim veren okulların sayısını arttırdı. İngilizce, Fransızca ve Almanca'nın ana eğitim dili olarak kullanıldığı okullar kurarak, Avrupa ve Asya'da diplomatik ilişkilerin yönünü geliştirdi ve Afganistan'ın uluslararası izolasyonuna son verdi (Adamec & Clements, 2003, s.17).

Kral, devrimci adli ve siyasi reform çabalarını uygulamaya devam etti. Ayrıca Amanullah kayıt ve vatandaş kimlik kartları yoluyla bir ulusal kimlik sistemi oluşturmuştur. Adli iyileştirmelerde, bir yasama meclisi ve birden fazla yasa uygulayıcısına sahip bir mahkeme sistemi kurdu ve aşiret reislerine verilen sübvansiyonlu ödemeleri ortadan kaldırdı. İktidarı süresince yaptığı ekonomik reformlar arasında ülkenin vergi sisteminin tamamen elden geçmesi, 1922'de ülkenin ilk bütçe yapısının uygulanması, Afgani'nin tek para birimi olarak benimsenmesi ve hatta 1928'de ulusal bir bankanın kurulması (*Bank-i-Melli*) yer alıyordu. Ancak bu devrimci kavramlar ülkede coşkuyla karşılanmadı ve Habibullah Han yönetimi altında kurulan birçok tarikat, dinî liderler de dahil olmak üzere Amanullah'ın çabalarının toplum içerisinde yaygınlaşmasını engellediler (Adamec & Clements, 2003, s.91).

3.1.4. Nadir Şah Dönemi (1929-1933)

Afganistan halkı, Kalakani'nin kısa süren hükümdarlığından sonra Peştunlara iktidarı geri vermek istemiş ve İngilizler bundan çıkar sağlayacakları için Muhammed Nadir Şah'ın tahta geçmesi konusunda uzlaşmıştır. Nadir Şah (1929-1933), Batı kültüründen uzak olsa da reformlarını, mollaların ve dinî liderlerin tepkisini çekmeyecek bir şekilde gerçekleştirmeye çalışmıştır (Sivrioğlu & Türkoğlu, 2017, s.232).

Nadir Şah Avrupa kültürünü benimsemiş modernist bir liderdi. Nadir Şah'ın modernleşme çabaları, diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi, iletişim ağlarının genişletilmesi, yol yapımı ve tıp fakültesinin kurulması gibi yabancı ülkelerle iş birliği yapmayı içeriyordu (Sivrioğlu & Türkoğlu, 2017, s. 232). Nadir Şah, 1931 yılında ikinci bir Anayasa ilan etti ve kız çocukları için okullar açmıştır. Bazı toplumsal cinsiyet reformları gerçekleştirmeye çalışmış, ancak mollalar ve aşiret liderleriyle çatışmaktan kaçınmaya özen göstermiştir. Kadın haklarına yönelik tedbirli yaklaşımına rağmen Nadir Şah, 1933'te suikasta uğramış ve Zahir Şah iktidara gelmiştir (Ahmed-Ghosh, 2003, s.6).

Bu dönemden sonra Afgan siyasetini iki isim şekillendirmiştir; Habibullah Kalakani ve Muhammed Nadir Şah. Burada öne çıkan faktör, din unsurudur. Adı geçen yöneticiler din için savaştıklarını, dine saygılı, İslam esaslarına uygun bir rejim kuracaklarına dair sözler vermişlerdir. Dolayısıyla Afgan siyasetinde dinin etkisi kendisini göstermeye başlamıştır.

3.1.5. Davud Han Dönemi ve Cumhuriyet'in Kuruluşu (1953-1979)

1953 yılında Başbakan olan Muhammed Davud Han, hırslı, reformcu bir kişi olmasına rağmen dönemin iktidarında yer alan Zahir Şah tarafından istekleri yerine getirilmemiştir. Davud Han ABD ile temasta bulunarak askerî yardım istemiş ancak ABD'den talep ettiği askerî, ekonomik yardım ve anlaşma talepleri reddedilmiştir. ABD'den olumsuz yanıt alınınca Ruslardan yardım istenmiştir. Ruslar ise karşılık vermiş, para yardımıyla bulunarak ülkede planlanan köprü ve otoyol projelerini üstlenmiştir. Bu durum Afgan-Sovyet ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur (Menekşe, 2017, s. 25). Bunun üzerine Afganistan yönetimi, SSCB'ye yönelerek olumlu bir yanıt almış ve iki ülke arasında karşılıklı ziyaretler başlamıştır. Ayrıca yaklaşık 3,5 milyon dolarlık bir kredi sağlanmıştır. İlâveten, yüz milyon dolarlık askerî ve ekonomik yardım elde edilmiş, böylece iki ülke arasındaki ilişkiler daha da güçlendirilmiştir. Serdar Muhammed Davud Han'ın başbakanlığı döneminde, ülkenin altyapı hizmetlerine yatırım yapmak için uygulanan ilk "beş yıllık kalkınma planı" hayata geçirilmiştir. Askerlik görevini zorunlu hale getiren Serdar Muhammed Davud Han, Afganistan ordusuna özel bir önem veren bir lider olmuştur. Bununla birlikte, tarafsız bir dış politika izlemesine rağmen, o dönemde Peştunların yaşadığı "Peştunistan bölgesinin" Afganistan'a ait olduğunu iddia ederek, Pakistan ve Afganistan arasındaki sınır anlaşmazlığını gündeme getirmiş ve konuyu uluslararası bir mesele olarak tanıtmıştır. Afganistan yönetimi, Pakistan'ı destekleyen ABD ve İngiltere'ye karşılık olarak SSCB ve Hindistan ile yakınlaşma ve işbirliği arayışında olmuştur. Bu gelişmelerin sonucunda, Muhammed Zahir Şah ile Serdar Muhammed Davud Han arasındaki görüş farklılıkları artmış ve bu süreç Serdar Muhammed Davud Han'ın görevden alınmasıyla sonuçlanmıştır (Karakaya & Nazari, 2022, s. 141-142).

1963 yılında Serdar Muhammed Davud Han'ın başbakanlık görevinden ayrılmasıyla birlikte, 1964 yılında Muhammed Zahir Şah tarafından yeni bir "demokratik

reform programı" duyurulmuştur. Bu programın bir parçası olarak, yeni bir anayasa benimsenmiştir. 1965 yılında parlamento seçimleri düzenlenmiş ve halka basın özgürlüğü, düşünce özgürlüğü ve siyasi parti kurma hakkı tanınmıştır. İlk siyasi parti olarak 1965 yılında Afganistan Demokratik Halk Partisi (ADHP) kurulmuştur (Karakaya & Nazari, 2022, s. 141-142). Ancak açıklanan bu demokrasi planı beklenen sonuçları vermemiştir. Yeni kabul edilen anayasa hükmünde yer alan bir madde, 'kraliyet ailesinin kabinede veya herhangi bir üst düzey görevde yer alamayacağını' içermektedir. 1963 yılında görevinden alınan Muhammed Davud, Zahir Şah'ın ülkeyi tek başına yönetmesini istememiştir. Özellikle 1965 yılındaki anayasa değişikliğiyle kraliyet ailesinden birinin kabinede ya da üst düzey görevlerde bulunamayacağı şeklindeki maddenin eklenmesi üzerine Muhammed Davud, ülkenin subaylarıyla anlaşarak 1973 yılında ülkede askerî darbe gerçekleştirmiştir. Meşrutî monarşi yönetimini sona erdirerek "Cumhuriyeti" ilan etmiş ve hem Cumhurbaşkanlığı hem de Başbakanlık makamlarını ele geçirmiştir (Menekşe, 2017, s.26). Darbenin ardından Serdar Muhammed Davud Han, Kabil'deki bir radyo istasyonundan yaptığı bir konuşmayla, krallık rejiminin sona erdiğini ve cumhuriyet rejiminin kurulduğunu duyurmuştur (Karakaya & Nazari, 2022, s. 143).

Davud Han, hükümeti yönetmek, rejimin istikrarını sağlamak ve güçlü bir ordu kurmak için ülkedeki entelektüellerin becerilerini kullanarak reformist bir program izlemeye kararlıydı (Adamec & Clements, 2003, s.20). Davud Han iktidarının erken dönemlerinde, Pakistan ve İran'a karşı SSCB ile işbirliği yapmış ve 1974 yılında SSCB'nin Asya kıtası için planladığı 'Kolektif Güvenlik Programı'na onay vermiştir. Davud Han 1977 yılında yeni anayasanın kabulü ile birlikte kabine içerisindeki üyeleri bizzat kendisi seçerek önceki ADHP parti üyelerine yer vermemiştir. İlerleyen dönemlerde de Serdar Muhammed Davud Han, SSCB ile ilişkilere mesafe koyarak ilişkilerinin boyutunda değişiklik yapmıştır. Ayrıca, SSCB yanlısı Halk ve Parçam parti üyelerini yönetimden tamamen uzaklaştırmış, İran ve Pakistan'la dostane ilişkiler kurarak aralarındaki sorunları çözmeye çalışmıştır. Bu durum, SSCB'yi rahatsız etmiştir. Bu nedenle 1965 yılında Halk ve Parçam olarak ikiye ayrılan ADHP partisi, 1977 yılında tekrar birleşmiştir. Ancak bu birleşmenin tek amacı, SSCB'nin talimatıyla Serdar Muhammed Davud Han'ın Ortadoğu bölgesine yaptığı ziyaret esnasında iktidarını devirmek olmuştur (Karakaya & Nazari, 2022, s. 145). Muhalefet yönetimi (Halk ve Perçem), Davut Han'ın Ortadoğu ülkelerine ziyareti esnasında darbe hazırlıklarına başlamıştır. Nihayet 1978 yılında hazırlıklarını bitirerek 27 Nisan 1978'de Başkanlık

Sarayı'nı ele geçirmiş, Serdar Muhammed Davud Han, bütün aile fertleriyle birlikte öldürülmüştür.

3.2. Sovyetler Birliği'nin Afganistan İşgali

Soğuk Savaş döneminde Sovyetlerin stratejik yayılcılığına karşı ABD ve Avrupa'nın ortak hareket etmesi söz konusuydu. Afganistan üzerindeki ideolojik rekabet, bölge ülkelerinin katıldığı etnik gruplaşmaları ve bu grupların yoğun çatışmalarını tetikledi, bu durum da Afganistan'ı savaşın odağı haline getirdi (Derman & Haya, 2014, s.3).

Afganistan, Güney Asya'nın stratejik bir konumunda bulunarak Hindistan ile tarihsel bağlara sahip bir ülkedir. Rusya, Amerika Birleşik Devletleri ile birlikte 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Asya'da genişleme politikaları izlemiştir (Olla, 2019, s. 1854). Ruslar, coğrafi alanlarında birçok ülke cumhuriyetini kapsamak ve sosyalist doktrinin bu bölgelerde kabul edilmesini ve yayılmasını arzulamaktaydı. Bu nedenle, Rusların Afganistan'ı işgal etme düşüncesi ve girişimleri beklenen bir durumdu. Bu bağlamda, Rusların Afganistan'ı işgal etme nedenleri ve amaçları arasında şunlar ele alınmaktadır: Afganistan'daki doğal ekonomik kaynakların ele geçirilmesi, Rusların Polonya'da yaşadığı askerî prestij kaybından sonra yeniden prestij kazanma isteği, sıcak denizlere ve petrol kuyularına erişim sağlama, Hürmüz Boğazı üzerinden geçen ticaret yollarını kontrol etme ve Afganistan'da bir komünist hükümeti destekleme eğilimi gibi nedenler, Rusların Afganistan'ı işgal etme motivasyonunda öne çıkan etmenlerdir. Ayrıca, Ruslar güvenliklerini koruma amacıyla, kontrol ettikleri Türkistan bölgesini ve Orta Asya'da oluşabilecek özgürlük hareketlerini engellemek için önlemler almışlardır (Olla, 2019, s. 1854).

Afganistan bağımsızlığını kazandıktan sonra pek çok isyanın ve uluslararası olmayan nitelikteki silahlı çatışmaların öznesi haline gelmiştir. Ülke içerisinde 1979 yılına kadar çeşitli siyasi ikilemler ve çalkantılar yaşanmış olsa da bu süreç içerisinde uluslararası toplumun dikkatinden uzak bir dönem geçirmiştir. Kral olarak kırk yıla yakın bir süre iktidarda kalan Zahir Şah, bu monarşi dönemine damgasını vurmuştur. Temmuz 1973'te Zahir Şah'ın kuzeni eski Başbakan Serdar Muhammed Davud Han monarşiyi devirerek Afganistan Cumhuriyeti adı altında demokratik bir yönetim tesis etmiştir. Ülke yönetiminde beş yıl kaldıktan sonra 1978 yılında Afganistan Halkın Demokrasi Partisi (*People's Democratic Party of Afghanistan /PDPA*) tarafından gerçekleştirilen kanlı bir

darbe sonra sonrasında öldürülmüştür. Darbe sonrasında kurulan Afganistan Demokratik Cumhuriyeti'nin başına PDPA Genel Sekreteri Nur Muhammed Taraki getirilmiştir. Kısa bir süre içerisinde bu Marksist yönetime karşı isyanlar başlamıştır. Partinin adında demokrasi kelimesi olsa da, PDPA halkın isteklerine karşı, çoğulcu yönetim anlayışı ile asla bağdaşmayacak sert şiddet politikaları izlemiştir (Çelik, 2021, s. 22-23).

İç çatışmaların kontrolden çıkması üzerine, Eylül 1979 yılında Hafızullah Amin yönetimi devralmış, ancak o dönemde jeosratejik anlamda daha geniş alanlara yayılmak ve siyasi nüfus alanını büyütmek amacıyla ülke çatışmalarına müdahil olmak isteyen Sovyetler Birliği'nin yardımını reddetmiştir. Hafızullah Amin karşıtlarının isteği üzerine, Sovyetler Birliği 1979 yılında hava indirme ve kara birlikleriyle ülkeyi işgale başlayarak Amin'i öldürmüşlerdir. Onun yerine ise, Çekoslovakya'da sürgünde olan PDPA üyesi Babrak Karmal'ı getirerek ülkenin başkanı yapmışlardır (Çelik, 2021, s. 23). Babrak Karmal'ın başa gelmesiyle birlikte komünistler, kendi aleyhlerinde dinî söylemleri engellemek maksadıyla Marksist bir program benimsemişlerdir. Çıkarılan kanunların ve komünizmin İslam gelenekleriyle uyumlu ve aynı amaçlara sahip olduğunu vurgulamışlardır. Afganistan çevresinde harap durumda bulunan 500 tarihî camiye restore ederek yenilerini inşa etmeye başlamışlardır. Afganistan bayrağına İslam'ı sembolize eden yeşil rengini eklemişlerdir. Ancak Karmal'ın bu politikası mollaların yeni rejimi dinsizlikle suçlamasını engellememiştir (Sivrioğlu & Türkoğlu, 2017, s. 257). Özellikle ülkede uygulanmak istenen Marksist-Leninist ideoloji, Afgan toplumunun büyük bir çoğunluğu tarafından reddedilmiştir. Söz konusu ideoloji, ülke içerisinde yer alan halkın yaşam tarzına ve inançlarına bir tehdit olarak algılanmıştır. Komünist ihtilal arkasından gelen Sovyet işgaline karşı, Afgan toplumunda İslami direnişin temel bir ögesi haline gelen mücahit yapılanmalar da bu dönemle birlikte ortaya çıkmaya başlamıştır (Gök, 2021, 24).

Bu gelişmeler üzerine ABD, Sovyetlerin bölgede yayılmacılığını engellemek için planlar yapmaya ve bu planları uygulamaya başlamıştır. ABD'nin başlatmış olduğu Yeşil Kuşak Projesinin temelinde, Sovyetlerin Afganistan'dan çıkartılarak Doğu Avrupa'dan Batı'ya doğru genişlemesini engellemek olmuştur. Aslında ABD'nin Soğuk Savaş dönemindeki Truman doktrinine göre, Sovyet bloğunu çevreleme politikasına, Carter döneminde İslamcı gruplarla Sovyetleri yeşil kuşak projesiyle çevreleme politikası eklenmiştir. (Ekşi, 2016, s.63) ABD, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'ne karşı Afganistan içerisinde yer alan Mücahit gruplar ile birlikte ülke dışından gelen diğer

Cihatçı grupları destekleyerek Afganistan'dan Sovyetlerini çıkarmayı planladı. Bu bağlamda Yeşil kuşak projesiyle radikal İslam, kızıl tehlikeye³ ve komünizme karşı bir panzehir olacaktı. Bu dönemde ABD, CIA üzerinden radikal İslam'ı ve Afgan mücahitlerini destekleyen politika izlemiştir.

Afganistan'ın kendine has yapısı, siyasi şartları ve coğrafyası özelinde, Sovyet ordusunun Afganistan'a karşı girişmiş olduğu işgalin önemli boyutta riskler taşıdığı göz önündedir. Bir taraftan ülkedeki direnişçi mücahitlere karşı olan mücadeleler, diğer taraftan bu güçlerin arkasında yer alan ABD'nin güçlü ve pratik desteklerine karşı yapılan meydan okumalar öne çıkmaktadır. Bu durum da Afganistan'da yaşananları, Soğuk Savaş boyunca büyük güçlerin daha küçük olan güçlere karşı tahakküm kurduğu 'vekalet savaşları'ndan (*proxy wars*) biri haline getirmiştir (Çelik, 2021, s. 25-26).

Bu dönemde Komünist Partisi Genel Sekreterliğine gelen Mihail Gorbaçov, 'yeniden yapılanma' (*perestroika*) ve açıklık (*glasnost*) politikaları ile Batı'nın ve uluslararası topluluğunun kendi ortak değerlerine daha yakın bir siyaset izlemeye karar vermiştir. Bu karar Moskova'nın Afganistan'dan çekilmesinin önünü açmıştır. Gorbaçov Afganistan'da gerçekleşen işgali ülkesinin 'kanayan yarası' şeklinde bir nitelendirmede bulunarak savaşa karşı duruşunu bu söylemlerle açıklamıştır. Savaş sonunda, askerî kayıpların yanı sıra, silahlı direniş güçleri karşısında da başarısız olan Sovyetler Birliği, 1989 yılında ülkeden çekilme kararı almıştır. Savaşta hayatını kaybeden pek çok insan bulunmasının yanı sıra, hayatını kaybeden Afganlı sayısı hiçbir zaman tam olarak bilinmemiştir (Çelik, 2021, s. 24).

3.3. Taliban Rejiminin Doğuşu ve Gelişim Sürecinin Tarihsel ve Jeopolitik Bağlamı

Afganistan, Avrasya bölgesinin merkezinde bulunan Çin, Rusya ve Hindistan gibi küresel politikaları etkileyen aktörler ile enerji kaynaklarına ve boru hatlarına coğrafi olarak yakındır. Bu durum, Afganistan'ı bölgesel politikalardan ve bölgesel hâkimiyet mücadelelerinden izole etmeyi imkânsız hale getirmektedir. Bu bağlamda, Afganistan, kara hâkimiyeti teorisi⁴ açısından dünya hâkimiyetini sağlamak için merkezî bölgenin

³ Kızıl tehlike 1919-1920'li yıllarda ABD'nin aktivist ve sosyalistlere karşı yürütmüş olduğu antikomünist bir propagandadır. 1957'li yıllarda tekrardan ABD hükümetinin içerisinde ve dışında federal hükümeti yikarak komünist bir yapılanmaya karşı yerine komünist bir düzen getirme tehlikesine karşı yürülmüştür.

⁴ "Kara Hâkimiyet Teorisi" dünya hâkimiyetinin nasıl kurulabileceği üzerinedir. Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının bütünü dünya adasını oluşturur. Bu eski kara kütlelerinin dışında kalan Amerika, Avustralya ve Antarktika gibi kıtalar ise, dünya adasının uydularını teşkil ederler. Dünya Adası içinde kalan, Doğu Avrupa ile Sibiryâ bölgesi, dünyanın "Heartland"ı (Kalp Sahası) nı oluşturur. Heartland'ın çevresindeki

güneyini temsil eder. Kenar kuşak teorisi⁵ açısından da dünya hâkimiyeti için mutlaka kontrol edilmesi gereken kenar kuşak ülkeleri arasında yer almaktadır. Dolayısıyla, bölgedeki güç mücadeleleri Afganistan'ı tarihsel bir siyasi istikrarsızlık içine sürüklerken siyasi istikrarsızlığın getirmiş olduğu toplumsal ayrışma ve kaosu ortamını hazırlamaktadır (Katılmış & Güven, 2022, s.109). Somut bir örnek vermek gerekirse, SSCB, Orta Doğu'nun enerji kaynaklarının üzerinde etki sahibi olabilmek, Çin'i dengelemek ve İran'ı etkilemek ile birlikte, Brejnev Doktrini'nin⁶ bir sonucu olarak 1979'da Afganistan'ı işgal etmiştir (Katılmış & Güven, 2022, s.109).

1994 yılında SSCB'nin ülkeden çekilmesiyle oluşan otorite boşluğunun bir sonucu olarak Mücahitler arasında yükselen iktidar mücadelesi, iç savaşın devam etmesi ve mücahitler arasındaki etnik farklılığa dayanan anlaşmazlıkların da baş göstermesiyle birlikte Afganistan'daki istikrarsızlık gittikçe büyümüştür. İç savaşın devam etmesi, siyasi ve ekonomik çatışmaların yanı sıra çok fazla etnik yapının bir arada bulunması ve buna bağlı olarak artan milliyetçilik duygusu, merkezî otoritenin sağlanamamasında oldukça etkili bir faktör olmuştur. Otorite boşluğu sebebiyle, ülkede yer alan savaş ağalarının her biri, bölgenin farklı noktalarını denetlemeye başlamıştır. Bu bağlamda, General Abdürreşid Dostum ülkenin kuzeyindeki şehirlerin bir kısmını kontrol ederken, İsmail Han ülkenin batısında söz sahibi olmuş, Ahmet Şah Mesut Kabil'in kuzeyi ve merkezini kontrol ederken Hazaralar ise Kabil'in batısında denetim sağlamıştır. İç savaşın bu şekilde sürekli hale gelmesi, ülkede meydana gelen açlık ve sefalet, ticari anlamda ihracat ve ithalatın olmaması, Taliban'ın ortaya çıkışını hazırlayan en önemli faktörlerden biri olmuştur (Karakaya & Nazari, 2022, s. 151-152).

Balkanlardan Çin'e kadar uzanan alanda ise “İç veya Kenar Hilâl” ya da “Rimland” kuşağıdır. Bunun dışında kalan Amerika, Afrika, Avustralya, Japonya hattı ise “Dış veya Kenar Hilâl” ya da “Dünya Adasının Peykleri” olarak kabul edilir. Mackinder, dünyayı bu şekilde tasnif ettikten sonra, teori oluşturan görüşünü şu şekilde sonuçlandırıyor: “Doğu Avrupa'ya hükmeden bir devlet Heartland'a hâkim olur. Heartland'a hükmeden ise öncelikle İç kenar Hilâl'e ya da Rimland'a hükmeder. Sonra da Dış kenar Hilâl'e yani bütün dünyaya hâkim olur” (Özey, 2017, s. 96)

⁵ Nicholas Spykman tarafından geliştirilen teori, Halford Mackinder'in kara hakimiyeti teorisine karşılık kenar kuşak hakimiyet teorisini ortaya atmıştır. Spykman dünyanın kontrolü için anahtar bölge olarak Heartland yerine Rimland'ın jeopolitik önemini vurgulamıştır. Spykman'a göre, merkez bölgesine değil, onu çevreleyen kuşağa hakim olan “dünya adasına” ve sonra dünyaya hakim olabilir. Spykman, Balkanlardan Çin'e kadar olan bölgenin (Rimland) temel hareket noktası olması gereğini öne sürmüş sorunun Avrupa ve Asya'daki kenar kuşak ülkelere kimin hakim olacağı alakalı olduğunu belirtmiştir. Bu bölgenin ABD haricindeki (Sovyet Rusya) güçlerin egemenliğine geçmesi durumunda ABD'yi çok büyük bir tehlikeye sokacağını iddia etmiştir. (İşcan, 2004, s.63)

⁶ Sovyetler Birliği'nin Soğuk Savaş döneminde dış politikasını belirlemesinde önemli bir oynayan doktrindir.

Taliban'ın ortaya çıkışına neden olan dönemin toplumsal ve siyasi koşullarının bilinmesi, Taliban'ın ortaya çıkışının ve Afgan halkının bir bölümü tarafından kabul edilme sebeplerinin anlaşılmasında faydalı olacaktır. 1994'ün son aylarına gelindiğinde Afganistan, birlik sağlanamayan, savaş beyleri arasında çatışmaların ve anlaşmazlıkların yaşandığı, iktidar mücadelesinin ve siyasi güçsüzlüklerin olduğu ve fiilen bölünmüş bir ülke durumundaydı. Ülkede bulunan siyasi parti liderleri zaman zaman birlik mesajları verse de çoğu kez ciddi fikir ayrılıklarında ve karşılıklı güç mücadelelerinde yer almışlardır. Böyle bir ülke durumunda yeni oluşumların ortaya çıkması kaçınılmaz hale gelmektedir. Bu dönemde Molla Ömer liderliğindeki öğrenciler, Kandahar'da karşıt mücahit gruplarla mücadele etmek için bir girişimde bulunarak Taliban adlı örgütü kurmuşlardır (Sarızeybek, 2023, s. 65).

Afganistan'ın iç çatışmaları, mücahitler arasındaki iktidar mücadeleleri ve ülkenin istikrarsız yapısı gibi birçok olumsuz koşullar sonucunda ortaya çıkan Taliban, Afganistan'a barışın getirileceği, halkın silahsızlandırılacağı, İslami kuralların ve şeriatın savunulacağı, ayrıca ülkedeki istikrarsızlığa son verileceği gibi vaatlerde bulunmuştur. Taliban yöneticileri tarafından ilerleyen dönemlerde farklı zamanda yapılmış olan açıklamalara göre hareketin temel hedefleri; rakip mücahit grupları arasında devam eden, ülkeyi kanunsuzluğa sürükleyen ve ülkenin parçalanmasına neden olacak çatışmaları sona erdirmek, halkı merkezî bir hükümet kontrolünde birleştirmek, halkın güvenliğini tesis ederek bir barış ortamı sağlayabilmek, yolsuzluğu sona erdirerek saygın bir hükümet kurmak, şeriatı uygulamak, savaşta tahrip olan Afganistan'ı yeniden inşa ederek, İslami bir devlet kurmak olarak açıklamıştır. (Gök, 2021, s. 83-84) Bu hedeflerini hızlı bir şekilde gerçekleştireceğini iddia eden Taliban'ın bu beyanları, iç çatışmalardan ve ekonomik zorluklardan bıkmış olan halk arasında kabul görmüş ve örgüt hızla büyümeye başlamıştır. Bu durumun kısa sürede gerçekleşmesi nedeniyle Taliban'ın savaşanları sadece kendi öğrencileri olmamıştır, aynı zamanda ülkenin zor koşullarından etkilenen önemli bir kısmı (özellikle genç nüfus), örgüte katılmıştır. Ayrıca eski hükümete muhalif olan askerler de bu örgüte katılarak Taliban'ın silahlı gücünü artırmıştır (Sarızeybek, 2023, s. 65-66).

Taliban'ın 1996'da Kabil'i ele geçirerek iktidara gelmesiyle birlikte Pakistan, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri yeni rejimi tanıyan ülkeler arasında olmuştur. Ancak ABD'nin, Taliban'a destek çıkmasına rağmen tanınan bir ülke

olmamıştır. Bu üç ülkenin tanınması, Taliban için bir başarı olarak kabul edilse de dünya genelinde ülkelerin büyük çoğunluğu tarafından hiçbir zaman tanınmamıştır.

Pakistan, Taliban üzerinde etkili bir ülke olarak bilinmektedir. Bu durumun birden fazla sebebi bulunmaktadır. En temel sebeplerden birisi sınır anlaşmazlığıdır. 1893 yılında İngiltere ile Afganistan Emiri Abdurrahman Han arasında belirlenen Durand Hattı⁷ sınır olarak kabul edilmiş olsa da Afganistan bu sınıra itiraz etmektedir. Bu anlaşmazlık, 1947 yılında Pakistan'ın kuruluşu itibariyle günümüze kadar süregelen önemli bir sorun olmuştur. Bu nedenle Pakistan, Afganistan özelinde istikrar sağlamak istememiştir. Pakistan, Afganistan'da istikrarın sağlanması ve sürekli hükümetlerin kurulması durumunda sınır konusunun yeniden gündeme geleceği endişesiyle hareket etti. Bu nedenle, kendi kontrolünde bir yönetimin kurulması için Taliban'a her türlü yardımı sağladı.

Pakistan'ın ayrılıkçı ve radikal terör gruplarının, günümüzde de Taliban'ı desteklemesinin temel nedenlerinden bir diğeri ise Afganistan'ı Pakistan topraklarına yönelik yapılan iddialarından vazgeçirmek, Hindistan'ı dengelemek ve Hindistan'ın Afganistan üzerinde etki kazanmasını engellemek yer almaktadır. Ayrıca, Pakistan önceden de 1974 yılında Afgan hükümetine karşı eylemler de bulunan dinî gruplara ve 1979 yılından itibaren Sovyet işgaline karşı mücadele gösteren mücahit gruplara karşı destek sağlamıştır. Sovyet işgali döneminde Afganistan'da faaliyet gösteren ve mücadele eden mücahit gruplar, Pakistan'da bulunan ve 1971 yılında yaklaşık 900 iken, 1988 yılında ise sayıları 8000'e kadar çıkan medreselerde yetiştirilmiştir. İşgal süreci ve sonrasında yaşanan Afgan iç savaşı, Afgan mücahitlere ve Afgan hükümeti karşıtı güçlere Pakistan tarafından ekonomik ve askerî destek sağlanarak terör yapılanmalarına meşru bir zemin sunmuştur. Batı tarafından bu terör faaliyetleri görmezden gelinmiştir. Daha sonra bu medreseler, Sovyet işgaline karşı savaşan Afgan mücahitlerin yetiştirilmesinde ve Taliban'ın gelişiminde önemli bir kaynak ve insan gücü temini sağlamıştır (Çamkerten, 2020, s.11).

⁷ Eski bir sömürge dönemi eseri olan Durand Hattı, 1883 yılında İngiliz Büyükelçisi Mortimer Durand ve Afganistan Emiri Abdurrahman Han tarafından İngiltere'nin baskısıyla imzalanan 2.640 kilometrelik sınıra verilen bir isimdir. Durand Hattı, Peştunlar olarak bilinen Afganistan'ın hakim etnik grubunun yaşadığı toprakları bölerek günümüzde Pakistan ile Afganistan arasında bir sınır sorunu ve çatışma kaynağı haline gelmiştir. (Karadere, 2016, s. 10-11)

Taliban rejiminin kendine özgü, dinî ve şeriata dayalı yönetimi, ülke içerisinde yer alan halkın pek çok alanda şiddete maruz kalmasına ve hayat şartlarının ise zorlu bir hale gelmesine sebep olmuştur. Kadınların, erkeklerin, çocukların ve yaşlıların; sosyal, siyasi ve ekonomik her türlü hakları ellerinden alınmıştır. Ülkenin geleneksel bağlamda ataerkil değer yargılarına sahip olması ve siyasi bağlamda ise dinî kalıpların yönetimle özdeşleşmesi kültürel şiddeti beslemiştir. Bu bağlamda, Afganistan'da yer alan halkın yaşam haklarında kısıtlamalar yaşandığı gibi, kamusal hayatta da olumsuz örnekler pekiştirilmiştir.

3.4. Taliban'ın İdeolojisi ve Amaçları

Taliban terimi köken olarak Arapça "talebe" kavramından türetilmiştir. Talebe kelime anlamı olarak bir şeyi araştırmak, bir yerin yolunu takip etmek, bir şeyi istemek, talep etmek ve ayrıca öğrenci anlamına gelir. Taliban ise bu kelimenin çoğuludur ve Türkçeye çevrildiğinde "Din Öğrencisi" anlamını taşır. Bu terim, Pakistan sınırı boyunca kurulan ve geleneksel yöntemlerle dinî eğitim veren medreselerde eğitim gören kişileri tanımlamak için kullanılmaktadır (Ahmedi 2017, 126). Örgüt, isminin dinî bir adlandırmaya sahip olması ve dini olarak eylemlerini uygulayan bir topluluk olduğunu tarif etmektedir. Bu çerçevede örgüt, attıkları her adımın İslam'ın ilk dönemlerine uygun olduğunu savunarak, ülkeyi şariat çerçevesinde yöneteceğini her fırsatta dile getirmiştir.

Taliban'ın oluşumunda önemli bir yere sahip olan ve dinî öğrenimlerini sağlamış oldukları medreseler ise bu hareketin doğuşunu temsil etmektedir. Bu medreselerdeki müfredat, 19. yüzyıldan itibaren Kuzey Hindistan'da Vahabilik ve Deobandi ekolleri ile büyüyen, katı püriten bir İslam öğretisine odaklıydı. Medrese öğrencileri, sadece gelenekselci anlamda değil, aynı zamanda radikal İslam anlayışına tamamen adanmış şekilde eğitilen, İslami cihad kavramına bağlılığın olduğu bir öğretiye sadık kalmışlardır. Cihat, Kur'ani bir kavramdır ve İslam'a göre bu kutsal kitapta tanımı yapılan terimin yeniden yorumlanmaya izin verilmemesi anlamına gelir. Ancak siyasi aktörler, terimi farklı politik koşullara uyarlamaktadır. Günümüzdeki radikal İslami hareketler, klasik cihat anlayışından farklı olarak, cihatçı söylemi kullanarak mevcut uluslararası sistemi yıkmayı, Müslüman toplumlar arasındaki sınırları ortadan kaldırmayı ve şariat kurallarını yeniden kurmayı amaçlamaktadır. Söylemsel dönüşüm, cihat'tan cihatçılığa doğru olan değişimi göstererek İslam'ın Ortadoğu'da nasıl siyasi bir araç olarak manipüle edildiğini

ortaya koymaktadır. (Coşkun & Ömür, 2015, 60) Cihat uygulamasını benimseyen Taliban yönetiminde ise, medrese eğitimlerindeki temel amacın Müslüman topraklarını korumak ve Müslümanları tek bir İslam yönetimi altında birleştirmek için gerektiğinde cihada katılmayı ve kendini feda etmek için hazır bir şekilde beklemeyi içermektedir. Bu bağlamda Cihat dinî bir zorunluluk olarak ülke yönetiminin uygulamalarında yer almaktadır (Saikal & Nourzhanov, 2004, s. 221).

Taliban hareketi, büyük ölçüde Peştun gruplarından oluşmakta olup Deobandizm akımından oldukça etkilenmiş bir oluşumdur. Deobandilik, Britanya Hindistanı'nda sömürge altında olan Müslüman toplumunda, reform yaparak birleştirici rol üstlenen bir akımdır. Gençleri geleceğe hazırlamayı amaçlayan bir hareket olarak 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. İlk medrese, 1866 yılında Hindistan'ın kuzeyinde yer alan Uttar Pradeş eyaletinin Deoband şehrinde kurulmuştur. Deoband anlayışı muhafazakar bir İslami Ortodoksluk yaklaşımı sergilemektedir. Hz. Muhammed'in yaşamını ve onun dönemini taklit etmeye çalışan Selefi eşitlikçi bir model benimsenmiştir. Deobandilerin amacı; entelektüel bilgi, şeriat hukuku ve tarikat bilgisi temelinde islami değerlerin canlandırılmasına olanak sağlayacak yeni ve bilgili bir Müslüman kuşağı oluşturmaktır. Ancak Taliban'ın inanış ve uygulamaları ilk Deobandilerin asla kabul etmeyecekleri aşırılıklara ulaşmıştır (Gök, 2021, s. 79-80).

Taliban ideolojisi etnik, coğrafi, dinî ve tarihî unsurların bir karışımıdır. İdeolojik dayanağının Pakistan'daki mülteci kamplarında bulunan Deobandiliğin aşırı bir yorumu olduğu söylenebilir. Deobandizm ve Vahhabilik benzerlikler gösterse de bu iki dinî ekolün en belirgin özelliği, Taliban'ın ideolojisini besleyen kabilecilik geleneği ile uyumlu olmasıdır. Özellikle, kabilecilik anlayışının yaygın olduğu bölgelerde cehalet ve hurafeler halk arasında önemli ölçüde yayılarak kontrolsüz fikirlerin kolaylıkla yayılmasına ve siyasi bir boyut kazanmasına yol açmıştır.

Taliban ideolojisi Kuran, Sünnet, Sahabelerin Sırrı, Ehl-i Hadis düşünceleri, Vahhabilik, El Kaide, Müslüman Kardeşler ve Tasavvuf gibi gruplarının yanı sıra Peştunların sıkı bir gelenek yapısı ve kültürünün karışımından oluşan bir ideoloji olup, moderniteye karşı olan düşünceleri ve kafirleri öldürerek İslami düzen getirmeyi amaçlamıştır (Şen,2022, s.39).

3.5. ABD'nin Afganistan İşgali

Sovyet unsurunun ortadan kalkmasından sonra dünyanın hegemon gücü olma motivasyonuna yönelik ABD yönetimi Zbigniew Brzezinski, Halford Mackinder ve Nicholas Spykman'ın teorilerinden yola çıkarak ABD'nin küresel imparatorluğunun yol haritasını belirlemiştir. Halford Mackinder "heratland" olarak tanımladığı Doğu Avrupa, Sibirya ve Orta Asya'yı kapsayan merkez bölgelere hâkim olan bir gücün önce Avrasya'ya, ardından da dünyaya hâkim olacağını ileri sürmüştür. Nicholas Spykman ise "heartland"ı çevreleyen bir kuşağın oluşturulmasıyla Avrasya'nın kontrolünün ele geçirilebileceğini savunmuştur. Spykman'ın teorisi, Soğuk Savaş döneminde ABD'nin Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikasının temelini oluşturmuştur. Spykman, denizlerde giderek artan bir mobilitenin, denizaşırı bir imparatorluk fikrini mümkün kılacağını iddia ederek Mackinder'in teorisini daha geniş çerçevede izah etmiştir. Ona göre, dünya adasına hâkimiyet, merkez bölgeleri çevreleyen ve kaynakları daha geniş olan kenar kuşağa hükmetmekle mümkün olacaktır. Kenar kuşak ise teoride, Avrupa, Türkiye, Irak, İran, Pakistan, Çin, Kore, Afganistan, Doğu Sibirya olarak ele alınmaktadır (Arıboğan, 2019, s.182).

Etki alanı politik, ekonomik ve stratejik düzenlemelerle geniş bir coğrafyayı içine alan Büyük Orta Doğu Projesi'nin (BOP), Şubat 2001'de George W. Bush yönetimi tarafından hayata geçirilen hedef bölgeleri, Mackinder, Spykman ve Brzezinski tarafından belirtilen bölgelerdir. BOP, ABD'nin Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonra tek süper güç haline gelmesiyle ortaya çıkan ve *Pax Americana*'yı kurmayı amaçlayan bir girişimdir. Orta Doğu ülkeleri içerisinde Afganistan, Pakistan ve İran'da Batılı tarzda demokrasilerin kurulması imajıyla sunulmuştur. Bu bağlamda, bölgedeki istikrarı sağlayacak bir güç olan ABD'nin bir düşman belirlemesi gerekiyordu. 1990'ların sonlarına doğru ortaya çıkan ve önceki zamanlarda Sovyetler Birliği'ne karşı ABD tarafından desteklenen "radikal İslamcı terörist" olgusu, ABD'nin kurtarıcı sentezinin karşıtını oluşturmuştur. ABD'nin jeostratejik hesapları, Samuel Huntington'ın "medeniyetlerin çatışması"nın, "düşman" söylemiyle daha da uyumlu hale gelmiş ve 2001'den itibaren de George W. Bush doktriniyle gerçeğe dönüşmüştür. 2001 yılındaki Afganistan müdahalesi de, 1990'ların ortalarından itibaren planlanan ideolojik söylemlerin ve ulusal çıkarların somut bir adımı olmuştur (Önal, 2010, s. 53).

ABD'de normal bir gün olarak başlayan 11 Eylül 2001 sabahı, dünya tarihinde terörizm bağlamında yeni bir başlangıcın açıldığı gün olarak bilinmektedir. 11 Eylül 2001

sabahı, New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'nin ikiz kuleleri, yerel saatle sabah 09.00'da gerçekleşen bir terör saldırısının hedefi olmuştur. Saldırı sonrasında 18 dakika içinde ikinci kuleye bir başka uçak saldırısı meydana gelmiştir. İkinci uçağın Amerikan Havayolları'na ait bir Boeing 737 tipi yolcu uçağı olduğu ve 156 kişiyi taşıdığı açıklanmıştır. Bu olaydan çok kısa bir süre önce kaçırıldığı bildirilen yolcu uçağının pilot kabini binanın içine girdikten sonra patlayarak büyük bir yıkıma neden olmuştur (Öztürk, 2015, s. 41-42).

Soğuk Savaş ardından tek süper güç olarak bilinen ABD'nin teröristler tarafından bir saldırıya uğramıştır. Bu durum uluslararası sistemde yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Dünya Ticaret Merkezi'nin İkiz Kuleleri ve Pentagon'a yolcu uçaklarıyla yapılan intihar eylemleri birçok kişinin zarar görmesine, yaralanmasına, ölmesine ve insanlar üzerinde ciddi psikolojik etkilere sebep olmuştur. (Öztürk, 2015, s. 42) Dünya siyasetinde meydana gelen bu olay, ABD dış politikası temelinde yeni bir dönemin başlangıcıdır. Teröristlerin yolcu uçaklarını kullanarak, ikiz kulelere ve Pentagon'a yönelik saldırılar karşısında, ABD gibi süper bir gücün bu duruma engel olamadığını gözler önüne sermiştir. Bu saldırılar sonrasında uluslararası politikadaki temel kavramlar radikal bir şekilde sorgulanmıştır. Terörizm, meşru müdafaa ve egemenlik gibi kavramlara ilişkin tartışmalar ortaya çıkmıştır. Uluslararası terör artık ABD için bir numaralı düşman haline gelmiştir. 11 Eylül saldırılarını gerçekleştiren kişilerin Müslüman olması, El Kaide örgütü ile bağlantılarının olması sebebiyle “Radikal İslam” artık bir tehdit olarak algılanmaya başlamıştır.

Liderliğini Usame bin Ladin'in yaptığı El-Kaide, Orta Doğu'da ortaya çıkan bir devlet dışı silahlı selefi cihatçı bir örgüttür. 1980'li yıllarda Suudi Arabistanlı varlıklı bir ailenin mensubu olan Usame bin Ladin tarafından Afganistan'da kurulmuştur. Örgüt, küresel bir terör örgütü olarak bilinmektedir. El Kaide'nin küresel bir terör örgütü olarak bilinmesinin sebebi Birleşmiş Milletler (BM/ *United Nations*), Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO/ *North Atlantic Treaty Organization*) başta olmak üzere uluslararası çapta siyasi organizasyonlar ve devletler tarafından terör örgütü olarak ilan edilmiş olmaları ve buna yönelik yapılan çalışmalardan kaynaklanmaktadır. Örgütün merkezi radikal-dini, selefi cihatçı ideolojik bir kimlik çerçevesinde inşa edilerek terör eylemlerini İslam felsefesi üzerinden meşrulaştırmaktadır. Amaçları İslami bir kimliğin inşa edilmesi ve hilafetin yayılması için küresel bir hedefe erişmektir. Batı ile olan

mücadelede cihat çağrısı yapılmıştır. Bu çağrıya göre davaya ulaşmanın tek yolu cihattır ve tüm Müslümanlara farz şeklindedir (Atlan, 2023, s.40).

El-Kaide'nin kökeni, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal ettiği 1979 dönemine kadar uzanmaktadır. Usame bin Ladin, Sovyet müdahalesini İslam'a karşı yapılan bir saldırı olarak nitelendirmiştir. Ladin, Afganistan'daki Müslümanlara yardım ederek komünist Sovyetlere karşı zafer kazanmanın kutsal bir amaç olduğu yönünde bir inanç benimsemiştir. 1991 yılında Bin Ladin, Sovyetlerin dağılma sürecine girmesiyle Afganistan'dan ayrılarak Sudan'a yerleşmiştir. Sudan'da Ladin eğitim kamplarında militanları eğitmiştir. Amaçları ise, ABD'ye karşı Balkanlar'da, Ortadoğu'da ve Güneydoğu Asya'da mücadele etmek olmuştur (Çınar, 2019, s. 525-526). El-Kaide için İslam topraklarında meydana gelen çatışma ortamı, Batı'nın eseri olarak görülmektedir. Onlara göre, Amerika daha önce hiçbir devletin kalkışmadığı bir taktikle dünya üzerinde sağlamaya çalıştığı hakimiyetini uluslararası çapta somut olarak göstermeye çalışmaktadır. El-Kaide Batı karşıtı söylem ve suçlamalarıyla kendisini haklı gösteren yeni bir algıyla, İslam dünyasının Batı tarafından ezildiği ve kurtarılmaya ihtiyacı olduğu, Batı'nın ise yenilmesi gereken büyük bir problem olduğunu savunmaktadır. Özellikle Batı özelinde Amerika'ya bir parantez açarak sessizce yayılmaya çalışan bir düşman olarak göstermeye çalışmıştır (Atlan,2023, s. 57).

ABD bu noktada, Bin Ladin tarafından müslüman ülkelere karşı bir tehdit olarak algılanmıştır. Bunun sebebi ABD'nin Ortadoğu'da gerçekleştirmiş olduğu işgallerden ve katliamlardan kaynaklanmaktadır. 11 Eylül Saldırıları'nın altında yatan temel etkenlerden biri de budur. El Kaide'nin benimsemiş olduğu islamcı anlayışın, müslüman ülkeler üzerinde kurtarıcı bir rol üstlenmeye çalışması ve himaye altına alma çabasında olmasıdır. El Kaide'nin Batı nezdinde Afganistan'ı 'kurtarmak' ve 'özgürleştirmek' eylemi 11 Eylül sabahı uluslararası alanda büyük bir kaosa sebebiyet vermiştir.

ABD liderliğinde koalisyon saldırıdan iki gün sonra, NATO konseyi tarafından alınan kararda, *"Taraflar, Kuzey Amerika'da veya Avrupa'da içlerinden bir veya daha çoğuna yöneltilecek silahlı bir saldırının hepsine yöneltilmiş bir saldırı olarak değerlendirileceği"* (NATO, 2021, s..2) hükmünü içeren Kuzey Atlantik Antlaşması'nın Beşinci Maddesi'nin uygulamaya konulması oy birliği ile kabul edilmiştir. Saldırının arkasından, aralarında İran ve Rusya'nın da bulunduğu pek çok ülke, muhtemel gelişecek bir hareket için ABD'ye destek açıklamasında bulunmuştur (Gök, 2021, s. 112). BMGK,

12 Eylül 2001 tarihinde 1368 sayılı kararı onaylamıştır. Bu kararda, söz konusu saldırıların uluslararası barış ve güvenliği tehdit ettiği vurgulanarak kınandığı belirtilmiştir (Ataei, 2015, s.42). 28 Eylül 2001’de almış olduğu 1373 sayılı kararda ise, New York, Washington D.C ve Pensilvanya’da gerçekleşen saldırıları kınamış, “Terörün uluslararası barış ve güvenliği tehdit ettiğini, teröre karşı ferdi veya müşterek hakkı olduğu”nu belirtmiştir. Teröre karşı sağlanacak her türlü yardım ve desteği yasaklayarak, teröristlere karşı güç kullanımını yetkilendirmiştir (Gök, 2021, s. 112). Bazı çevreler, 1373 sayılı karar üzerinde tartışmalar yürütmüşlerdir. Ancak bu kararda BMGK, askerî güç kullanımı şeklinde bir ifade kullanmamıştır. Kararda sadece 1373 sayılı kararın uygulanması için gerekli önlemlerin alınacağı ifadesi yer almaktadır. BMGK’nın askerî güç kullanımını yetkisine sahip olabilmesi için beş daimi üyenin de karara karşı çıkmaması gerekmektedir (Ataei, 2015, s.43).

Afganistan müdahalesinin uluslararası hukuk temelinde bazı açık olan noktaları bulunmaktadır. Uluslararası alanda da bu konuya dair tartışmalar yapılmaktadır. Müdahalenin genel olarak meşru olduğunu söylemek, genel geçer bir meşru müdafaa hakkının doğduğunu iddia etmek yanlış olur. Bu düşüncayı destekleyen en önemli noktalar şunlardır: ABD, El-Kaide’yi 11 Eylül saldırısının sorumlusu olarak ilan ettiği ve Taliban ile ilişkilendirdiği konusunda uluslararası kamuoyuna yeterli kanıt sunmamıştır. 11 Eylül saldırılarının "silahlı saldırı" kriterini karşıladığına dair görüşler, özellikle NATO’nun 5. maddeyi devreye sokmasıyla güçlenmiştir. Ancak silahlı saldırı tanımı, mevcut kararlarda açık bir şekilde ifade edilmediği için, 11 Eylül gibi asimetrik bir saldırıda silahlı saldırı kriterinin sağlanıp sağlanmadığı konusunda tam bir fikir birliği sağlanması zor olacaktır. Afganistan müdahalesinde kullanılan gücün boyutu, uluslararası hukuka göre gereklilik ve orantılılık koşullarını eksik bırakmaktadır. Müdahaleden sonra Afganistan’daki mevcut yönetimin ABD tarafından ortadan kaldırılması ve ülkenin tüm fraksiyonlarının ABD’nin kontrolü altına girmesi, terörizme karşı güç kullanımından ziyade bir ülkenin egemenliği ve bütünlüğü üzerinde hak iddia etme anlamına gelir. Bu durum ise hiçbir şekilde uluslararası hukukla uyumlu değildir (Öztürk, 2015, s. 68-69).

Bu savaşın nasıl ilerleyeceğine dair çerçeve, 27 Eylül 2001 tarihli Kongre konuşmasında Bush tarafından belirtilmiştir. Bu konuşma ardından Bush Doktrini olarak anılacak stratejinin temel hatlarına dair ipuçları vermiştir. Bu konuşmada Bush teröre karşı izlenecek savaşın yol haritasını şu şekilde ifade etmiştir:

“Küresel terör şebekesini yok etmek ve yenilgiye uğratmak için emrimizdeki her kaynağı, her diplomasi aracını, her istihbarat aracını, her kanun uygulama aracını, her mali etki gücünü ve gerekli her askerî teçhizatı kullanacağız. Suç örgütlerinin finansal kaynaklarını kurutacağız, onları birbirlerine düşüreceğiz, sığınacakları ve dinlenecekleri bir yer bırakmayınca kadar izlerini sürmeye devam edeceğiz. Suç işlemeye veya suçlara destek veren ülkelerin peşine düşeceğiz. Dünya üzerindeki tüm devletler karar vermek zorundadır: Ya bizimle beraber olacaklar ya da suç örgütleriyle. Bugünden itibaren, suçlara yataklık etmeye veya suçlara destek vermeye devam eden herhangi bir ülke, ABD tarafından düşman bir rejim olarak görülecektir. Milletimiz teyakkuzdadır. Saldırılarla karşı karşıyayız. Amerikan halkını korumak için suçlara karşı savunma önlemleri alacağız. (Steinmeria & Stein, 2002, s. 59)” Bush’un bu söylemleri, ABD’nin yeni bir güvenlik stratejisi belirleme arayışında olduğunun işaretini vermiştir. Ulusal Güvenlik Stratejisi başlıklı belge de basına sunulmuştur. Yeni ulusal güvenlik stratejisi, ABD’nin küresel terörün yıkıcı etkilerinden korunmak için güncellenmiş bir ulusal güvenlik anlayışına dayanmaktadır. Bu stratejiye göre, ABD, şiddet eylemlerine yönelebilecek her türlü tehdide karşı müdahale etme konusunda yetki ve haklara sahiptir. Düşmanla her düzeyde ve çok yönlü bir mücadele kaçınılmazdır. Geleneksel devlet yapıları ve uluslararası kurumlar küresel terörle mücadele etmek, aynı zamanda küresel terörün örgütsel yapılarını ortaya çıkarmak ve küresel terör ağını anlamak konusunda da yeteneksiz durumdadır. ABD, kendi çıkarlarını ve vatandaşlarını korumak için küresel terörle her düzeyde, her yönetime başvurarak mücadele edecektir (Çiftçi, 2009, s. 212-213).

Washington yönetiminin tüm taleplerine rağmen bin Ladin’in Taliban tarafından teslim edilmemesi üzerine ABD ve İngiltere Afganistan’a askerî müdahalede bulunmuşlardır. ABD ve müttefikleri, 2001’de Afganistan’a askerî müdahalede bulunarak ülkedeki El-Kaide ve diğer terör örgütlerini yok etmenin yanı sıra ülkede merkezî bir yönetim ve güçlü Afgan ordusunu kurmayı hedeflemişlerdir (Dashti, 2021, s. 197). ABD işgalin ilk aşamasında El Kaide terör örgütünün yuvası olduğunu iddia ettiği Afganistan’daki Taliban rejiminine karşı 2001’de ABD, (*Operation Enduring Freedom*) Sonsuz Özgürlük Operasyonu’nu (OEF) başlatmıştır.. BM Uluslararası Destek Gücü (ISAF) ile de Afganistan’da güvenlik ve istikrarın sağlanması hedeflenmiştir. ABD, sadece bir ay sonra Kabil’i, 13 Kasım 2001’de ise Taliban’ın son kalesi olan Kandahar’ı ele geçirmiştir. ABD’nin stratejik hedefleri arasında, Rusya da Kuzey İttifakındaki Tacik,

Özbek, Hazara ve Türkmen gruplarına destek vermek olmuştur. ABD, Özbek desteğinden memnun olmuş ve Kuzey İttifakı'na olan yardımını Özbek General Raşid Dostum kuvvetlerine sağlamıştır. Rusya ise İran'ın da katılımıyla General Fahim liderliğindeki Tacik güçlerine destek sağlamaya yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte, ABD'nin yerel Afgan güçlerine sağladığı destek, her bir Afgan grubunun savaş sonrası dönemde daha güçlü hale gelmelerine ve taleplerini artırmalarına neden olmuştur. Bu durum da savaş sonrası demokrasi kurma çabalarını olumsuz etkilemiştir (Önal, 2010,s. 35).

İşgalin ikinci aşaması olarak, benzer sebeplerle ABD Irak'ı işgal ederek 2003'te Saddam rejimine son vermiştir. 11 Eylül Terör saldırısı Usame bin Ladin'in lideri olduğu El Kaide Terör Örgütü tarafından gerçekleştirildiği açıklanan ve ABD'nin ve müttefiklerinin tehdit algılamalarını değiştiren bir olay olmuş, aynı zamanda yeni yüzyılın ilk savaşının terörle savaş olarak ilan edilmesine yol açmıştır (Öztürk, 2015, s.43).

5 Aralık 2001 tarihinde, Eski kral Muhammed Zahir Şah'ın Roma Grubu, Ahmet Geylani'nin Peşaver Grubu, Gulbeddin Hikmetyar'ın Kıbrıs Grubu ve Raşid Dostum'un Kuzey İttifakı temsilcilerinin katılımıyla BM liderliğinde Bonn Antlaşması imzalanmıştır. Taliban'ın yönetimden düşürülmesi sonrasında Afganistan'ın yeniden inşa edilme sürecinde bir plan yapılarak programın genel çerçevesi oluşturulmuştur. Bu programın en temel amacı, Afganistan'ın kökleşmiş terörist unsurlardan arındırılması ve ülkenin ekonomik yapılandırılmasıdır (Önal, 2010,s. 47). Bonn Antlaşması sonucunda Hamid Karzai öncülüğünde geçici bir hükümet oluşturulmuştur. Demokrasi, İslam, çoğulculuk ve sosyal adalet ilkelerini ön plana çıkaran Bonn Antlaşması metni ana çerçevede, özgürlükçü, anayasal demokrasiye sahip, ülke içerisindeki uyumu garanti edecek şekilde yapılanmıştır. Birleşik ve yetkin bir ordusu olan, sosyal adaletle tam uyumlu, insan hakları ve kadın haklarına büyük önem veren çağdaş bir ülkeye geçiş için yol haritası niteliğindedir. Bonn Antlaşması, modernizmin, genel olarak Weber tarzı devlet temeli yapısını, son dönemde yükselen sosyal adalet ve kadın hakları vurgularını da içeren önemli başlıklar yer almaktadır (Suhrke, 2007, s. 1298). Bu anlaşma sayesinde halkın katılımı ile birlikte yeni bir anayasa için Anayasa Komisyonu kurulmuştur. Yeni siyasi ve sivil kurumların oluşmaya başlamasına zemin hazırlanmıştır. Ayrıca devlet inşa sürecinde Afganistan'da oluşabilecek bir otorite boşluğuna karşı ülkenin güvenliğinin sağlanmasına ve ülkenin askerî, idari ve hukuki alanda yeniden yapılanmasına destek

olmak konusunda önemli bir görev ISAF'a ait olmuştur. Bonn Konferansı ile elde edilen sonuçlar ise BMGK'nın 1386 sayılı kararıyla da onaylanmıştır (Acet & Doğan, 2017, s. 65).

ABD liderliğinde uluslararası toplum, Afganistan'da güvenlikle ilgili sorumluluklarının yanı sıra hükümete otorite sağlamak için de yardım sağlamıştır. Anayasa Komisyonu'nun çalışmalarıyla, 2003 yılında hazırlanan yeni anayasa, çeşitli düzeltmelerle 2004 yılında ortaya çıkmıştır. 2004 yılında Afganistan'da yüzlerce yıllık bir geleneğin ürünü olarak, "büyük meclis" anlamına gelen, aşiretlerin temsilcilerinden oluşan ve bir bakıma aşiret meclisi olarak tanımlanan 1.500 kişilik Loya Jirga/Cirga, ülkenin yeni anayasasını kabul etmiştir. Yeni Afgan anayasası, Loya Jirga tarafından 8 Ocak 2004 tarihinde onaylanmış ve 16 Ocak 2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 2020 yılına kadar da anayasa değişikliği yasaklanmıştır (Acet & Doğan, 2017, s. 65-68).

3.6. ABD'nin Afganistan'dan Geri Çekilmesi ve Taliban Yönetiminin Yeniden Başa Gelmesi

Afganistan'dan çekilen ABD, tarihindeki en uzun savaşında 2400'den fazla askerinin öldüğü ancak istediği başarıyı elde edemediği bir ülke olarak bilinmektedir. ABD yönetimi, ülkede yer aldığı süre boyunca iktidarın demokratik seçimler yoluyla belirlenen ve insan haklarına saygı gösteren bir siyasi yapı oluşması için mücadele vermiştir. Böylelikle Batı ile daha uyumlu ve Batı'nın güvenliğine tehdit yaratmayacak bir devletin ortaya çıkması amaçlanmıştır. Bununla birlikte, Batı tipi liberal demokratik bir rejim oluşturma çabası, uyuşmazlıkların çözülmesi hedefinin yanı sıra serbest piyasa sisteminin egemenliğini de savunmaktadır. Nitekim "liberal barış inşası" veya "devlet inşası" kavramları sadece siyasi bağlamda değil, serbest piyasa sisteminin küresel olarak yayılmasının önünü açarak iktisadi bir boyuta da sahip olmaktadır. ABD'nin Afganistan'da ortaya koyduğu ulus inşa projesinde pek çok faktör bulunmaktadır. Bunlar; siyasi, iktisadi ve güvenlik faktörleridir. Siyasi boyut, denetim mekanizmasını oluşturma ve seçimlerin yapılmasını sağlamaktır. Aynı zamanda önemli bakanlıklarda etnik ve dinî denge gözetilerek devletin meşruiyetinin artması planlanmıştır. Ülkede kurumsal düzenlemelerin ulusal hükümetin kendi ayakları üstünde durmasına ve etkili bir şekilde ülkeyi yönetmesine imkan sağlayacağı düşünülmüştür. Siyasi alanda ilerleme kaydeden ABD, Bonn Anlaşması sonrasında 2002 yılında Afganistan'a insani yardım, yeniden inşa ve istikrar sağlama konularında bağışta bulunacak aktörler Tokyo'da bir araya gelmiştir. Tokyo Konferansı'nda Afganistan'da oluşturulan geçici yapı kurumsallaşma, eğitim,

sağlık, altyapı ve tarım gibi alanlara öncelik vereceğini açıklamıştır. Ancak ilerleyen süreçte eyleme geçirilmeye çalışılan politikaların uygulamadaki etkisi istenilen düzeyde olmamıştır (Sürücüoğlu, 2022, s. 339).

Ekonomik boyutta Afganistan hükümetiyle iş birliği içinde halkın yaşam standardının yükseltilmesi ve özel sektörün liderliğinde bir ekonomik yapı oluşturulması amaçlanmıştır. Bu süreçte devletin egemenliğini ve ülke genelinde hukukun üstünlüğünü sağlayacak baskı mekanizmalarına sahip olması, güvenlik boyutunu da içermektedir. Bu bağlamda, ordunun ve kolluk kuvvetlerinin geliştirilmesi gerekmektedir. ABD'nin 2001 sonrasında Afganistan'a yaptığı önemli dış yardımların kişi başına düşen milli gelir, bebek ölüm oranı, sağlık ve kadınların eğitimi gibi alanlarda olumlu ilerlemelere neden olduğu belirtilmelidir. Ancak bu yardımlar, ülke geneline özellikle de istikrar sorunlarının olduğu bölgelere yeterince ulaşamamış ve etkin bir şekilde kullanılmamıştır. Ayrıca, ciddi mali yardımlara rağmen yapılan yatırım projelerin verimliliği, denetimi ve sürdürülebilirliği konusunda yeterli ön çalışma yapılmamıştır (Sürücüoğlu, 2022, s. 340).

ABD ve NATO, Taliban'la yaklaşık 20 yıl boyunca savaştıktan sonra başarısızlığını örtbas etmek için Taliban ile anlaşma yoluna gitmek durumunda kalmıştır. Doha'da imzalanan Barış Anlaşması'nın ardından uzun süren görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Trump yönetimi, Taliban ile yaptığı görüşmelerde, ABD'nin "terör örgütü" olarak tanımladığı grupların Afganistan topraklarında faaliyet göstermesini engelleme sözü karşılığında, tüm Amerikan askerlerini Mayıs 2021'in sonuna kadar ülkeden çekme kararı almıştır (Dashti, 2021, s. 202).

ABD'nin Afganistan'da 20 yıl boyunca ayakta tutmak için harcadığı 1 trilyondan fazla dolarla desteklenen Kabil Hükümeti, sadece iki hafta boyunca Taliban'a karşı direnebilmiştir. ABD hükümetinin ve Afgan güçlerinin Taliban'a karşı en az üç ay boyunca dayanabileceğini açıklamasından kısa bir süre sonra düşmeleri, ABD kamuoyunda büyük bir tepkiye yol açmıştır. Afganistan'dan çekilme politikasını destekleyen ve 22 Temmuz'da çekilme sürecini tamamlayan ABD Başkanı Biden, Temsilciler Meclisi üyelerinin sert eleştirilerine maruz kalmıştır. Cumhuriyetçi Mitch McConnell, Biden'in izlediği politikayı *"Amerikan liderliği için utanç verici bir hata"* olarak eleştirmiştir. Jamaal Bowman ise *"Afganistan, yanlış giden Amerikan müdahaleciliğinin en son örneğidir. Afgan halkına sığınma hakkı sağlamalıyız. Bu süreçte, Beyaz Saray'ın mülteci giriş sınırlarının insaniyetini ve uygulanabilirliğini"*

yeniden değerlendirmeli ve gerektiğinde bu sınırları aşmalısınız" ifadesini kullanmıştır. Eski ABD Başkanı Donald Trump ise "Afganistan'dan onurlu bir şekilde ıkabilirdik; ancak tam tersi şekilde onurdan yoksun bir şekilde çıktık" ifadesini kullanmıştır (Dashti, 2021, s. 202).

Taliban'ın yeniden ülkenin başına gelmesi, ülke içerisindeki toplum tarafından endişe ile karşılanmıştır. Bunun sebebi önceki dönemlerde toplum içerisinde var olan çatışmacı ve kutuplaştırıcı durumdur. Taliban'ın iktidara geldiği 90'lı yıllarda kadınlara, çocuklara ve erkeklere yönelik sergilemiş olduğu yasaklar yaşamlarında bir kısıtlama meydana getirmiştir. Taliban'ın dinî ideolojisinden kaynaklı kadınlar üzerinde baskı kurması, kamusal yaşamda yer almalarına bir engel koyduğu gibi kadın ve erkek arasındaki dengenin de bozulmasına yol açmıştır. Bu sebeple, Taliban'ın tekrardan iktidara gelişi aynı eylemlerin yeniden gündeme geleceğinin endişesini doğurmuştur. Bu durum kısa bir süre içerisinde ülkede meydana gelen yasaklar ve kuralların gündeme gelmesiyle, toplumun endişesini doğrular nitelikte olmuştur.

BÖLÜM III

4. AFGANİSTAN'DAKİ KADINLARIN SOSYAL VE SİYASAL YAŞAMLARINDAKİ DURUMU

Afganistan'daki kadınlar ülkedeki yönetim değişiklikleri, toplumun kültürel ve geleneksel yapısı sebebiyle ekonomik, siyasal, sosyal ve pek çok açıdan toplumsal cinsiyet şiddetine ve ayrımcılığına maruz kalmaktadırlar. Kadınların insan hakları bağlamında kendi güvenlikleri ve sosyal anlamdaki statüleri, dinî örüntüler ve ataerkil düzenin inşa ettiği bir yapı içerisinde şekillenmektedir. Ataerkil ve kültürel geleneklerin hakim olduğu bir yapıya sahip olan Afganistan'da, kadınların kamusal ve özel yaşam içerisinde asgari yaşam standartlarına ilişkin herhangi bir faaliyet alanı oluşturulmamıştır. Bu durum kadınların sosyal ve siyasi arenadaki varlıklarını görünmez kılması haricinde kadın ve erkek arasındaki eşitlik dengesini de bozmuştur. Toplum içerisinde kadınların sosyal alanlara katılım sağlayamaması, buna yönelik düzenlemelerin olmaması veya bu olumsuz durumlara karşı yapılan herhangi bir iyileştirmenin bir değişime sebebiyet vermemesi şartları iyice zorlaştırmaktadır. Özellikle eğitim düzeyi, sağlık durumları, siyasi ve sosyal katılımları, ekonomik kalkınma, işçi emeği ve güvenlik bazlı konuların kadın hakları ve toplumsal rollerin gelişim kazanmasında önemli bir yeri vardır. Ancak Afganistan'da bu durum göz ardı edilerek kadınlar ikinci sınıf vatandaş rolünde yer almaktadırlar. Tüm bunlar Afganistan'da erkek egemen bir düzende cinsiyetçi rollere ve kadınların sosyal yaşamdan uzaklaştırılmasına neden olmuştur.

Cinsiyete dayalı şiddet, ayrımcı aile gelenekleri, kadınların üreme haklarının korunması, kamu ve özel yaşam arasındaki denge, eğitim hakkının sağlanması ve toplumsal etkileşimler sonucunda meydana gelmektedir. Bunun en somut örneği ise Afganistan olarak karşımıza çıkmaktadır. Afganistan'daki kadınlar kalıcı ve çok yönlü tehditlerle karşı karşıyadır. Örneğin: yüksek oranda aile içi şiddet (kadınların %80'ninin bir veya daha fazlasının fiziksel şiddete ve yaklaşık %20'sinin ise yakın bir partner tarafından cinsel şiddete maruz kaldığını bildirmiştir.); bunun yanı sıra '*Baad*' olarak isimlendirilen aile veya kabile içerisinde meydana gelen sorunları çözmek için kadınları bir erkeğin hakimiyetine bırakmaktadırlar. '*Badal*' (kadınları ve kızları değiş tokuş eden aileler) ve namus cinayetleri, kadınların ve kız çocuklarının eğitim almasına, mali

bağımsızlığına ve siyasi katılıma olan erişimleri sınırlandırmıştır. Ayrıca kadınların kamusal hayata olan katılımlarını sınırlayan ve ülke içerisinde devam eden güvenlik sorunları da kadınların yaşamında kısıtlayıcı bir etki sağlamaktadır (Cision Pw Newswire, 2019). Derin ve köken olarak sıkı bir kültürel geleneğe sahip olan Afganistan'da, kadınlar hem özel yaşam içerisinde hem de kamusal alanda görünmez bir varlık olarak yaşamlarını sürdürmektedirler. Bu görmezden gelme durumunun da Afgan kadınlarına karşı uygulanan şiddetin ana hatlarını oluşturmaktadır. Ülke içerisinde kılık kıyafet yasağını ihlal eden kadınlara yönelik uygulanan cezalar, töre ve namus cinayetleri, aile içi şiddet, kadınların özel ve iş yaşamları içerisinde eril hakimiyetin altında yer alması gibi sebepler, şiddet örüntüsünün parçalarıdır (Berktaş, 2022, s. 61). Ülkenin Abdurrahman Han döneminden itibaren modernleşme süreci belli noktalarda kayda değer bir ilerleme sağlasa da ülkenin katı ve sıkı dinî, kültürel yargıları şiddet olgusunu besleyerek kadınları baskılamak için bir araç olarak kullanılmıştır.

4.1. Afganistan Modern Döneminde Kadının Yeri

Abdurrahman Han modernleşme yönünde adımlar atarak modern devlet kurumları oluşturma yönünde önemli adımlarda bulunmuştur. Ülke yönetimine ve kendisine karşı cihat ilan eden dinî liderler ve kabile ileri gelenlerine ilk kez meydan okuma cesareti göstermiştir. Yönetimin İslam öğretilerine göre oluşturulacağını deklare etmiştir. Eyalet yönetimi içerisinde kabileleri bölerek yapılandırmış kabile de yer alan kişilerin devlet yönetimi karşısında güçlerini kırmayı hedeflemiştir. Mahkemeler kurarak hukuk sisteminde değişiklikler sağlamış, evliliklerin kayıt altına alınması, çocuk evliliklerinin ve köleliklerin kaldırılması gibi hususları ilk kez yasalar üzerinden düzenleme sağlamıştır. Merkezî otoriteyi düzenlemek için kabileler arasında bir dizi mücadeleye girişmiştir. Farklı dil, kültür ve geleneklerde olan grupları aynı potada birleştirerek karşıt olan güçlü Peştun kabilelerini kuzeye, Hazaraları ise yüksek bölgelere yerleştirmiştir. Merkezî otoriteyi tesis etmeyi denemiştir.

4.1.1. Habibullah Han Döneminde Afgan Kadınlar (1901-1919)

1901-1919 yılları arasında Habibullah Han (1901-1919) yenilikçi bir anlayışta ilerlemiştir. Evlilik harcamalarını kaldırmıştır. Eşleri toplum önünde açık alanlarda Avrupalı kıyafetlerle görülmüşlerdir. Habibullah Han eş zamanda Afganistan'daki ilk lise olan Habibiye Lisesi'ni kurmuş ve yabancı ülkelere hocalar getirtmiştir (Ahmed Ghosh, 2003, s.2).

4.1.2. Amanullah Han Döneminde Afgan Kadınlar (1919-1929)

Habibullah Han'ın oğlu olan Amanullah Han (1919-1929) tahta geçtiğinde ilk olarak İngiliz sömürsünden kurtulmayı hedeflemiştir. İngiliz-Afgan Savaşı'nı kazanarak başarılı olmuş ve bu süreçte Afganistan'ın modernleşmesinde önemli bir rol oynamıştır (Ahmed Ghosh, 2003, s.3). Afganistan'da modernizasyon çabalarında bulunan ilk başkan olan Emir Amanullah Han 1923 yılında ilk Afganistan anayasasını öngörmüştür. Amanullah Han, yeni yönetim yapısı, bölgesel idari sistem ve kanunları yürürlüğe koymak için meclisler yapısını oluştururken, aynı zamanda mali alanlarda da büyük reformlar gerçekleştirmiştir. 1923 yılında ilk Afgan Anayasası hazırlanmış ve modern anlamda ilk defa Savunma, Dışişleri, İçişleri, Eğitim, Maliye, Adliye, Ticaret, Bayındırlık, Posta, Sağlık ve Telgraf Bakanlıkları kurulmuştur (Batoor, 2018, s.15-16). Tutuculuğa karşı çıkarak geleneksel tutumları değiştirmeye çalışan bir lider olarak, dinî duygular etrafında Müslümanları birleştirmiş, İslam dünyasından destek almaya çalışmıştır. Ancak zamanla ülkedeki tutum, din ve siyaset ayrımı (laiklik) üzerinden şekillenmeye başlamıştır. Amanullah Han, Türkiye'nin laik çerçevesine benzer şekilde krallık ve hükümetin çalışmalarını belirlemek ve din-devlet ilişkisini tanımlamak istemiştir. Ancak Afganistan'ın dinî yapısı bu hayallerin gerçekleşmesini engellemiştir.

Amanullah dönem içerisinde pek çok reform yapmıştır. Tüm bu reformlar arasından öne çıkanlardan bir tanesi de kadın hakları konusunda yapılan uygulamalardır. Hukukî olarak 1928 yılına kadar bir geçerlilik kazanmamış olsa da vurgulanması gereken ilk husus peçeye karşı yapılan devlet propagandasıdır. Amanullah Han, “burka” ismi verilen geleneksel bir kıyafet ile sokağa çıkan Afgan kadınlarının peçe takmaması için mücadele ederek devlet memurlarına eşlerinin peçesiz sokağa çıkması yönünde baskı yapmıştır. Bunun yanı sıra Amanullah Han, Afgan kadınına evlilikte tercih hakkı tanıyan ve belli şartlar altında boşanma hakkı tanıyan bir dizi kanunî düzenleme gerçekleştirmiştir.

Amanullah Han, Afganistan'da eğitim alanını genişletmek için çaba harcamış ve merkezde bulunan okullara ek olarak farklı illerde birçok okul açmış, tüm halkın eğitim hakkından yararlanmasını sağlamıştır. Kral, gelişmiş ülkelerle kültürel bağlar kurmuş ve yurtdışından eğitimcileri davet ederek Afganların eğitim görmelerine yardımcı olmaya çalışmıştır. Tüm bunlara ek olarak, 1921 yılında kızlar için ortaöğretim kurumları açılmıştır. Emir Amanullah Han'ın annesi ve eşi de bu çabalara destek vermiş, kendi servetlerini kullanarak kızlar için İsmet Lisesi'ni açtırmıştır. “*Melalei Lisesi*” olarak

1951 yılına kadar bilinen bu okul, tüm Afgan kızlarına bedava hizmet veren ülkenin ilk kız lisesi özelliğini taşımaktadır (Yılmaz, 2010, s.160).

Modern ve düzenli eğitimin gerekliliğinin farkında olan Amanullah Han, Afganistan'da 1922'de Maarif Bakanlığı kurulmuş ve Serdar Muhammed Süleyman, ilk Maarif Bakanı olarak atanmıştır. Okul sistemi reforma tabi tutularak ilkokul beş yıla, ortaokul dört yıla ve lise üç yıla çıkarılmış; aynı zamanda ilköğretim zorunlu hale getirilmiştir. Devlet, modern okullarda yapılan değişimleri geleneksel eğitim yöntemlerine de uygulamaya çalışmıştır. En önemlisi, geleneksel ve gayriresmî eğitim ile resmî ve modern eğitim arasında bir bağ kurabilmek için modern eğitimde kullanılan bazı kitaplar da bu eğitim müesseselerine dağıtılmıştır. Bu sayede medrese, cami ve evlerde verilen gayriresmî eğitimler disiplin altına alınmaya çalışılmış, özellikle kız çocuklarının eğitimi teşvik edilmiştir. Bu teşvikler kapsamında eğitim gören öğrencilere ve velilere devlet tarafından madalyalar ve hediyeler verilmiştir.

Birçok ilkokulun yanı sıra, birçok rüştiye, meslek okulu, Herat Daru-l Muallimi, Habibiye Lisesi, Aman ve Amaniye liseleri açılmıştır. Kızların eğitimi konusunda da ilgi gösteren Amanullah Han, bütün muhalefete rağmen Temmuz 1927'de Loye Cırğa'da kız okullarının açılmasını sağlamıştır. İlk olarak iki kız okulu kurulmuş ve 1928'e kadar üç okul daha açılmıştır. 1928'de, ilkokullarda karışık eğitime başlanmış ve küçük yaşta kız çocukları erkek okullarına kaydolmuştur.

Aynı yıl içinde Avrupa seyahatinden dönen Amanullah Han, kız ve erkek öğrencilerin yurtdışında yüksek ve mesleki eğitim görme kararı almıştır. 1928'de yapılan Loye Cırğa'da planını açıklayan Han, 13 kız öğrencinin Türkiye'de tıp eğitimi almaları için hazırlıklara başlamıştır. Ancak kabile ve din liderlerinin muhalefetiyle karşılaşan Han, kız öğrencilerin yurtdışında eğitim alması planını iptal etmek zorunda kalmıştır. Sonuç olarak, ülke içindeki bütün kız okulları, bir süre sonra erkek okulları da dahil olmak üzere tüm okullar kapatılmıştır.

Kral Amanullah, kadın hakları konusunda çalışmalar yapan ve bu konuyu dile getiren ilk lider olmuştur. Bu süreçte onun en büyük destekçisi ve Afgan modernizminin en önemli ismi ise Kraliçe Süreyya'dır. Kraliçe, giyimiyle ve savunduğu fikirlerle dönemin bir ikonu haline gelmiştir. Kraliçe Süreyya kendi çağında “modern Afgan kadınının sembolü” olarak bilinmektedir. Özellikle İslam ülkelerinde, kadınların giyim tarzı, yaşam biçimi siyasi tartışmaların odak noktasındadır. Reformcu ve tutucu çevreler çoğu zaman kendilerini kadınların kıyafetleri etrafında dönen tartışmalar üzerinden konumlandırmışlardır. Kraliçe Süreyya'nın da giyim tarzı bu tartışmaların ana

konularından bir tanesi olmuştur. Kraliçe sadece dış görünüşüyle ikon haline gelen bir sembol olarak değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet ayrımcılığına karşı olan, kadınların eğitim hakları ve sosyal statüleriyle ilgilenen bir reformist olarak bilinmektedir. Kızların erken yaşta evliliğini önleme konusunda görev alan kraliçe, kızların özellikle Batı tarzı eğitim almaları için büyük çaba harcamıştır. Bu durum ise ülke içerisinde büyük eleştirilere sebep olmuştur (Sivrioğlu & Türkoğlu, 2017, s. 228-229).

Kraliçenin kadınların haklarına yönelik uygulamaları umut verici olsa da yapılmaya çalışılan formların ülkenin gerçekliği içinde gerçekleştirilmesi imkânsız olduğu anlaşılmıştır. Bunun en temel sebebi ülkedeki dini değerlere, geleneklere, inançlarına ters olmasıdır. Kraliçe ve eşi Avrupa'ya yaptıkları gezilerde etkilenmişlerdir ve gittikleri yerlerdeki liderleri de etkilemişlerdir. Ancak mollalar ve dinî liderler, ülkeye sızdırılan fotoğraflardan rahatsız olmuş ve kraliçenin dinî inançlarına ihaneti olarak görmüşlerdir. Amanullah Han'ın özellikle kadın haklarına ilişkin reformları hızlı bir şekilde hayata geçirmesi ülkedeki başkaldırıları arttırmış ve Emanullah Han ülkeden ayrılmaya zorlanmıştır (Ahmed- Ghosh, 2003, s.5).

4.1.3. Nadir Şah Dönemi (1929-1933)

Afganistan halkı, Kalakani'nin kısa süren hükümdarlığından sonra Peştunlara iktidarı geri vermek istemiş ve İngilizler, bundan çıkar sağlayacakları için Muhammed Nadir Şah'ın tahta geçmesi konusunda uzlaşmışlardır. Nadir Şah (1929-1933), Batı kültüründen uzak olsa da reformlarını, mollaların ve dinî liderlerin tepkisini çekmeyecek bir şekilde gerçekleştirmeye çalışmıştır (Sivrioğlu & Türkoğlu, 2017, s. 232).

Nadir Şah Avrupa kültürünü benimsemiş, modernist bir liderdi. Nadir Şah'ın modernleşme çabaları; diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi, iletişim ağlarının genişletilmesi, yol yapımı ve tıp fakültesinin kurulması gibi yabancı ülkelerle iş birliği yapılmasını gerektiren unsurlardan oluşmuştur (Sivrioğlu & Türkoğlu, 2017, s. 232). Nadir Şah, 1931 yılında ikinci bir Anayasa ilan etmiş ve kız çocukları için okullar açmıştır. Bazı toplumsal cinsiyet reformları gerçekleştirmeye çalışmış, ancak mollalar ve aşiret liderleriyle çatışmaktan kaçınmaya özen göstermiştir. Kadın haklarına yönelik tedbirli yaklaşımına rağmen Nadir Şah, 1933'te suikasta uğramış ve kendisinden sonra Zahir Şah iktidara gelmiştir (Ahmed- Ghosh, 2003, s. 6). Afganistan'da kadınlar, Zahir Şah döneminde başbakanların kararları ile olumlu bir süreç yaşamıştır. Bu dönemde,

kadınlar giyim konusunda özgür bırakılmış, fabrikalarda işe alınmış ve üniversitelere kadın öğrenciler kabul edilmiştir. Bu yeniliklerle birlikte okullar ve okuldaki kız öğrenci sayısı artmıştır. Toplam öğrenci sayısı ile karşılaştırıldığında kız öğrencilerin sayısı düşük kalmış olsa da Afganistan için önemli bir adım atılmıştır. Muhammed Yusuf Han'ın başbakanlığı döneminde, Afgan Ulusal Meclisi olarak bilinen Loya Jirga toplantısında dört kadın üye yer almıştır. Mollaların ve aşiret liderlerinin güçlü olduğu bir ülkede, kadınların meclise üye olarak kabul edilmesi, diğer kadınlar için olumlu bir sürecin başlangıcı olmuştur. Yusuf Han'ın reformlarıyla kurulan meclislerde, artık halk da söz sahibi olmuş ve kadınlara ve gayrimüslimlere oy hakkı verilmiştir (Ahmed- Ghosh, 2003, s.240-243).

Bu dönemde, Zahir Şah ülkede öğrenci hareketleriyle güçlenen komünist düşüncenin etkisiyle birçok kişiyi başbakanlık görevine getirmiştir. 1968'li yıllarda tüm dünyada yayılan gençlik hareketleri Afganistan'da da etkili olmuştur. Ülkede başlayan öğrenci hareketleri, ekonomik kriz ve kuraklık gibi sorunlar ülkenin refahını olumsuz etkilemiştir. Gençler arasında desteklenen Afganistan Demokratik Halk Partisi (ADHP) solcu gençler ve Müslüman gençler arasındaki hareketler dönem içerisinde etkili olmuştur. Durumlar kötüye gittikçe, Zahir Şah başkanlık yönetimi sırasında bu duruma bir çözüm bulamadı. Zahir Şah yurtdışında iken, daha önce görevden alınan Davud Han fırsatı değerlendirerek 17 Temmuz 1973'te yönetimi ele geçirdiğini açıklamıştır (Ahmed- Ghosh, 2003, s.242).

4.1.4. Davud Han Döneminde Kadınların Durumu (1973-1978)

1973 yılında krallıkla yönetilen ülkede Davud Han tarafından yapılan bir darbeyle cumhuriyet ilan edilmiştir. Davut Han tahta çıktıktan sonra kadınlarla ilgili yaptığı ilk adım, çalışan kadınların ve okula giden kız öğrencilerin örtünme zorunluluğunu kaldıran bir kanunu uygulamak olmuştur. Giyim konusunda pek çok değişiklikler sağlayan Davud Han, hanedan kadınlarının ülkede batılı tarzda kıyafetlerle resmî törenlere katılmasına yönelik düzenlemeler sağlamıştır. Ayrıca kadınların iş alanları oldukça genişletilmiştir. Kadınlar artık sadece radyo sektöründe çalışmakla sınırlanmamış; gazete ve dergilerde de çalışma fırsatları sunulmuş, hatta eğitim almak için yurtdışına gönderilen kadınlar da olmuştur. Ülkenin resmî havayolu şirketi olarak bilinen *Ariana Airlines*'da hosteslerin çalışmasına ve Kabil radyosunda kadınların şarkı söylemesine izin verilerek yeni çalışma

alanları için olanak sağlanmıştır. Bunun yanında eğitime yönelik yapmış olduğu yenilikler de bulunmaktadır (Ahmed- Ghosh, 2003, s.243).

1961 yılında kadınlar Kabil Üniversitesine kabul edilmiş, eğitim sistemi daha seküler bir hale getirilmiştir. Ülkede okula giden kişi sayısında artış sağlanmış; 1951’de tüm Afganistan’da ortaokul seviyesinde okuyan kişi sayısı 5000’den 1965’te bu oran 45.000’e yükseltilmiştir. (Ahmed- Ghosh, 2003, s.264) 1978’de kadınlar özelinde okuma yazma oranı sadece yüzde dördtü. Erkeklerde ise bu oran yüzde on dokuz olarak kaydedilmiştir. 1975 yılında kız çocukları özelinde sadece yüzde sekizi ilköğretim seviyesinde ve yüzde ikisi ortaokul düzeyinde kaydedilmiştir. Erkek çocuklarına ilişkin rakamlar ise sırasıyla yüzde kırk dört ve yüzde kırk iki olmuştur. Ancak, zamanla kadınlar hemen hemen tüm ofislerde, bakanlıklarda ve diğer sektörlerde temsil edilmeye başlamıştır. Ayrıca, bu dönemde hem kadınların hem de erkeklerin eğitim talebi birçok köye yayılmıştır (Dikici, 2022, s.49).

4.1.5. Sovyetler Birliği’nin İşgali Döneminde Kadınların Durumu

Afganistan’da rejim liderleri arasında yaşanan gerginlikler ile siyasal anlamda bir karışıklık dönemine girilmiştir. 27 Nisan 1978’de ADHP (Afganistan Demokratik Halk Partisi) döneminin başlangıcı ile Afganistan Demokratik Cumhuriyeti Devrim Konseyi başkanlığına, devlet başkanlığına ve ADHP Genel Sekreterliğine Nur Muhammed Taraki ve Hafızullah Emin ile Babrak Karmal devlet başkanlığı yardımcılığına getirilmişlerdir. Komünist rejimin ortaya çıkması ile Afgan halkı içerisinde ayaklanmalar başlamıştır. Afganistan’daki komünist dönem, Afgan kadınların sosyal statüsü ve cinsel güvenliğindeki bir dizi sert ve çoğu zaman çelişkili değişimin ilkinin işaret ediyordu. Örneğin, Komünist dönemde kızlar, Marksist doktrin ve propaganda ile dolu dersleri özümsemek için okullara gitmeye zorlanmıştır. 1990’ların başında, Kabil Üniversitesi’ne kayıtlı öğrencilerin çoğu kadındı, ancak kamusal alanda başörtüsü yasaklanmış ve kanunen cezalandırılmıştır. Kadınların bu baskılanma hali dönemin koşulları ve kültürel değerler etrafında şekillenen ataerki hakimiyetin kadınlar üzerinde tahakküm kurma amacı taşımasıdır. Kadınların varlıklarını ötelediği gibi, özgürlüklerinin kısıtlanmasına yol açmıştır. Bu noktada kültürel feminizm, toplumsal olarak inşa edilen düzenin ortadan kaldırılması gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Sovyet işgali, özellikle genç erkekleri askerî eğitim yoluyla militanlara dönüştürerek, Afganistan’da şiddetli ve uzun vadeli toplumsal karmaşa yaratmıştır.

Saldırı silahlarının yaygın kullanımı ve bulunabilirliği ile gerilla direnişinden kaynaklanan askerî parçalanma, kadın nüfusun cinsel savunmasızlık koşullarını doğrudan şiddetlendirmiştir. Özellikle, komünist işgal dönemi tecavüz vakaları artmıştır. Savaş zamanı tecavüz olgusu, kadınların bir kurban pozisyonuna getirilerek aşağılanması ve sosyal olarak yabancılaştırılmasından kaynaklanan yaygın bir toplumsal ayrışma yaratmış, tecavüze uğrayan Afgan kadınları, aileleri tarafından dışlanmıştır (Aisha, 2006, s.29-30). Deniz Kandiyotti'ye göre, cinsel şiddetin toplum veya aile içerisine konuşulamayacak bir tabu olarak görülmesi, aile ve toplum içinde kadına yönelik suçların soruşturulmamasına yol açmaktadır (Kandiyotti, 2005, s.26). Bu durum da şiddet vakalarını arttırdığı gibi, kadınlara yönelik toplumsal bir baskılanma halini de beraberinde getirmektedir. Birçok Afgan erkek bu dönemde toplumun kadın üyelerinin tecavüzüne tanık olmuş, hane halkı içerisinde intihar vakaları ciddi oranda artış göstermiştir. Bunun sebebi, Afgan kültüründe kadınların cinsel bütünlüğüne yüksek değer verilmesi sonucunda tecavüze uğrayan kadınların ve kızların 'namussuz' olarak görülmesi ve kadınların sosyal olarak dışlanmasıdır. Afganistan'daki pek çok kadın bu durumla karşı karşıya kalması sonrasında fuhuşa zorlanarak zihinsel bir çöküntü yaşamış, bu durum ise ülke içerisinde intihar, kendini yakma gibi eylemlere sebebiyet vermiştir (Aisha, 2006, s.31).

Ülkede kadınlara yönelik şiddet, genelde doğrudan müdahale (fiziksel şiddet) şeklinde gelişmektedir. Bunun en bariz örneği ırza tecavüz olarak ifade edilebilir. Feminist güvenlik çalışma alanında kadınların savunmasız, güçsüz yapılarından yararlanan erkek egemen zihniyetin doğrudan müdahaleyi kadınlar üzerinde bir baskı kurma ve gözdağı vermek için bilinçli bir silah şeklinde kullandığı belirtilmektedir. Tecavüz, savaş durumlarında herhangi bir millete veya temel olarak kadınlara karşı kullandığı bir araçtır. Özellikle I. Dünya Savaşında Almanların Belçika'yı istilasında, Vietnam'da Amerikalılar tarafından ve Ruanda soykırım esnasında bir strateji olarak kullanılmıştır. Bosna savaşında da pek çok örneği olduğu gibi, Tecavüz, bir nüfusun yok edilmesine ilişkin bir etnik temizlik aracı olarak ve belirli etnik grupların kaçmasını zorlaştırmak için kullanılmıştır. Toplum cinsiyet alanında araştırmalarda bulunan Inger Skjelsbaek, ırza tecavüzünün (*wartime rape*), savaş döneminde politik amaçların başarılması için uygulandığını, bir işkence şekli ve öldürme biçimi olarak kabul edilmesi gerektiğini ifade etmektedir (Aydın, 2012, 128-129). Bu durum Sovyet işgali zamanı döneminde de bir yöntem olarak benimsenmiştir.

Savaş zamanı tecavüz, Sovyet-Afgan Savaşı sırasında düşman grupların gözünü korkutmak ve terörize etmek için kullanılan yaygın bir askerî strateji haline gelmiştir. Uluslararası Af Örgütü'nün 1990'ların başındaki iç savaş sırasındaki savaş zamanında "*Women in Afghanistan: Pawns in men's power struggles*" isimli tecavüz raporunda, bunun sistemik bir sorun olduğunu ve düşman savaş ağası grupları tarafından kadın nüfusa karşı kasıtlı olarak düzenlendiğini göstermektedir (Amnesty, 1999, s. 4-6). Bu stratejinin sosyal, psikolojik ve fiziksel etkisinin tamamen farkında olan erkeklerin hem kırsal hem de kentsel nüfusu, özellikle de farklı etnik kökenleri korkutmak ve terörize etmek için tecavüz kampanyalarının kullanılmasını savunmuştur. Bazı durumlarda tecavüz, eğitim görmüş veya okula gitmeye çalışan kadın ve kızlara karşı bir cezalandırma biçimi olarak kullanılmıştır (Aisha, 2006, s.29-30).

Bunun temel sebepleri arasında Afganistan'daki geleneksel aile yapısında namus kurallarının büyük bir yer tutması bulunmaktadır. Tecavüz ve işkence, ülkede özellikle direnişi desteklediğinden şüphelenilen köylere karşı uygulanmış ve askerlerin, erkek akrabalarının önünde kadınlara tecavüz ettiği bildirilmiştir. Afgan kadınları, Sovyet yanlısı milisler tarafından "kasıtlı ve keyfi cinayetler", zulüm, terör taktikleri ve mahrumiyetin yanı sıra cinsel taciz, zorla evlendirme ve fuhuşun doğrudan hedefi haline gelmişlerdir. Tecavüz, Afgan iç savaşı sırasında Sovyetlerin ayrılmasından sonra da Afganistan'da sistemik bir sorun olmaya devam etmiştir.

1980'lerde Afganistan Halkların Demokratik Partisi (PDPA), ülkeyi Sovyet sosyalizm modeli temelinde çağdaşlaştırmak için radikal politikalar başlatmış ve insanları kendi kararlarına uymaya zorlayan önlemlere başvurmuştur. Rejimin modernleşme politikalarından biri, kadın hakları, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınların eğitim hakkıyla ilgiliydi. Bu devlet politikalarına direnenler ise ağır bir şekilde cezalandırılmıştır. Fakat rejimin kadın özgürlüğüne yönelik olan politikası, reformları ve kendi kültürlerine yaşam tarzlarına yabancı bulan muhafazakâr topluluklar tarafından karşı çıkmıştır (Emadi, 2015, s. 248). Babrak Kemal zamanında ülke modernleşme yoluna girmiştir. Partiye daha fazla kişinin katılması amaçlanmıştır. Komisyonlara ve organizasyonlara ADHP üyeleri dışında kişiler de alınmış, üst düzey yöneticilerin arasında ilk kez bir kadın bulunmuştur. 1980'lerde hükümet kontrolü altındaki bölgelerde ve özellikle Kabil'de kadınların kamuya erişimleri artmıştır. 1985 resmî istatistiklerine göre Kabil Üniversitesi'nde 7000 öğrencinin %65'i kadınlardan oluşmaktaydı. Bu dönemde kadınlar, bakanlar kurulu dışında parti ve hükümetin farklı konumlarında da yer almışlardır (Moghadam, 2002, s. 24).

Geleneksel parlamento olan Loya Jirga'da ise kadın delegeler bulunmaktaydı; 1989 yılında parlamentonda yer alan yedi kadın üyesi vardı. Önde gelen pozisyonlardaki kadınlar arasında Kadın Meclisi başkanı Massouma Esmaty Wardak; Kadın Meclisi Başkan Yardımcısı Shafiqeh Razmandeh, Afgan Kızılayı Derneği yöneticisi Soraya; Kabil Kadınlar Kulübü yöneticisi Zahereh Dadmal, Orgeneral rütbesini de elinde bulunduran Askeri Hastane başhekimisi Dr. Soheila bulunmaktaydı. (Moghadam, 2002,s. 28-26) Kadınlar sadece siyasal alanda değil, güvenlik, istihbarat ve polis teşkilatlarında da görevlendirilmişlerdir. Bu durum kadınların Sovyet işgali döneminde kendilerine yönelik önemli atılımların ve gelişmelerin olmasına örnek olmuştur. Fakat Sovyet rejimi altında kadın haklarının olumlu yönde girişimlerin olduğu bilinse de kadınların kendi hakları konusunda önemli rollerinin olmaması ve kendi hakları konusunda söz sahibi olamamaları Afganistan Devrimci Kadın Birliği kısaca RAWA (*Revolutionary Association of the Women of Afghanistan*) tarafından eleştirilmiştir.

RAWA, Afganistan'da insan hakları ve sosyal adalet için savaşan Afgan kadınları tarafından bağımsız bir siyasi/sosyal örgütü olarak 1977'de Afganistan'ın Kabil kentinde kurulmuştur. Kurucular, 1987'de Pakistan'ın Quetta kentinde Gulbuddin Hikmetyar'ın köktendinci çetesiyle iş birliği içinde o zamanki KGB'nin Afgan ajanları tarafından öldürülen Meena'nın bilge liderliği altındaki bir dizi Afgan kadın entelektüeldi. Kurucularından Meena, 1979'da Rus kuvvetlerine ve onların kukla rejimine karşı bir kampanya başlattı ve kamuoyunu harekete geçirmek için okullarda, kolejlerde ve Kabil Üniversitesi'nde çok sayıda miting düzenlemiştir (RAWA, 1978).

Nisan 1978'de Afganistan'da Moskova'nın yönettiği darbeden önce, RAWA'nın faaliyetleri kadın hakları ve demokrasi ile sınırlıydı, ancak darbe sonrasında ve özellikle Aralık 1979'da Sovyetlerin Afganistan'ı işgalinden sonra, RAWA doğrudan savaşa dahil oldu. RAWA başından beri demokrasi ve laikliği savundu. Yaşanan dehşete ve siyasi baskıya rağmen RAWA'nın etkisi Sovyet işgali yıllarında arttı ve çok sayıda RAWA aktivisti Pakistan'daki mülteci kadınlar arasına çalışmak üzere gönderildi. Mülteci kadın ve çocukların acil ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla RAWA, Pakistan'ın Quetta kentinde kız ve erkek çocuklar için pansiyonlu okullar, mülteci Afgan kadın ve çocuklar için bir hastane kurdu. Ayrıca hemşirelik kursları, okuma-yazma kursları ve kadınlara yönelik mesleki eğitim kursları düzenlemiştir (RAWA, 1978).

RAWA üyelerinin asıl amacı, kadın haklarını, laik ve demokratik anlayışın var olduğu bir yönetimi savunmaktır. Aynı zamanda çağdaş ana akımı siyasetten uzaklaştıran aşırılık yanlısı köktendinci gruplarla veya bireylerle siyasi olarak uzlaşmayı

reddetmişlerdir. Bu yüzden herhangi bir siyasi aktörle anlaşmamışlardır. RAWA bu dönemde Afgan kadını kadınların insan haklarını elde etmeyi amaçlayan sosyal ve politik faaliyetlere dahil etmek ve Afganistan'da demokratik ve laik değerlere dayalı bir hükümet kurma mücadelesine katkıda bulundu. Boğucu siyasi atmosfere rağmen, RAWA çok geçmeden eğitim, sağlık ve gelir elde etme ve siyasi ajitasyon dahil olmak üzere farklı sosyo-politik alanlarda yaygın faaliyetlere dahil oldu (RAWA, 1978).

RAWA bu dönemde bir örgüt olarak gelişmeye ve büyümeye devam etmiştir. Sovyet işgalcilerine ve aşırılık yanlısı Cihatçılara karşı halka açık yürüyüşler ve siyasi gösteriler dahil olmak üzere hem özel hem de kamusal alanda eylemler yapmışlardır. Afganistan'daki siyasi yönetime karşı eleştiriler getirerek pek çok toplantılar düzenlemişlerdir. RAWA ayrıca 1980'de *Kadınların Mesajı* adlı bir siyasi dergi yayınlamaya başlamıştır. Bu dergi, RAWA tarafından bir siyasi seferberlik aracı ve Afgan siyasetini eleştirmek ve kendi ideolojik çözümlerini sunabilmek için bir platform olarak kullanılmıştır (Fluri, 2008, s.39).

4.1.6. Taliban Rejiminin Kadınlar Üzerindeki Denetimi

Afganistan'da kadın hakları, tarihsel olarak, geleneksel topluluklara yerleşmiş olan ataerkil kültürün etkili olduğu sosyal ilişkiler ve modernleşme hedeflerini uygulayamayan zayıf merkezî bir devletin varlığı tarafından sınırlandırılmıştır. 1996'da iktidarı ele geçirmesiyle birlikte Taliban yönetimi, ülkede kraliyet döneminde Kral Amanullah tarafından yapılan faaliyetler ve modernleşme bağlamında elde edilen önemli kazanımları ortadan kaldırmıştır. Ülke içerisindeki kargaşa ortamının son bulmasına yönelik girişimlerde bulunan Taliban, kadın hakları konusunda kitlesel ve sistematik olarak insan hakları ihlaline sebebiyet verecek değişiklikler yapmıştır. Hem kamusal hem de özel alanlarda kadınların davranışlarının her yönünü kısıtlayan ve kontrol altına alan bir düzen inşa etmiştir. Bu düzeni toplumsal ve kültürel ataerkil düzen içerisinde inşa ederek kadınların ikincil pozisyonda yer almalarına neden olmuştur. Kadınlar Afganistan'da ötekileştirilmiş ve kadının erkek üzerinden tanımlandığı bir sistem yaratmıştır. Bu sistem Taliban'ın inşa etmiş olduğu bir dünya düzenini anlatmaktadır. Kadınların hor görüldüğü ve değersizleştirildiği bu düzenin yönetim anlayışında kadın bir öteki konumunda yer almıştır. Simon de Beauvoir, 1949 yılında yayınlamış olduğu İkinci Cins (*Second Sex*) kitabında kadının “öteki” olarak tanımlanmasının sebebinin;

ataerkil sistem içerisinde yer alan erkeklik faktörünün bir özne halini alarak kadını nesne konumuna yerleştirmesi olarak açıklamıştır.

Taliban 1996 yılında iktidara geldiğinde kadın hakları dahil olmak üzere, İslam kanunlarını ülkenin temel politikaları haline getirerek ciddi değişikliklere gitmiştir. İlk olarak İslam hukuku çerçevesinde kadınlara yönelik caydırıcı cezalar ve kısıtlamalar getirilmiştir. Taliban 1996'da Kabil'i ele geçirdikten sonra Din Polisi Teşkilatı kurarak toplumun uyması gereken kurallardan oluşan uzun bir kararname yayınlamıştır. Bu kararnameye göre:

- Kadınların yüz ve baş bölgesi açık olacak şekilde evden dışarı çıkmamalıdır. Burkalarını giymelidirler. Bu kurala uymadıkları takdirde evleri belirlenerek eşlerine ceza verilecektir.
- Kadınlar evden örtünmeden çıkıp bir arabaya, otobüse binerse, şoföre 1-5 gün arası hapis cezası verilir.
- Kadınların düğün ve düğün gibi toplu yapılan etkinliklerde dans etmesi ve şarkı söylemesi yasaktır. Bu kurala uyulmadığı takdirde düğün sahibine ceza verilir.
- Kadınlar erkek terzilere kıyafet diktiremez, diktirdiği takdirde uyarılır ve terziye ceza verilir.
- Kadınların şehir hamamına gitmesi yasaktır.
- Zina yasaktır ve bunun sonucunda hem kadın hem de erkek ya 100 kırbaça ya da taşlanma ile cezalandırılır (Külünk, 2023, s.50).

Taliban yönetimi, kendi ideolojisi etrafında şekillendirdiği dinî uygulamalarla kadınları ikincil bir sınıfa yerleştirmek üzerine konumlandırmıştır. Özellikle kadınları, toplumdan uzaklaştıran ve günlük yaşantıları doğrultusunda katı kurallara ve uygulamalara maruz bırakan bir çerçeve içerisine almıştır. Taliban'ın kadınları sosyal yaşantıdan uzak ve kamusal düzenin dışında bırakan politikaları, kadınların yasakların ve kısıtlı bir yaşam biçiminin içerisinde yer almasına sebebiyet vermiştir. Bu dönemde kadınların çalışmalarına, sekiz yaşından sonra eğitim almalarına izin verilmemiştir. Bu yaşa kadar sadece Kur'an okumalarına izin verilmiştir. Eğitimlerini almak isteyen kadınlar yeraltı okullarına gitmiştir. Erkek refakatçi olmadan ve çorapsız, burkasız bir şekilde evden çıkmalarına, erkek doktorlar tarafından tedavi edilmelerine izin verilmemiştir (Khan, 2012, s.2). 16 yaşın altındaki kızların evlenmesinin yolu açılmıştır. *Oxfam tarafından 2011 yılında yayınlanan bir rapora göre, "Afganistan: Ten years of gains for Afghan women under threat"* Taliban rejiminin kontrolü altında olan kadınların ev dışında çalışmasına izin verilmemiş, burka giymeye zorlanmıştır. Kadınlar

tamamen örtünmedikçe ve ailelerinde yer alan bir erkek kendilerine eşlik etmedikçe seyahat etmelerine izin verilmemiştir. Kurallara uymayan kadınlar üzerinde uygulanan yaptırımlar, ülkede bir korku kültürünün yayılmasına yol açmış, bunun sonucunda da kadınlar sosyal ve siyasi hayattan soyutlanmıştır.

Taliban, kadınların varlığına ilişkin sosyal yaşamlarında kısıtlamış olduğu pek çok sosyal girişimlerin arasında eğitim de yer almaktadır. Kadınların eğitimlerine yönelik yapılan yasaklamalar, Taliban'ın öncelikli yaptırımları arasındadır. Taliban'ın özellikle toplumsal cinsiyete yönelik politikaları, ülkedeki krizin daha da derinleşmesine yol açmıştır. Kabil'in ele geçirilmesinden sonra, Taliban şehirdeki 63 okulu kapatarak, 103.000 kız çocuğu, 148.000 erkek çocuğu ve 7.800'ü kadın olmak üzere 11.200 öğretmenin yer aldığı büyük bir kesimi olumsuz etkilemiştir. UNICEF Aralık 1998 yılında yapmış olduğu bir açıklamada, ülkenin eğitim sisteminin tamamen çökmekte olduğunu belirterek on kızdan dokuzunun ve üç erkek çocuktan ikisinin okula kayıtlı olmadığını bildirmiştir (Emadi, 2015, s. 246). Buna ek olarak, Oxfam verilerine göre, 2002'de kadınların sadece %5'i okuryazar iken kızların %54'ü 18 yaşından önce evlendirilmiştir (Khan, 2012, s.2).

Liberal feminizmin öncüsü Mary Wollstonecraft “*Haklar Savunusu/ A Vindication of The Rights of Woman*” isimli çalışmasında kadınların erkek egemen bir düzen içerisinde yeteneklerini ve amaçlarını gerçekleştirebilmeleri için, eğitim almalarının önemine dikkat çekmektedir. Wollstonecraft'a göre, eğitimin kadınlar için iki yönlü bir önemi vardır. İlk olarak, kadınların kendi yaşamları üzerinde daha doğru ve net düşünebilmelerini sağlamasıdır. Bu şekilde, kendi çıkarlarını düşünmeden hareket eden köle ruhlu varlıklar olma olasılıkları da azalır. İkinci olarak, ruhlarını ve zekalarını geliştirecekleri yönündedir. Bu durum, ilk bahsedilen durumdan çok daha önemlidir, çünkü kadınlar fiziksel ve entelektüel olarak varoluş yeteneğini kazanmış olacaklardır. Ayrıca, eğitim aracılığıyla kadınlar ekonomik bağımsızlıklarını da elde edecektir (Altınbaş,2010, s. 29-30). Wollstonecraft eğitimin kadınlar açısından önemine çekerek, pek çok yönüne değinmektedir. Bu durum Afganistan'da Taliban yönetimi sırasında önemsiz bir hale getirilerek kadınların eğitim haklarının ellerinden alınması ekonomik açıdan yoksun olmalarına sebep olmuştur. Ekonomik bağımsızlığın önemini vurgularken Wollstonecraft, kadınların her türlü mesleği seçme hakkına sahip olması gerektiğini belirtir. Aydınlanmacı bir feminist olarak kabul edilen Wollstonecraft, kadınların aslında rasyonel düşünme kapasitelerinin olduğunu, ancak eğitimsizlik nedeniyle bu yeteneklerini kullanamadıklarını ifade etmektedir (Altınbaş, 2010, s.29-30).

Wollstonecraft'ın bahsettiği bu durum içerisinde, kadınların entellektüel birikim sağlamalarında ve varoluş bağlamında toplumda görünürlük kazanabilmeleri için eğitimin kadınların hayatlarındaki önemine dikkat çekmiştir. Taliban döneminde eğitim yönünden eksik bırakılan kadınlar, kendi hak ve mücadeleleri için yasaklar ve birçok dini kuralların çerçevesinde bırakılmışlardır. Bu da kadınların izole bir hayat yaşamalarına sebebiyet vermiştir.

Afganistan'da kadını yalnızlaştıran ve ayrımcılığa maruz bırakan bu koşullar şiddetin bir parçasıdır. Taliban döneminde toplumsal cinsiyet temelli şiddet, erkeğin kadın üzerinde bir üstünlük kurmayı amaçlamasının yanı sıra, eğitim ve sosyal hayatlarına da bir baskı durumu oluşturmaktadır. Kadınların ücretli iş gücüne, eğitime ve siyasal yaşamda karar mekanizmalarına katılımı noktasında yaşamış oldukları eşitsizlik toplumsal kaynaklara ulaşımını da olumsuz etkilemektedir. Taliban döneminde kadınların şiddete karşı savunmasız hale gelmelerine sebep olan bu koşullar, kadını kırılgan bir konuma iterken erkeği ise güçlü ve iktidar sahibi bir pozisyon içerisine itmiştir. Genel olarak kadına yönelik şiddet algısı fiziksel durumlarla eş görülmektedir. Fakat Afganistan'da rol oynayan pek çok sosyo-kültürel koşullar kadına yönelik şiddetin ekonomik, dini, sosyal açıdan da şekil kazandığını teyit eder niteliktedir.

Taliban dönemi, Afganistan tarihinde kadınlar için en karanlık dönemlerinden biri olarak bilinir. Afgan kadınları, elverişsiz koşullar nedeniyle tüm hak ve ayrıcalıklardan yoksun bırakılarak geri kalmış, eğitim, sosyal, ekonomik, siyasi ve kamusal yaşamdan uzaklaştırılmıştır. Kadınlar topluluk içerisinde yüzlerini, vücutlarını ve yanaklarını örtmeye zorlanmış, yüksek sesle konuşmaları yasaklanmıştır. Televizyonda yer alan fotoğraf ve görüntüleri engellenerek, kadınların iş yaşamında yer almaları suç sayılmıştır. Kadınlara hiçbir konuda söz hakkı tanımayan ve toplum meselelerine katılımlarını zorlaştıran bu politikalar, kadınlara yönelik yapılan ikincil sınıf bir davranışın sonuçlarıdır (Nusrat, 2022,s.42-43). Taliban'ın uygulamış olduğu hükümler kadınlara karşı uygulanan görünmez bir şiddeti temsil etmektedir. Topluluk içerisindeki seslerinin duyulmasına engel olmalarının yanı sıra, ülke içerisindeki ataerkil hakimiyet kadınların ezilmelerine yol açmıştır.

Ülke içerisinde ikinci sınıf vatandaş haline gelen kadınlar, kendilerine yönelik kamusal ve aile içi şiddetin arttığı ve meşru sayıldığı bir dönemin tanıkları olarak tarihe geçmişlerdir. 1996 yılı öncesine kadar devlet işlerinin yüzde kırkı kadınlar tarafından yapılırken, doğum hastanelerinde de yüzden fazla kadın doktor olarak görev yapmıştır. Eğitim sektöründe ise başkent Kabil'de okul öğretmenlerinin yüzde yetmişi kadındı

(Telesetskyt, 1998, s.297). Taliban'ın başa gelmesi ile tüm bu haklar kadınların elinden alınmıştır. İnsan olmanın getirdiği temel ihtiyaçları ortadan kaldırarak Afgan kadınların eve mahkum olmalarına sebep olmuştur. Kadınların dışarı çıkması ve kamusal alanda dolaşması fiilen yasaklanmıştır. Kadınların tek başlarına dışarıda/kamusal alanda dolaşma ve dışarı çıkma hakları ellerinden alındığı için acil durumlarda bile bu yasaklar devam etmiştir. Afgan kadınlar acil bir durum meydana geldiği zaman veya gereken hallerde yanında bir erkekle veya birkaç kadınla dışarı çıkabilmiştir. Toplumsal şiddetin kadın açısından açıkça uygulandığı bu yıllarda kadınlar dışarıda erkekler tarafından kırbaçlanarak doğrudan fiziksel şiddet uygulamalarıyla cezalandırılmaktaydı (Ahmedi, 2011, s. 124-126).

Taliban'ın iktidarı ele geçirmesiyle birlikte, aşırı katı bir İslam yorumuna dayalı sert kurallar ve şariat kanunu zorunlu hale getirilmiştir. Bu zorunluluk hali ülkede, kadınlar üzerinde ataerkil sistem tarafından erkek egemen bir sistemin aracı haline getirilerek bir baskı unsuru haline getirilmiştir. Toplum tarafından dayatılan bu roller ve sorumluluklar, kadınları sürekli olarak kamusal alanda, toplumda ve iş piyasasında 'anne ve eş' kimlikleriyle katılmaya zorlamış ve kadınların yerinin evde olduğu, temel sorumluluklarının ise aile ve ev ile sınırlı olduğu toplumsal normlarla biçim kazandırılmıştır. Toplum tarafından dayatılan bu durumun feminist yazar Simon de Beauvoir tarafından “kültürel mecburiyet” şeklinde tanımlanması ise şunu göstermektedir; Afganistan'da kadınların kendi yaşam alanlarını etkileyen ve engelleyen cinsiyet ayrımcılıklarına uğramalarının en temel sebepleri arasında din ve kültür faktörü yatmaktadır (Icheku, 2011, s. 568). Bu durum kadınlara karşı bir devamlılık halini alan şiddet biçimini temsil etmektedir. Taliban tarafından cinsiyete dayalı bir şiddet halini alan yönetim biçimi, din aracılığıyla kadınlar üzerinde bir baskı mekanizması kurulmuştur. Bu şiddet hali çoğunlukla, kurumları ve onların örgütlenme şekillerini de kapsayacak biçimde ortaya çıkmaktadır.

Raewyn Connel, çağdaş kapitalist toplumlardaki iktidar yapısında dört ana temel bileşenin tanımını yapmaktadır. İlk bileşeni asker, polis, cezaevi sistemi gibi güçlerle ilişkilendirilen "kurumsallaşmış şiddetin hiyerarşileri ve işgücü" oluşturur. İkincisini özel şirketlerin ağır endüstri ve yüksek teknoloji alanındaki hiyerarşisi ve iş gücünü temsil eder. Üçüncüsü, merkezî devletin planlama ve denetim mekanizmasını içerir. Son olarak, fiziksel güçle üretime atıfta bulunan bazı işçi sınıfı çevreleri bu yapıda yer almaktadır. Toplumsal cinsiyetin oluşumunda etkili olan bu alanlar, iktidarın özü olarak kabul edilir ve kadınların dışlandığı yerlerdir. Aynı zamanda bu dört bileşen, erkeklikle iktidar ve

şiddet arasındaki bağı destekleyip güçlendirmektedirler. Başka bir deyişle, hegemonik erkeklik, eril şiddetin toplumsal ve kültürel uzlaşmadan beslenen, merkezinde bizzat devletin olduğu bir kurumlar ağı içinde var olan ve işleyen bir pratiktir. Bu hegemon erkeklik ideali, kültürel pratikler sayesinde sürekli olarak yeniden üretilmektedir (Bayoğlu, 2020, 155-156).

Bir kısır döngü içerisinde şiddetin kendini tekrar etmesi, toplumsal, kurumsal, siyasal, dinî ve kültürel yapıların bir bütün halinde şiddeti beslemesinden kaynaklanmaktadır. Bu durumun en çarpıcı örneği de Afganistandır. Ülkede kadınların çarşafsız sokağa çıkmalarına izin verilmediği gibi, Taliban'ın kadınlara uyguladığı baskının en önemli simgelerinden biri de burkadır. Bu durum kamusal alanlarda tüm kadınlar için zorunlu hale getirilmiştir. Burka, kadınları görünmez ve baskı altında hissettirerek kadınların toplum içinde görülmemesi gerektiği fikrini de pekiştirmiştir. Bu durum, kadınların büyük bir çoğunluğunun sokak dilenciliği yapmaları gibi zorlu koşullarla yüz yüze kalmasına yol açmıştır. Özellikle kentsel alanlarda, kadınların üzerindeki etki daha da şiddetlenmiştir. *The Cost of War Afghanistan Experiences of Conflict, 1978-2009* adlı çalışmada yayımlanan bir ankete göre, “Kabil'deki kadınların %81'i ruh hallerinde düşüş yaşamış, %42'si post-travmatik stres bozukluğu yaşamış ve %21'i sık sık intihar düşünceleriyle karşı karşıya kalmıştır.” (Yıldırım, 2018, s.21) Erkek egemenliğinin şiddete olan eğilimi patriyarkanın doğası veya kökeniyle doğrudan ilişkilidir. Buna göre, erkekler kadınlar üzerindeki iktidarlarını fiziksel, cinsel, ekonomik bir denetim yoluyla ve aşağılama ve izole etme türündeki stratejileriyle psikolojik baskı yöntemi kurmaktadır (Yarar, 2015, s.21).

Sonuç olarak, Taliban döneminde kadınların yaşamı baskı, şiddet ve temel insan haklarının reddi etrafında şekillenmektedir. Afgan kadınlarının toplum içerisinde erkeklerin hakimiyeti alanında kalmaları ve sosyal hayatın içerisinden uzaklaştırılmalarının nedeni toplumun kültürel ve dinî yapısından kaynaklanmaktadır. Yaşamın her alanında kadınların kendi varlıklarını kabul ettirme mücadelesi pek çok radikal değişime imza attığı gibi bir ötekileştirilme hali, eğitim, sosyal, dinî gelenekler ve ev yaşamı içerisinde radikal değişimin önemli bir parçası haline gelmesi gerekmektedir. Kültürel değerler bağlamında şekillenen ataerkil hâkimiyetin, kadınlar üzerinde yaratmış olduğu bu baskı hali kadınların varlıklarını ötelediği gibi, özgürlüklerinin kısıtlanmasına yol açmıştır. Bu noktada kültürel feminizm, toplumsal olarak inşa edilen düzenin ortadan kaldırılması gerektiğine vurgu yaparak sistemi anaerkil bir yapıya dönüştürerek kadınları eril dünyadan bağımsız, özgür bir birey haline getirmeyi amaçlamaktadır.

Yüzyıllardır ülke içerisinde kadınlara yönelik kültürel şiddetin devam etmesinin en temel noktalarından biri de ataerkil değerlerin, inançların ve hükümetin dayatmış olduğu kurallar ve eşitsizliklerdir. Ülkede kültürel ve geleneksel öğelerle meşrulaştırılmaya çalışan şiddet; din, eğitim, sanat, ideolojilerden beslenerek kadına yönelik şiddetin her türlü meşru bir hale getirilmiştir. Bu sürecin değişmesi zor olduğu gibi kadınlara yönelik yapılan ikinci sınıf vatandaş muamelesi, eğitim ve istihdama yönelik erişimlerini de engellemiştir. Afgan kadınlarına yönelik yapılan kültürel kısıtlamalar, eğitim hakkı, evlilik ve giyim tarzı da dahil olmak üzere bir kadının hayatının her yönünü etkilemiştir. Halkın önünde dayaklara, infazlara maruz kalan kadınlar sürekli olarak Taliban'ın cezalarından korkarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bugün, Afganistan'daki kadınlar ülke tarihindeki bu karanlık dönemin izlerini sürmektedir ve uluslararası toplum Afganistan'daki kadınların hak ve özgürlüklerinin korunması ve sürdürülmesi konusunda rol üstlenmelidir. Kadınların toplum içerisindeki durumunun iyileşebilmesi için, Afganistan'da gelenek ve göreneklerin, kültürel değerlerin, siyasi yönetimin herkes için adil ve eşit bir dönüşüm sağlanması gerekmektedir.

4.1.7. ABD'nin Afganistan'ı İşgali Sonrasında Afgan Kadınların Durumu

Soğuk Savaş sonrasında süper güç olarak bilinen ABD'nin büyük bir terörist saldırıya uğraması, uluslararası düzende yeni bir dönemin başlangıcı olarak görülmektedir. Dünya Ticaret Merkezi'nin İkiz Kuleleri ve Pentagon'a yolcu uçaklarıyla yapılan eylemler birçok kişinin zarar görmesine, ölmesine ve insanlar üzerinde ciddi psikolojik etkilere sebep olmuştur. Eylem sonrasında ABD'nin Afganistan'ı işgaliyle birlikte, Afganistan'da Taliban'ın devrilmesi sonrasında yeni bir dönem başlamıştır. BM'nin liderliğinde, Almanya'nın Bonn şehrinde yapılan bir konferansta yeni hükümetin yol haritası belirlenmiştir. Konferans sonucunda geçici bir hükümetin kurulması kararlaştırılmış ve Hamid Karzai liderliğinde geçici bir koalisyon hükümeti kurulmuştur. Karzai, uluslararası arenadaki konumunu güçlendirmek için kadınların haklarını ve ev dışındaki çalışmalarını desteklemek için uygulamalarda bulunmuştur. Bu durumun en göze çarpan örnekleri olarak, Afganistan'ın Bağımsız İnsan Hakları Komisyonu başkanı olarak eski Kadın İşleri Bakanı Sima Samar, Şii Seyit kökenli etkili bir din adamının kızı Sidiqa Balkhi, engelliler ve şehitler bakanı olarak ve eski kadın işleri bakanı Habiba

Sarabi Bamiyan valisi olarak ülkenin belirtilen pozisyonların başına gelmelerini sağlamıştır (Karakaya & Nazari, 2022, s. 44-46).

22 Aralık 2001'de Karzai'nin göreve başlamasıyla, Kuzey İttifakı'nın Kabil'den çekilmesi ve uluslararası barış gücünün görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Bonn Konferansı, Taliban sonrası Afganistan'da kurulacak yeni hükümetle ilgili her şeyin ele alındığı ve ülkenin geleceğinin belirlendiği bir konferanstır. Bu konferansla birlikte, Taliban döneminde ve öncesinde mücadele eden grupların katılmasıyla, yeni siyasi rotalar izlemeleri gerektiği ve daha önce yaşanan anlaşmazlıkların yeniden gündeme gelebileceği anlamına gelmiştir (Karakaya & Nazari, 2022, s. 45).

ABD ve koalisyon askeri operasyonlarının Taliban'a karşı resmi olarak başlatılmasından sonra, kadınların güçlendirilmesi, kadın ve çocuklara yönelik yapılacak yeni uygulamaların planlanması bağlamında uluslararası sistem harekete geçmiştir. Başkan George W. Bush, Taliban rejiminden terörist oldukları yönüne vurgulama yaparak kadınlara yönelik yapmış oldukları kötü muamelelerin de altını çizmiştir. Bush yönetimi, Afgan kadınlara Taliban yönetimi döneminde uygulanan baskılar konusunda parantez açarak kadınlara yönelik gelecekle ilgili umutlarını ve arzularını ifade etmelerinde yardımcı olacak bir ses verileceğini belirtmiştir. Örneğin, 2001'de Temsilciler Meclisi'nde yaptığı bir konuşmada, Taliban'ın dayattığı kısıtlamaların onların toplum içinde çok yüksek sesle gülmelerini veya konuşmalarını nasıl engellediğini açıklayarak, "Afgan kadınlarının hayatlarının genellikle sessizliğe bağlı olduğunu" savunmuş ve Taliban rejimin baskı döngüsünü kırmak için, *"Afgan kadınlarının hayatlarının da sessizlikleri bozmaya bağlı olduğunu"* kabul etmiştir (Gregory, 2012, s.131-132). BM Genel Sekreteri dahil olmak üzere içerisinde diğer dünya liderlerinin yer aldığı başta Kofi Annan, ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell ve Birleşik Krallık Başbakanı Tony Blair, kadınların toplumdan dışlanmasını ve kadın haklarının ihlal edilmesi konusunu Afganistan'da barışın yeniden tesis edilmesinin önündeki kritik bir engel olarak göstermişlerdir. Kofi Annan, kadın hakları aktivistlerine daha fazla siyasi temsil hakkı ve katılım sağlayabilecekleri bir platform vererek, *"Kadın hakları yeniden tesis edilmeden Afganistan'da gerçek barış ve toparlanma olamaz"* açıklaması Afganistan'da yeni bir düzenin sağlanabilmesinin kadın haklarının ön planda tutulması gerektiğine dair bir önemini vurgulamaktadır (Inclusive Peace & Transition Initiative, 2019, s. 2-3). Bu uluslararası tutumlar, Kasım 2001'de Taliban'ın yenilgisini izleyen bir takım siyasi görüşmelere ve kadınların hem siyasi platformlarda hem de toplum içerisine daha fazla dahil edilmesine zemin hazırlamıştır.

Bonn Anlaşması'nın 2001'de yürürlüğe girmesiyle Afganistan'da kadınlara yasal haklar ve siyasi katılım hakları verildi. Kadınlar müzakere masasında delegasyonların asil üyeleri ya da delegasyonların danışmanları olarak doğrudan temsil edildi. BM 29 Kasım ve 2 Aralık tarihleri arasında resmi müzakerelerin yanı sıra kadın ve genç katılımcıların da dahil olduğu bir sivil toplum istişare forumu kurdu (Inclusive Peace & Transition Initiative, 2019, s.4). Bu sayede kadınlar, sosyal aktivitelerde ve parlamentoda yer alabilme ihtimalleri arttı. Taliban hükümetinin devrilmesiyle birlikte, uluslararası devletler ve Afgan hükümeti kadınların yaşam tarzlarını değiştirmek için yoğun bir şekilde çalışmaya başladı ve yeni kurulan hükümet, kadınlara yönelik alanlarda uygulama tedbirlerini güçlendirdi. Taliban'ın ortadan kalkmasıyla birlikte, kadınların iş, sağlık ve eğitim alanlarındaki kısıtlamaları nispeten azaldı. Buradan hareketle, Afgan kadınları 2001-2003 yılları arasında birçok gelişmeye şahit oldular.

5 Aralık 2001 tarihinde BM Afganistan müzakerelerinde kabul edilen Bonn Anlaşması gereğince, toplumsal cinsiyete duyarlı, çok etnikli ve tamamen temsili bir hükümetin kurulması çağrısında bulunuldu. Anlaşma, idari ve yönetim organlarının yanı sıra insan hakları ihlallerinin sebebini araştırmak ve Bonn Antlaşmasını uygulamak için kurulan komisyonlarda temsil edilmeleri de dahil olmak üzere süreç boyunca “kadınların katılımının önemine” dikkat çekti (Inclusive Peace & Transition Initiative, 2019, s. 3-4). Anlaşma, kadınların haklarının temsil edilmesi ile doğrudan ilgili olan çeşitli kurumsal gelişmelerin temelini attı. Kadınların ülkedeki karar alma süreçlerine ve siyasi yaşama katılımını artırmak için benzer uygulamalar gerçekleştirdi. Kasım 2001'de düzenlenen Bonn müzakerelerine katılan 60 delegenin yaklaşık 6'sını kadınlar oluşturuyordu Ayrıca Anayasal Loya Jirga'daki koltukların %20'si kadın delegeler tarafından ayrılmış ve doldurulmuştur (NAPWA, 2007, s. 11-12). Meclis içerisinde iki kadına ‘Kadın İşleri Bakanı olarak Sima Samar ve Halk Sağlığı Bakanı olarak Suhaila Seddiqi’ geçici idarede bir pozisyon verilmiştir. Anlaşmada, Geçici Otoritenin ve Acil Loya Jirga'nın (Ulusal Meclis) oluşturulması için özel bağımsız bir komisyonun atanması ve bu komisyonun "kadınların katılımının yanı sıra tüm etnik ve dini toplulukların eşit temsilini sağlayacak" şeklinde bir hüküm bulunmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitliği ile alakalı sorunları ele alan ve ilgili bakanlıkların politika ve programlarına toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırmakla görevli bir Kadın İşleri Bakanlığı (*MOWA, Ministry of Women Affairs*) kurulmasına Bonn Anlaşmasıyla karar verilmiştir (Kandiyotti, 2005, s. 15). 2002 yılında kurulan MOWA, Afganistan'daki kadınların geleceğe dönük olarak ilerlemeleri için kurulan ilk ulusal kurum olarak bilinmektedir. Kurumun en temel görevi,

toplumsal cinsiyetin hükümet politikalarında ve programlarında yer almasını sağlamaktır. Bonn Anlaşması'nda, adalet sisteminde kadınların yer alması veya kadınlara yönelik suçların soruşturulması için düzenlemeler yapılmıştır (Charlesworth & Chinkin, 2002, s.603-604).

Eşitlikçi bir siyasi döneme giriş yapan Afganistan, hükümetin kontrolünde olan alanlarda insan hakları konularında kısmi bir iyileşme sürecine girmiştir. Yasama ve yargı reform süreçlerine özel olarak referans da bulunarak politika rehberliği sağlamak amacıyla doğrudan Cumhurbaşkanı'na rapor veren Devlet Kadınlar Bakanı Ofisi de oluşturulmuştur. Afganistan Bağımsız İnsan Hakları Komisyonu da insan haklarını geliştirme ve koruma amacıyla kadın hakları konusunda görevlendirilmiştir. Buna ek olarak, Toplumsal Cinsiyet Danışma Grubu (*The Gender Advisory Group*), toplumsal cinsiyet eşitliğinin yaygınlaştırılmasına yardımcı olmak için bir bağışçı-hükümet koordinasyon organı olarak görev yapmaktadır (Kandiyotti, 2005, s. 16-17).

Ülke yönetiminde ve siyasal alanlar da yer almaya başlayan kadınlar ülkenin siyasi ve toplumsal yapılarına katılım sağlamış ve çağdaş okullar geleneksel okulların yerini almıştır. Amnesty International 2022'de yayınlanan Afganistan: Ağır çekimde ölüm: Taliban yönetimi altındaki kadınlar ve kızlar "*Afghanistan: Death in slow motion: Women and girls under Taliban rule*" raporuna göre, Taliban 2001'de iktidardan uzaklaştırıldıktan sonra, özellikle ortaöğretim düzeyinde kızların eğitime erişiminde istikrarlı ve önemli bir ilerleme kaydedildi; 2003'teki %6'ya kıyasla 2018'de kızların yaklaşık %40'ı okula kaydoldu. Kadınların taliban döneminde eğitimden uzak kalmalarının en temel sebebi, kadınların ve kız çocukların karşı toplumdaki rolüne ilişkin uzun süreli çatışma ve ayrımcı normlar ve uygulamalar da dahil olmak üzere birbiriyle bağlantılı birkaç faktördür (Amnesty, 2022, s. 18).

Kadın hakları konularında yapılan iyileştirmeler özel yasa ve adli yapıların işlerliğini başlatmış ve hükümet, insan hakları ihlallerini göreceli olarak denetlemeye başlamıştır. Ancak bu adımlar, Afganistan'daki insan hakları ihlallerinin sona erdiği anlamına gelmemektedir (Yalçınkaya & Rashid, 2020, s.143). Afganistan yönetimi, BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nde yer alan düzenlemelere kısmen uyum sağlamış olsa da ekonomik ve sosyal hakların korunması ve desteklenmesi konusunda yetersizlik gösterdiği için insan hakları alanında beklenen ilerleme gerçekleşmemiştir. Bu durum özelinde ülke de yer alan güvenlik sorunları, yönetimdeki merkezi varlığın bölgenin kırsal kesimlerine yeterli ihtiyacın sağlanamaması, köklü bir gelenek anlayışı, ülkenin

ekonomik durumu ve anayasa da yer alan boşluklar da bir ilerlemenin sağlanmasında yetersiz kalmıştır.

2004 anayasası, Afganistan'ın İslam mirasına güçlü bir atıfta bulunurken demokrasi, özgürlük ve bireysel hakların da önemini vurgulamaktadır. Bu anayasa, uluslararası anlaşmalarda yer alan birçok insan hakları düzenlemesini içermekte ve bu hakların korunmasını sağlamak için kurumsal mekanizmalar öngörmektedir. 2004 anayasası medeni ve siyasi haklar üzerinden koruma sağlamasının yanı sıra kültürel, ekonomik ve sosyal bağlamda da koruma altına almıştır. Ancak, ülke içerisinde meydana gelen yönetim problemlerinin yanında öncelik olarak bilinen güvenlik sorunları, anayasanın öngörmüş olduğu sosyal, ekonomik ve kültürel hakların da uygulanmasını etkilemiştir. Bu zorluklara rağmen 2004 Anayasası 15 yıldan fazla bir sürede yürürlükte yer alarak Afganistan'daki temel hakların korunmasında konusunda önemli kazanımlar sağlamıştır. Bu anayasanın temel olarak asli kazanımları arasında yer alan iki önemli kanun, çocuk hakları ve kadın haklarına yönelik koruma kanunlarının yürürlüğe girmesidir. Özellikle, 2004 anayasasında yapılan düzenlemelerde kadınların statüsü ve kadın ve çocuk haklarının tanınması konusu oldukça önemlidir. Anayasa yer alan yasalara göre Afgan kadınları, birçok yönden siyasi ve sosyal hak kazanmışlardır. 22. madde her iki cinsiyet için ayrımcılığı yasaklarken 44. madde, hükümete, kadınlar özelinde bir eğitim oluşturmuştur. Bu eylemi teşvik etmeye yönelik ise etkili programların hazırlanmasını ve uygulanması yönündeki faaliyetleri desteklemiştir.

Bu çerçevede, (CEDAW) Afganistan, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşmeyi imzalayarak, toplumun her kesiminde cinsiyet ayrımcılığına karşı önleyici tedbirler almıştır (Yalçınkaya & Rashid, 2020, s.143).

Afganistan'da kadınların yaşam haklarına yönelik yapılan düzenlemeler sosyal yaşamdan geri de kalan pek çok kadın için önemli bir adım olmuştur. Sadece anayasa bağlamında değil, Uluslararası bir sözleşme olan CEDAW'da kadınların yaşam alanlarına düzenlemeler getirmiştir. CEDAW'a ilişkin Sözleşmenin 1980 yılında imzalanmasından 23 yıl sonra, 2003 yılında Afgan hükümeti tarafından onaylanmıştır. CEDAW, devletlerin "kadın erkek eşitliği ilkesini ulusal anayasalarında somutlaştırmasını yasa ve diğer uygun araçlarla bu ilkenin pratikte gerçekleştirilmesini sağlamasını" şart koşmaktadır. Bu sözleşme, kadın erkek eşitliği ilkelerini yasalara dahil etmeyi, tüm ayrımcı yasaları ortadan kaldırmayı ve değiştirmeyi, kadınları ayrımcılığa karşı korumak için kamu kurumları ve mahkemeleri oluşturmayı ve "kişiler, kuruluşlar ve kuruluşlar" tarafından

kadınlara yönelik tüm ayrımcı eylemleri ortadan kaldırmayı içermektedir (Qazi Zada, 2020, s.263).

CEDAW'ın 7. maddesi, kadın haklarının siyasi arenada gerçekleştirilmesine yönelik birçok ayrıntı sağlar. Özellikle taraf devletlerin kadınlara, erkeklerle eşit koşullarda aşağıdaki hakları sağlamasını şart koşar:(Grenfell, 2004, s.22-23)

1) Tüm seçimlerde ve halk oylamalarında oy kullanmak ve kamu tarafından seçilmiş tüm organlara seçilme hakkına sahip olmak;

2) Hükümet politikalarının oluşturulmasına katılmak ve bunların uygulamalarında hükümetin her kademesinde yer alan tüm kamu görevlerini yerine getirmek.

Tüm bunlara ek olarak, CEDAW'ın 5.Maddesi, “toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin geleneksel klişeleri ortadan kaldırmak için sosyal ve kültürel davranış kalıplarını değiştirmek.” önemli noktalara vurgu yapmaktadır. Kadın ve erkek arasında toplumsal bağlamda şekillenen rollerin yenilenmesi gerektiğine referans yaparak bu rollerin yeniden kurgulanması yönüne dikkat çekmektedir.

Afganistan'daki kadınların ABD'nin ülkeye gelişi ile birlikte yaşam şartlarında iyileşmeler olmasına rağmen, ülkedeki kadınların çoğu gelişmelere yönelik bir erişim sağlayamamıştır. Bunun en temel nedeni ülkedeki ekonomik koşullar, kültürel sebepler ve derin bir geleneksel yapının olmasına dayanmaktadır. Okula hak kazanan kızların yarısı en temel insan haklarından olan eğitime erişim sağlamaktan mahrum kalmışlardır. Uzak bölgelerde yer alan ve Afganistan'ın bazı illerindeki kadın öğretmen eksikliği, birçok kız çocuğunun altıncı sınıftan sonraki eğitim hayatını etkilemiş ve okula devam etmelerini engellemiştir. Ülkenin uzak bölgelerinde yer alan vatandaşlar içerisinde hayatları boyunca doktor görmemiş kadınlar vardır. Kırsal alanlarda kadın sağlık çalışanlarının eksikliği sebebiyle bu sorunun çözümünü ertelemektedir.

4.1.8. ABD'nin Afganistan'dan Geri Çekilmesi ve Taliban'ın Yeniden İktidara Gelmesi

ABD'nin Afganistan'ı işgali sonrasında ülke içerisinde kaldığı süreçte insan haklarına yönelik saygı ve iktidarın demokratik yollarla seçimi konusunda siyasi bir yapının oluşması için mücadelelerde bulunmuştur. Ekonomik ve siyasi boyutta ülkeye yapmış olduğu katkılar ve yatırımlar ülkenin ilerlemesinde olumlu gelişmeler sağlarken, Afganistan'da istikrarın olmadığı bölgelere erişim sağlanamamıştır. Yapılan mali yardımlara rağmen, projelerin denetimi ve sürdürülmesine yönelik bir istikrar

sağlanamamıştır. ABD Afganistan'da yer aldığı 20 yıl içerisindeki başarısızlıklarını örmek için Taliban ile anlaşma yoluna gitmiştir. Mayıs 2021'in sonuna kadar ülkeden askerlerini geri çekmiştir. Taliban, Afganistan'ın kontrolünü ele geçirdikten sonra yaptığı açıklamalarda 20 yıl öncesinden farklı olarak, kapsamlı bir yönetim oluşturma yanı sıra uluslararası toplumun desteğini almak için ülkedeki azınlıklar ve kadınlar başta olmak üzere insan haklarına saygı göstereceklerini belirtmiştir. Kabil'in ele geçirilmesi sonrasında BBC'ye bağlanan Taliban Sözcüsü Suheyl Şahin, '*İslami bir Afgan hükümeti kuracağız*' diyerek, kadınların eğitimi ve istihdamı konusunda yeni hükümetin karar vereceğini söylemiştir. Ayrıca kadınların genel olarak eğitime ve iş gücüne katılımlarının ve kız çocuklarının eğitimlerine devam edebileceklerini, bu konuda herhangi bir engelleme olmayacağını belirtmiştir. Bir röportajda ise, kadınların ev dışında rahatça dolaşabileceklerini ve geçmişte de 20 yıl öncesinde olduğu gibi dolaştıklarını ifade etmiştir.(BBC, 2021) Taliban yönetimi, kadınlar ve kız çocuklarıyla ilgili olumlu açıklamalar yaparak sözel bağlamda ülke içerisindeki durumun önceki dönemler gibi olmayacağını teminatını vermiştir. Burada bahsetmiş olduğu kısım, Taliban iktidarının ilk dönemi olan 1996 yılında, ülke de kadınlara karşı yapılan kısıtlamalar ve kadınların haklarına yönelik müdahalelerin yeni dönem iktidarında gündeme gelmeyeceğinin garantisini vermektedir. Ancak bu teminatları uygulamayacakları, Afgan kadınları ve dünya genelinde bilinen bir gerçek olarak ortaya çıkmıştır.

Taliban'ın ikinci kez Afganistan'ı ele geçirmesi, Afgan kadın hakları savunucularını, son yirmi yılda ülkede siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda elde edilen ilerlemelerin Taliban İslam Emirliği'nin kurulmasıyla kaybedileceği konusunda endişelendirmiştir. Özellikle rejimin resmî olarak iktidara gelmesinden sonra, kadınlar ve kız çocuklarıyla ilgili uygulanan kısıtlamalar, Taliban'ın ideal yönetimini ortaya çıkarmıştır. Öncelikle, Kadın İşleri Bakanlığı'nı (*Ministry of Women's Affairs* (MoWA)) kapatan Taliban, yerine kadınların ve kızların haklarıyla ilgili kısıtlayıcı ve kötüye kullanıcı kararlar arz eden Erdemin Yayılması ve Ahlaksızlığın Önlenmesi Bakanlığı'nı (*Ministry for the Propagation of Virtue and the Prevention of Vice*) kurmuştur. Bu kısıtlamaları protesto eden kadınlar ise, hukuk dışı tutuklama ve şiddetle karşı karşıya kalmıştır. Buna ek olarak, MoWA ve AIHRC dahil olmak üzere eski hükümet yapılarının kapatılması ve yargı sisteminin din temelli şariat sistemine dönüştürülmesi, daha önce kadınlar ve kız çocukları için mevcut olan korumaları azaltmıştır. Bu durum, aile içi şiddet ve zorla evlilik raporlarında artışa yol açmıştır. Daha önce toplumsal cinsiyete dayalı şiddet vakalarını soruşturmak ve karara bağlamakla görevli olan mahkemeler ve

savcılık birimleri kapalı kaldı. Hem Taliban yetkilileri hem de topluluk düzeyindeki anlaşmazlık çözme mekanizmaları, kadınları aile içi şiddeti bildirdikleri için cezalandırdı (Amnesty, 2023).

Taliban'ın baskıcı kültürel tutumları ve ülkedeki güvenlik riskleri, kadınların ihtiyaçları hakkında açıkça konuşmalarını, yeniden yapılanmaya tam olarak katılmalarını ve genellikle eğitim, sağlık, istihdam ve diğer hizmetlere erişimlerini engellemiştir. Kadınlara yönelik yapılan cinsiyet ayrımcılığı, pek çok alandan mahrum kalmalarına yol açmıştır. Çeşitli şiddet unsurlarını içerisinde barındırdığı gibi, en temelde kadının herhangi bir işle uğraşının engellenmesi, iş hayatına aktif olarak katılmasının engellenmesi, sosyal güvenceden yoksun bırakılması ve işgücü piyasasında yaşanan eşitsizlikler gibi fiiller ekonomik şiddet kapsamına girmektedir. Sosyo-kültürel boyut bakımından ülkedeki toplumsal cinsiyet eşitsizliği kadınların iş yaşamında uğramış oldukları ayrımcılığın sonucu olarak şiddeti meşru bir hale getirmektedir. Bu durum kadınların yaşam alanlarının kısıtlanmasında bir tehdit unsuru olarak yer alırken, ülke içerisinde Taliban tarafından iş, sosyal ve özel yaşamlarının denetim altına alınması ise durumu meşrulaştırmaktadır. Dolayısıyla Johan Galtung'un şiddetin kültürel ve dini öğelerle meşrulaştırılması çoğunlukla dinden, ideolojiden kaynaklı olduğu ifadesi olayı açıklar niteliktedir (Simenov, 2019, s.501). Galtung şiddetin insan yaşamı içerisinde bir tehdit unsuru olmasının yanı sıra, şiddetin yasallaştırılması ve meşrulaştırılması durumunun da bir sorun olarak karşımıza çıktığını ifade etmektedir. Şiddet tür olarak farklı şekillerde insan hayatında yer alabilmektedir. Buna fiziksel bağlamda bir güç unsuru olarak zarar vermenin haricinde, dışlanma, ayrımcılık, hor görme, psikolojik ve sosyolojik etkinin vermiş olduğu şiddet haliyle de meşrulaştırılmaktadır. Sosyo-kültürel bağlamda toplumsal cinsiyet eşitsizliği kadına karşı şiddetin temel alt yapısı olarak öne çıkmaktadır. Erkeğin fiziksel olarak güçlü kalıbı içerisine yerleştirilmesi ve kadının rollerinin tekrardan tanımlanmasıdır. Bu cinsiyet ayrımcılığının bir çıktısı olarak kadının uğramış olduğu şiddetin önemli bir parçası meşrulaşmaktadır. Toplumsal cinsiyet, kadının biyolojik ve genetik özelliklerin yanı sıra yeni anlamlarla bir biçim kazanmıştır. Ancak yüklenilen rol ve sorumluluklar kadınların doğal haklarını kaybetmesine ve erkek egemen hakimiyetin algısı altında temsil edilmesine sebebiyet vermektedir.

Taliban tarafından kadınlara karşı şiddetin en temel biçimi de toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanmaktadır. Kadının iş, sosyal, ekonomik, eğitim, siyasal yaşam içerisinden dışlanması ülke de bir şiddet kültürü oluşturmuştur. Din temelli bir şeriatla sıkı kurallara dayanan yönetim biçiminde, kadınların serbestçe dolaşmaları, kıyafet

giyimleri ve eğitim hayatlarına devam etmeleri konusunda doğal yaşam haklarını yok etmek amacıyla kısıtlamalar getirmektedir. Kadınların Afganistan'daki BM ofislerinde çalışmak dahil olmak üzere çok çeşitli meslek gruplarından dışlanarak siyasi bir konumda bulunmaları veya kamu görevi yapmaları engellemeye çalışmaktadır (Amnesty, 2023, s.4).

2022 Mart ayı itibariyle, Taliban 3,5 milyon kadar genci eğitimden mahrum bırakarak, kızlar için ortaokulları süresiz olarak yasaklamıştır. Ülke genelindeki devlet ve özel üniversitelerin bir sonraki duyuruya kadar kız öğrencilere kapatıldığı duyurulmuştur. Taliban yönetimindeki Afganistan, kızların cinsiyetleri nedeniyle eğitimden mahrum edildiği tek ülke olarak öne çıkmaktadır (Amnesty, 2023).

Kadınlar, 2022 Aralık ayından itibaren üniversite eğitimine kadar her türlü eğitimden uzaklaştırıldı. Daha önce üniversiteye giden kadınlar, cinsiyet ayrımcılığına dayalı sınıflarda baştan aşağı örtülü bir şekilde eğitim almak zorunda kaldılar ve diğer bazı kısıtlamalara tabi tutuldular. Derslere kaydolma ve üniversite giriş sınavına katılma konusunda zorluklarla karşılaştılar ve bazı durumlarda üniversite binalarına girişleri engellendi, yüksek öğrenim kadınlar için neredeyse erişilemez hale geldi. Kadınların ayrıca eğitim almaları yasaklandı. Yılın sonuna kadar, kadınların sadece ilkokula devam etmelerine izin verildi (Amnesty, 2023).

Kadınlara getirilen kısıtlamalar eğitim, sosyal hayatta ve iş yaşamında belirgin bir hale geldi. Aralık 2022'de kadınların yerel ve uluslararası sivil toplum kuruluşlarında (STK'lar) çalışması yasaklandı. Bu durum, BM Kalkınma Programı (UNDP), kadınların istihdamını kısıtlayanın Afganistan'ın gayri safi yurtiçi hasılasının (GSYİH) yüzde 5'ine kadar mal olabileceğini belirtti (Maizland, 2023).

Tüm bu gelişmeler, Taliban yönetimi altında kadın haklarının sınırlandırılması ve kız çocuklarının eğitim alma konusundaki endişelerini daha da artırmıştır. 2001 yılından beri ABD ve müttefikleri tarafından Taliban'ın devrilmesinden bu yana, ülkede özellikle kadınların toplumsal hayata katılımları artmış ve Taliban döneminde kapalı olan kız okulları tekrar açılmış, kız çocuklarının okula devam oranı yüzde seksene kadar yükselmiştir. Taliban'ın ülkeye yeniden gelişi ile birlikte kadınlar özelinde yapılan iyileştirmeler, kısıtlayıcı bir hal alarak kadınların yaşam alanlarına müdahaleler gerçekleşmiştir.

Ülkede kadın ve erkek arasındaki cinsiyet eşitsizliği Taliban döneminin ilk yıllarından itibaren görülürken, Dünya Ekonomik Forumu (*World Economic Forum*)'un 2022 yılında Küresel Cinsiyet Eşitsizliği "*Global Gender Gap Report*" endeksinde

Afganistan dünya genelinde kadın ve erkek arasında ekonomik, politik ve sosyal alanlarda en düşük sıralamaya sahip ülkeler arasında yer almıştır. Kadınların parlamentoya katılım endeksi negatif seviyelerde yer alırken, ülkedeki devlet başkanının kadın olduğu bir yıl ise bulunmamaktadır. Afgan kadınların siyasal yaşam da ve siyasal yaşam içerisinde herhangi bir üst yönetim pozisyonunda yer almamalarının birçok nedeni bulunmaktadır. (World Economic Forum, 2022, 72-73) Bunlardan ilki ataerkil değerler ve cinsiyet odaklı bir yönetim anlayışından kaynaklanan faktörleri içermektedir. İkincisi ise ülkedeki toplumsal ve sosyal bağlamda kalıplaşan normlar, değerler ve kültür yargılarının, kadınları kendi yaşamlarında bir şiddet parametresinin içerisinde bırakmasıdır.

Afganistan gibi bir ülkede erkek egemen olmak ve hükmetmek için yaratılırken erkeklerin siyasal olarak devleti temsil etmeye daha elverişli oldukları analizi ortaya çıkmaktadır. Kadınların ise siyasal ve kamusal alanın dışına itilerek ülke içerisinde cinsiyete yönelik bir eşitsizliğin olduğu öne çıkmaktadır. Afganistan'da kadınlar iş hayatına katılımlarını zorlaştıran pek çok etken faktör bulunmaktadır. Bu temel faktörler arasında siyasi olarak Taliban'ın yönetimi devralması işleri zorlaştırmaktadır. Ataerkil değerlerin; kadına yönelik teşvik etmiş olduğu belli rol ve sorumluluklar, kadının çalışmasına dair olumsuz yüklemeler yapmaktadır. Afgan kadınlarının eğitime yönelik yapılan kısıtlamalar başta olmak üzere, özellikle eğitim düzeyi düşük olan kadınlar için kırsaldan kesimden kente taşındıklarında iş bulmalarını zorlaştırmaktadır. Bu durum ise kadınların iş yaşamına katılımlarını olumsuz anlamda etkilemektedir. (Selçuk & Tuzlukya, 2013, s.6) Bu durumda erkeklerin rasyonel zihinsel yetenekleri dünyayı yorumlama ve düzene sokmak için bir amaca hizmet etmektedir. Kadınlar ise çocuk doğurma ve yetiştirme yetenekleri bağlamında günlük yaşamın düzeni ve türün yeniden tesisi için bir işleve sahiplerdir. Her iki tür işlevinde hayatın sürekliliği bağlamında önemli oldukları kabul edilmekle birlikte erkeklerin işlevinin daha üstün olduğu varsayılır (Berktaş, 2022, s.32).

Afganistan'da erkek egemen sistemin ağırlıklı olduğu bir yönetim biçimi benimsenmektedir. Bu ataerkil düzen içerisinde kendine bir yer bulmaya çalışan kadınlar yasal olarak kısıtlanan sosyal yaşamlarını devam ettirebilmek için, şeriat kurallarının hüküm sürdüğü, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yer aldığı bir düzenin içerisinde mücadele etmektedirler. Burada dini bağlamda yer alan figürlerin ve otoriterlerin kadınların hayatlarına pek çok yönden müdahale ettiğini görmek mümkün. ABD'nin Afganistan'ı işgaliyle birlikte toplumsal cinsiyet alanında bazı iyileşmeler olmuştur.

Özellikle kadınların eğitim, sağlık, sosyal ve siyasal alanda beceri kazanmalarına yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Siyasal ve kamusal alanda kadınların yönetimde yer almalarına olanak tanınmıştır. Eğitim alan kadın sayısında ülke de artış yaşanmıştır. Ancak sosyal bağlamda bunun kadınlara yönelik şiddet ülkede sona ermemiştir. Bu durumun en temel nedeni, Taliban'ın iktidara gelmesiyle birlikte tüm bu sürecin yeniden dini bir yönetim tarzıyla işlenmesidir.

Ülkede kadınların ifade özgürlükleri ve eğitim hayatları ellerinden alınmasına rağmen son dönem Taliban iktidarının başa gelmesiyle birlikte, kadınlar direniş göstermiştir. Taliban örgütüne karşı kadın hareketleri örgütü kurarak rejime karşı tepkilerini ortaya koymuşlardır. Bu topluluklardan biri de *Afganistan Mücadeleci Kadınlar Hareketi* olarak isimlendirilmiştir. Ülkede örgüte karşı devam eden protestolar ve direniş hali devam etmiştir. Kendi içlerinde toplantılar ve konferanslar düzenleyen Afganistan Mücadeleci Kadınlar Hareketinin temel amacı, Taliban rejimine karşı toplumda içerisinde nasıl hareket edeceklerine, Taliban'a karşı düzenlemeyi düşündükleri protestolara ve kadınlara yönelik getirilen kurallara karşı nasıl itiraz getireceklerine yönelik düşüncelerin pratiğini sağlamaya çalışmışlardır. Her müdahale ve eylem sonrasında kadınlar Taliban üyeleri tarafından dövülerek göz altına alınmasına rağmen ülkedeki mücadele ve direniş hali devam etmektedir (İbrahimoglu, 2022).

Sonuç olarak, ülkede dönemsel olarak kraliyet dönemlerindeki yönetimler dahil olmak üzere kadınlara yönelik iyileştirici düzenlemeler olsa dahi, toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dair kalıcı uygulamalar sağlanamamıştır. Kadın ve erkek arasındaki eşitsizlik hali ise, şiddet unsurunu meydana getirmiştir. Şiddet ise dönemsel olarak kendini tekrar etmiştir. ABD'nin Afganistan'ı işgalinde şiddet unsuru yok denecek kadar azalmıştır. Fakat ülkenin belirli kesimlerine erişim sağlanamaması pek çok kadının ihtiyaçlarından eksik kalmasına yol açmıştır. Şiddetin bir kısır döngü halinde kendini tekrar etme hali, Taliban'ın tekrar başa gelmesiyle devam etmiştir. Burada vurgulanmak istenen temel nokta, ülke de kadınlara yönelik dönemsel iyileştirmeler olsa dahi siyasal anlamda yerleşen Taliban'ın varlığı Afgan kadınlarını baskı ve yasaklara mahkum bırakmıştır.

SONUÇ

Tarihten bu yana, erkekler fiziksel gücü gerektiren işlerde üretim rolünü üstlenirken aile ekonomisinin sürdürülmesine katkı sağlamışlardır. Kadınlar ise çocuk doğurma ve yetiştirme gibi günlük yaşam düzeni ile bir neslin devamı açısından önemli roller üstlenmiştir. Her iki cinsiyetin de hayatın devamlılığı açısından değerli olduğu kabul edilir fakat erkeklerin rolünün daha baskın olduğu düşüncesi tarih boyunca çatışmalara sebebiyet vermiştir. Bu çatışma, toplumda cinsiyetler arasında belirgin ayrımların olduğunu göstermiştir. Erkeklerin daha fazla güç sahibi olduğuna ve kadınların fiziksel-zihinsel olarak erkeklere göre daha zayıf olduğuna dair kültürel inançlar oluşmuştur. Bu perspektifle, kadınlık ve erkeklik kavramları toplumsal ve kültürel olarak ayrılmış ve toplumsal eşitsizliği beslemiştir. Bu eşitsizlik ise şiddet olgusunu güçlendirmiştir. Patriarkal düzenin bir sonucu olarak ortaya çıkan şiddet, erkek egemen toplum yapısını ve erkeklerin hakimiyetine dayalı bir dünya görüşünü yansıtmaktadır.

Şiddet döngüsü içerisindeki bireyler veya toplumlar açısından, şiddet, toplumsal cinsiyet rolleri, cinsellik ve güç gibi kavramların birbirine sıkıca bağlı olduğu bir döngünün içerisinde yer almaktadır. Genel anlamda toplum içerisinde var olan, kadınların fiziksel ve zihinsel olarak erkeklere göre daha kırılgan olduğuna dair köklü bir inanç bulunmaktadır. Kadınların yaşamlarını dönüştürme çabaları, genellikle görmezden gelinmektedir. Bu bağlamda, toplumsal ve kültürel düzeyde ortaya çıkan kadınlık ve erkeklik rolleri, toplum içindeki eşitsizliği derinleştirmiştir. Bu eşitsizlik ise şiddet olgusunu beslemektedir. Ataerkil sistem tarafından tahkim edilen şiddet olgusu, erkek egemen toplumların yapılanmasını ve eril hakimiyetin şekillendirdiği bir dünya görüşünü yansıtmaktadır. Kadının toplumsal cinsiyet bağlamında, kamusal alanda veya aile içerisinde yaşadığı eşitsizlik ve ev içindeki emeğinin değersizleştirilmesi, ataerkil toplum yapısının belirlediği güç ve iktidar ilişkileri ile ilişkilidir. Bu durum, hem kamusal alanda hem de özel alanda cinsiyet eşitsizliğine yol açmaktadır. Özellikle kültürel olarak şekillenen toplumsal cinsiyet dinamiklerinde bir hiyerarşi düzeni bulunmaktadır. Bu düzen, kadınların fiziksel, cinsel, kültürel, psikolojik ve ekonomik açıdan şiddete maruz kalmasına sebep olmaktadır.

Tarihsel olarak Afganistan'da, ataerkil kültürün etkisiyle sınırlanmış geleneksel toplulukların varlığı, merkezi bir devletin zayıflığı ve modernleşme çabalarının engellenmesi sebebiyle kadın haklarının kısıtlandığı görülmektedir. Ülkedeki kraliyet

döneminden sonraki rejim değişiklikleri birçok dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Bu dönüşümler özellikle Taliban sonrasına hız kazanarak kadınların hayat kalitesine yönelik düşüşlerin meydana gelmesine sebebiyet vermiştir. Taliban'ın iktidarı ele geçirmesiyle, Kral Amanullah döneminde elde edilen modernleşme kazanımları büyük ölçüde geri alınmıştır. Taliban'ın ülke yönetimine gelmesi, kadın haklarını kitlesel ve sistemli bir şekilde ihlal eden değişikliklerle sonuçlanmıştır. Kamusal ve özel alanlarda kadınların hareketlerini kısıtlayan bir düzen oluşturularak, kadınların hayatları denetim altına alınmıştır. Toplumsal ve sosyal normlar ile kültürel değerler, kadınları şiddetin içine çeken bir döngünün parçası haline getirmiştir. Kadınlar, sosyal yaşamlarını sürdürebilmek için şariat kurallarının hüküm sürdüğü, cinsiyet eşitsizliğinin yaygın olduğu bir ortamda mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Toplumsal yaşamın pek çok noktasında kadınlara yönelik uygulanan eşitsizlikler, ekonomik, psikolojik, sosyolojik ve siyasal açıdan şiddetin bir unsuru haline gelmiştir. Bunun temel sebebi ise Taliban dönemi itibariyle Afganistan'da siyasal yapı içerisinde köklenen dini kurallar ve ataerkil yapıdan kaynaklanmaktadır. Taliban yönetimi kadınların asgari bir yaşam sürmelerine etki etmiştir. Kadınların erkek doktora gitmelerine, dışarı çıkmalarına ve eğitim almalarına yönelik yasaklar getirilmesi kültürel anlamdaki şiddetin örneklerini teşkil etmektedir. Kadına yönelik kültürel şiddetin kök salmasında temel etkenlerden biri, ataerkil normların, inançların ve yönetimin dayattığı kurallar ile eşitsizliklerdir. Toplumda, geleneksel unsurlarla meşrulaştırılan şiddet; dini, eğitimi, sanatı ve ideolojileri besleyerek, kadına karşı her türlü şiddet biçimine meşruiyet kazandırmıştır. Bu durum modernleşme doğrultusundaki dönüşümün gerçekleşmesini zorlaştırmanın yanı sıra, kadınlara yönelik ikinci sınıf vatandaş muamelesinin ortaya çıkmasına neden olarak kadınların eğitim ve istihdama erişimi engelleyerek onların ilerlemesinin önüne geçmiştir.

Afganistan örneği bize, ülke içerisinde kadınlara yönelik kültürel şiddetin varlığını sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi anlamda göstermektedir. Afganistan gibi kültürel ve geleneksel değerlerin ataerkil bir yapı etrafında şekillendirilen bir ülkede kadınlar üzerinde bir baskı mekanizması kurulmuştur. Bu bağlamda şiddet ülkede dini değerlerle uygulanarak bir meşru bir araç haline getirilmiştir. Coğrafyada yer alan kadınların tarihsel süreç içerisindeki konumları ve yaşam tarzlarına karşı, hem ülkenin liderlik pozisyonunu üstlenen yöneticilerin etkisi, hem de coğrafi yapı ve uluslararası aktörlerin müdahaleleri sonucunda şiddet unsurunun dalgalı bir seyir halinde ilerlediği görülmektedir. Ataerkil yöneticilerin, silahlı örgütlerin ve dış müdahalelerin, Afgan

kadınlarının siyasal ve sosyal hayatına olumsuz yönde etkide bulunduğu açıkça gözlemlenmektedir. Özellikle Taliban'ın Afganistan üzerindeki etkisi, kadınların hak ve özgürlüklerinin kısıtlanmasına neden olmuştur. Kadınların eğitim olanakları, sosyal katılımı ve iş hayatına katılımı gibi alanlarda sıkıntılar yaşanmıştır. Bu olumsuz etkiler, Afgan kadınlarının siyasal ve toplumsal liderlik rollerine erişimini sınırlamış ve cinsiyet eşitsizliğini derinleştirmiştir. Belirli dönemlerde, özellikle kraliyet döneminde yer alan liderler kadınlara yönelik eğitim fırsatlarının genişletilmesi, kadınların kamusal alanda daha fazla yer alması ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği konusunda farkındalığın artırılması gibi alanlarda çaba sarf etmişlerdir. Ancak Afgan kadınlarının yaşam koşullarını iyileştirmeye yönelik bu çabalarının varlığına rağmen yönetim değişikliği ile birlikte başa gelen yeni liderler ataerkil kültür yapısının devamlılığını sağlamışlardır. Bu sebeple kadınlara yönelik kültürel şiddet hali devam etmiştir.

ABD'nin Afganistan'ı işgali ettiği dönem içerisinde kadınların yaşamlarına ilişkin pek çok iyileştirmeler yapılmıştır. Bu iyileştirmeler arasında sosyal, eğitim ve siyasal katılımlarına ilişkin katkılarda bulunmuştur. Öncelik olarak kadınların eğitime erişiminde istikrarlı bir artış kaydedilmiştir. Kadınların toplum özelinde eğitimden uzak kalmasının en temel sebeplerinden biri de toplumsal cinsiyet bağlamında ayrıştırıcı normların ve kalıpların yer almasıydı. Bu sebeple eğitim özelinde kadınların eğitim hayatına katılımıyla ilgili olumlu düzenlemeler sağlanmıştır. Geleneksel okullar yerine çağdaş okullar kurularak ilerlemeler sağlanmıştır.

Siyasal anlamda ise Taliban döneminde politik bağlamda kadınların görüşü ve mecliste yer almaları uygun görülmezken, ABD döneminde önemli değişimler meydana gelmiştir. 2001 yılına yürürlüğe giren Bonn Antlaşması ile birlikte kadınlara siyasal alanda yer verilmiştir. Kadınların kendi haklarını savunabilmelerinde politik, ekonomik ve sosyal süreçlere katılabilmeleri için insan hakları bağlamında kurumlar ve bakanlıklar kurulmuştur. Mecliste kadınların katılım yüzdeleri artmıştır. Önceki dönemlerden farklı olarak kadına yönelik olumlu gelişmelerin yaşanması bu dönemi farklı kılmaktadır. Fakat ülkede yaşanan gelişmelerin çoğuna pek çok kadın katılım sağlayamamıştır. Bunun en temel sebeplerinden biri de derin bir kültür yapısı etkisindeki Afganistan'daki ekonomik ve sosyal koşullar yer almaktadır. Kırsal kesimde yaşayan kadınlar merkezi yapı içerisindeki düzenlemelerden bu sebeple faydalanamamıştır. Mesleki anlamda mevcut sağlık, eğitim konumlarında kadın eleman eksikliği de ülkenin ataerkil şiddet yapısının bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır.

Taliban'ın tekrardan ülkenin başına gelmesi şiddet kültürünün sürekliliğini devam ettirmiştir. 2001 yılında ABD müttefiklerinin Taliban'ı devirmesinden 2021 yılına kadar ülkede özellikle kadınların toplumsal hayata katılımlarında kayda değer bir artış yaşandığı gözlemlenmiştir. Taliban döneminde kapalı tutulmuş olan kız okulları tekrar açılarak, kız çocuklarının okula devam oranları yüzde seksene kadar yükselmiştir. Bu dönemde gerçekleşen gelişmeler, kadınların eğitim ve toplumsal katılım haklarına verilen önemin bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. Ancak 2021 yılında Taliban'ın tekrar iktidara gelmesi ile kadınlar özelinde yapılan iyileştirmelerin kaybedildiği gözlemlenmektedir. Kadınların yaşam alanlarına yönelik müdahaleler artış göstermiştir. Şeriat kurallarının hüküm sürdüğü, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin gözle görülür olduğu bu düzende, kadınlar hayatlarını sürdürmek için büyük bir mücadele vermektedirler. Bu bağlamda, dini figürlerin ve otoriterlerin kadınların yaşamlarına çok yönlü müdahalede bulunduğu gözlemlenmektedir. Kadınların yaşamlarının farklı yönlerine dini açıdan bağlı figürlerin ve otoriter kişilerin etkisi söz konusudur. Bu durum, kadınların hayatlarını yönlendirme ve karar alma süreçlerinde karşılaştıkları zorlukları açıkça ortaya koymaktadır.

Afganistan özelinde her ne kadar kraliyet dönemi ve ABD'nin Afganistan'ı işgali dahil olmak üzere kadınların yaşamlarına ilişkin düzenlemeler yapılmış olsa da ülkede kadınlara yönelik kalıcı bir uygulama sağlanamamıştır. Şiddet kültürü Sovyet dönemi de dahil olmak üzere Taliban ile birlikte devam ettirilmiştir. Yeni dönem Taliban iktidarıyla pek çok kadın gösterilerde ve protestolarda bulunmuştur. İktidarın yasak ve kurallarına karşılık direniş göstererek kadınlara yönelik şiddet kültürünün devam ettirilmesindeki en temel sebeplerinden biri kadınların siyasi yaşamda üst yönetim pozisyonlarında yer alamamalarına engel olan Taliban yönetiminin cinsiyet odaklı yönetim anlayışının etkisidir. Kadınların liderlik rollerini üstlenmelerini engelleyerek toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin derinleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu durum, kadınların liderlik ve siyasi rol üstlenme potansiyellerini engelleyerek onları bir şiddet parametresinin içerisine hapsetmektedir.

Bu araştırma özelinde Afganistan'da yer alan Taliban unsurunun siyasal şiddet bağlamında kadınlara uygulamış olduğu kurallar ve yasakların şiddet kültürünü beslediği ve şiddet döngüsünü devam ettirdiği üzerine bir vurgulama yapılmıştır. Afgan kadınlarının son dönem Taliban iktidarıyla birlikte vermiş olduğu mücadeleler göz ardı edilemez bir durumdur. Afganistan'da kültürel ve geleneksel değerlerin yanı sıra pek çok etnik kimliğin yer alması ve kabilecilik anlayışının olması araştırmayı genişleteceğinden,

konunun sınırlılığı kapsamında sınırlandırılmıştır. Taliban ve sonrası dönemler itibariyle şiddet parametresi içerisinde kalan Afgan kadınların mücadelelerini ve şiddetin süreç içerisinde değişmeden devam ettiği ne çıkarılmıştır.

Sonuç olarak, Afganistan’da toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin şiddet ile olan bağlantısını anlamak istiyorsak, dönemin siyasi koşullarını, dönemsel olarak değişiklik sağlayan yönetim anlayışını ve dini değerlerin etkisini incelememiz gerekmektedir. Araştırmanın başında sunmuş olduğumuz hipotezler itibariyle, kadınlara yönelik şiddetin varlığı her dönem itibariyle kendini göstermektedir. şiddet sadece fiziksel bir faktör şeklinde herhangi bir kişiye bedensel bir zararı ifade etmemektedir. Afganistan rneğinde görmüş olduğumuz üzere, kadınların yaşamlarının bazı alanlarında zaman zaman iyileştirmeler olsa dahi tekrardan baskıya ve yasaklara maruz bırakılmaları şiddet kültürünün olmasının bir göstergesidir. Bu durum da hipotezlerimizi kanıtlar niteliktedir.

KAYNAKLAR

- Ahmed-Ghosh, H. (2003). A History of Women in Afghanistan: Lessons Learnt for the Future or Yesterdays and Tomorrow: Women in Afghanistan. *Journal of International Women's Studies*, 4(3), 1-14.
- Arendt, H. (2021). *Şiddet Üzerine*. (Bülent Peker). İstanbul: İletişim Yayınları
- Acar, H. (2022). *Jürgen Habermas Ve Hannah Arendt'in Kamusal Alan Yaklaşımlarının Karşılaştırmalı Analizi Comparative Analysis of Jurgen Habermas and Hannah Arendt's Public Sphere*.
- Afşar, S. T. (2015). Türkiye'de Şiddetin “Kadın Yüzü.” *Sosyoloji Konferansları*, 0(52). <https://doi.org/10.18368/IU/SK.04297>
- Ahmedi, A. (2017). “Dinsel Şiddet” in Sosyo-Politik Kaynakları: Taliban Örneği. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26(1), 117–132. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uluifd/issue/37981/438610>
- Ahmad, A. (2006). Afghan Women: The State of Legal Rights and Security. *Policy Perspectives*, 3(1), 25–41. <http://www.jstor.org/stable/42909150>
- Aktaş, G. (2013). Feminist söylemler bağlamında kadın kimliği: Erkek egemen bir toplumda kadın olmak. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 30(1), 53–72. <http://search.yayin/detay/146943>
- Akdağ, İ. (2020). Çatışma Teorisi Bağlamında Tarihsel-Toplumsal Çatışmanın Değişen Biçimleri Üzerine Bir İnceleme. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 5231–5251. <https://doi.org/10.26466/OPUS.629985>
- Alkan, A. (2000). “Özel Alan - Kamusal Alan” Ayrımının Feminist Eleştirisi Çerçevesinde Kentsel Mekan. *Kültür ve İletişim*, 3(1)(5), 71–95. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kulturveiletisim/issue/64550/985143>
- Altınbaş, D. (2010). Feminist Tartışmalarda Liberal Feminizm. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 9, 21–52. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iukad/issue/728/7858>

- Altınbaş, D. (2010). Feminist Tartışmalarda Liberal Feminizm. *Women's Studies Review*, 9, 21–52. <https://dergipark.org.tr/en/pub/iukad/issue/728/7858>
- Ataie, N. (2015). *Afganistan'a müdahale ve yeni devlet düzeni* [Akdeniz Üniversitesi]. <http://acikerisim.akdeniz.edu.tr/xmlui/handle/123456789/2619>
- Ataman, M. (2009). Feminizm: Geleneksel Uluslararası İlişkiler Teorilerine Alternatif Yaklaşımlar Demeti. *Alternatif Politika*, 1(1), 1–41.
- Atan, M. (2015). Radikal Feminizm: “Kişisel Olan Politikadır” Söyleminde Aile. *The Journal of Europe - Middle East Social Science Studies*, 1(2). <https://doi.org/10.21085/JEMSOS.38880>
- Aydınalp, E. B. (2020). Varoluşçu Özgürlük Bağlamında Kadın: Simone de Beauvoir ve İkinci Cinsiyet. *Litera*, 30(2). <https://doi.org/10.26650/LITERA2020-0066>
- Aydın K, Ç. (2012). Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımları Açısından Güvenlik Konusunun Analizi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(01), 111–139. https://doi.org/10.1501/SBFDER_0000002240
- Aydın, Ö., & Koyuncu, Ç. (2010). Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımı: Temelleri, Gelişimi, Katkı ve Sorunları. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 7(26), 3–24. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uidergisi/issue/39273/462479>
- Batoor, Q. F.(2018). Afganistan’da Cumhuriyetin Kuruluşu. *Anasay*, 5, 13–31. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/anasay/issue/39928/420562>
- BBC. (2021). *Taliban Sözcüsü Suheyl Şahin: Afganistan’da katılımcı bir İslami hükümet kuracağız* BBC News Türkçe. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58231493>
- Bingöl, İ. (2022). *Toplumsal Teoride Çatışmanın Klasik Kökleri Üzerine Bir Değerlendirme: Karl Marx, Max Weber, Georg Simmel*. 2023.
- Beauvoir, de S. (2021). *İkinci cinsiyet olgular ve efsaneler*. (Çev. Gülnur Acar Savran). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

- Beauvoir, de S. (2021). *İkinci cinsiyet yaşanmış deneyim*. (Çev. Gülnur Acar Savran). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Bulut, Ç. K. (2021). Yeni Toplumsal Hareketler Teorisi: Kurucu Fikirler, İçerik Ve Eleştiriler Bağlamında Bir İnceleme. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 11(1), 42–63.
- Çınar, Y. (2019). Terör Örgütlerinin Örgütsel Davranış Modelleri Bağlamında El Kaide Örneği. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(17), 511–534. <https://doi.org/10.29029/BUSBED.500402>
- Confortini, C. C. (2006). *Galtung, Violence, and Gender: The Case for a Peace Studies/Feminism Alliance*.
- Connel, R.W. (2022). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*. (Çev. Cem Soydemir). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Coşkun, H. & Ömür, A. (2015). Cihatçılık Nereye? Ortadoğu’da Cihatçı Söylemin Yeniden İnşası. *Ortadoğu Etütleri*, 7(1), 58–81. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ortetut/issue/50675/659930>
- Çetinkaya, Y.D. (2021). Toplumsal hareketler tarih, teori ve deneyim (5.Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çetinkaya, Y. D. (2020). Toplumsal hareketler, devrim ve siyaset (1999-2020), no.10, 37-48.
- Çamkerten, İ. (2020). İnşacı Perspektiften Pakistan Dış Politikasında Afganistan Meselesi. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 51, 1–26. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tyir/issue/59570/857181>
- Çiftçi, K. (2009). Soğuk Savaş Sonrasında Abd: “Rıza”Ya Dayalı “Hegemonya”Dan “İmparatorluk” Düzenine. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 5(10), 203–219. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijmeh/issue/54831/750701>
- Dashti, Z. (2021). Abd’nin Afganistan’dan Çekilmesi İle Taliban’ın Yeniden İktidara Gelmesi. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 195–212. <https://doi.org/10.34189/asyam.5.2.006>

- Demiroğlu, E. T. (2014). Yeni Toplumsal Hareketler: Bir Literatür Taraması. *Siyasal Bilimler Dergisi*, 2(1), 133–144.
- Donovan, J. (2001). *Feminist Teori*. (A. Bora & M. Ağduk & F. Sayılan, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Deniz Kandiyoti. (2013). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler* (Ş. T. H. T. F. Ö. Aksu Bora ve Fevziye Sayılan, Ed.; 4.Baskı). Metis Yayınları.
- Dikici, E. (2016). Feminizmin Üç Ana Akımı: Liberal, Marksist ve Radikal Feminizm Teorileri. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2(Number: 43), 523–523. <https://doi.org/10.9761/JASSS3100>.
- Dikici, S. (2020). Afganistan'da Kadının Siyasal ve Toplumsal Konumuna Feminist Bir Yaklaşım (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.
- Ekşi, M. (2016). AK Parti Döneminde Ortadoğu'da Türk-Amerikan İlişkilerinin Jeokültürel Eksen: İslami Kimlik. *Gazi Akademik Bakış*, 9(18). <https://doi.org/10.19060/GAB.30640>
- Emadi, H. (2015). Women in the Post-Taliban Afghanistan: Dialectics of Oppression and Token Recognition. *Race, Gender & Class*, 22(3–4), 244–259. <https://www.jstor.org/stable/26505359>
- Filiz Bayoğlu. (2020). Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddetin Temelleri Üzerine. *Anasay*, 12, 149–164. <https://doi.org/10.33404/ANASAY.716400>
- Galtung, J. (1990). Cultural Violence. *Journal of Peace Research*, 27(3), 291–305.
- Geyik, S. (2018). *Göç ve Afganlar: “İstikrarlı Mülteciler.”*
- Göçeri, N. (2004). Kadın Hareketini Etkileyen Fikir Akımları. *Cilt*, 4.
- Gökkaya, V. B. (2015). Sosyal Teoriler Ve Kadın Üzerine. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 8(38), 337–350. <https://doi.org/10.9761/JASSS2990>

- Grenfell, L. (2004). *Human Rights Brief Human Rights Brief The Participation of Afghan Women in the Reconstruction The Participation of Afghan Women in the Reconstruction Process Process*. 12. <https://digitalcommons.wcl.american.edu/hrbrief>
- Gözen, R. (2019). Uluslararası İlişkiler Teorileri (Ed.), Feminizm, Maskülinite ve Uluslararası İlişkiler Teorisi: Uluslararası Siyasetin Toplumsal Cinsiyeti içinde (479-525). İstanbul: İletişim Yayınları
- Galtung, J. (1990). Cultural Violence. (*Journal of Peace Research*), 27(3), 291–305.
- Güneş, F. (2017). Feminist Kuramda Ataerki Tartışmaları Üzerine Eleştirel Bir İnceleme A Critical Analysis on Patriarchy Discussions in Feminist Theory. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi The Journal of International Social Sciences Cilt*, 2017.
- Hamşioğlu, O., & Kavaklı Kundakçı, S. (2019). Afganistan’da Milli Uyanış Dönemi ve Tarafsızlık Politikası (1901-1919): Emir Habibullah Han Devri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Volume 1, Issue 10*, 34–56.
- Heywod, A (2020) *Siyasi İdeolojiler*. (13. Baskı), İstanbul: Felix Yayınevi
- Icheku, V. (2011). Post-Taliban Measures To Eliminate Gender Discrimination İn Employment. *Equality, Diversity And Inclusion*, 30(7), 563–571. <https://doi.org/10.1108/02610151111167025/FULL/XML>
- İşcan, İ, H. (2004). Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(2), 47–79. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uidergisi/issue/39239/462101>
- İbrahimoglu, Ö. (2022). *Mücadeleci Kadınlar Hareketi: Dünyadaki güç sahipleri, Afgan kadınları görmezden geliyor*, <https://www.indyturk.com/node/566296/röportaj/mücadeleci-kadınlar-hareketi-dünyadaki-güç-sahipleri-afgan-kadınları-görmezden>, Erişim Tarihi: 1.09.2023
- Judith Butler. (2014). *Cinsiyet Belası* (4.Baskı). Metis Yayınları.

- Kalin, C. C. (2016). *Simone de Beauvoir: Ötekiliğin Kabulü*.
<https://philpapers.org/rec/KALSDB>
- Kandiyoti, D. (1988). Bargaining With Patriarchy. *Gender & Society*, 2(3), 274–290.
<https://doi.org/10.1177/089124388002003004>
- Kandiyotti, D.(2005). The politics of gender and reconstruction in Afghanistan.
(UNRISD), 3-33
- Karakaya, İ., & Nazari, M. İ. (2022). Afganistan’da Taliban İktidarı Dönemleri (1996-2001 Ve 2021 Sonrası) Ve Afganistan Dış Politikası. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 143–169. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sbed/issue/70445/1090619>
- Külünk, Ayşe (2022) Taliban’ın yükselişinden sonra Afganistan’daki kadınlar: Post-kolonyal feminist yaklaşım, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Sosyolojisi ve Antropolojisi Ana Bilim Dalı
- Katılmış, C., & Güven, M. E. (2022). Taliban’ın Toplumsal Gerçekliğinin Kurucu Zemini: “Biz” Ve “Öteki” Oluşumu. *Oluşumu. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(1), 107–120.
<https://doi.org/10.29029/busbed.1036881>
- Keskin, F., & Ulsan, A. (2018). Kadının Toplumsal İnşasına Yönelik Kuramsal Yaklaşımlara Dair Bir Değerlendirme. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 26, 47–68. <https://doi.org/10.31123/AKIL.438558>
- Köçer, M. (2019). Afganistan’da Taliban Sonrası Sosyal Değişim. *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 46, 369–381.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/yyusbed/issue/51578/668838>
- Kundakçı, S., & Hamşioğlu, O. (2018). Demir Emir Abdurrahman Dönemi ve Modern Afgan Devleti’nin Doğuşu (1880-1901). *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 119–143. <https://doi.org/10.30913/ALINTERISOSBIL.422998>

- Avcu, D. (2023). *Kadına Şiddeti Azaltmayı Amaçlayan Reklama Yönelik Kadınların Tutumu* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Lloyd, G. & Muttalip, Ö (1996). *Erkek akıl : Batı felsefesinde “Erkek” ve “Kadın.”* 158.
- Menekşe, E. (2017). *Başarısız Devlet Kavramı Ve Sovyet İşgali Sonrası Afganistan Sorunu.*
- Moghadam, V. M. (2002). Patriarchy, the Taliban, and politics of public space in Afghanistan. *Women's Studies International Forum*, 25(1), 19–31. [https://doi.org/10.1016/S0277-5395\(02\)00224-8](https://doi.org/10.1016/S0277-5395(02)00224-8)
- Nihat Güneş, H. (2018). Feminist Akımlarda Aile. *Social Sciences Research Journal*, 7(3), 2147–5237.
- Nusrat, F. (2022). *Political and Social Participation of Afghan Women Post-2001* [İstanbul Kültür Üniversitesi]. <https://hdl.handle.net/11413/8626>
- Oskay, Ü. (1996). Efendi/ Köle İlişkisi Açısından Şiddet ve Görünümleri Üzerine. In Özlem Solok (Ed.), *Şiddet* (5.Baskı, pp. 1–530). Yapı Kredi Yayınları.
- Olla, B. (2019). Orta Doğu’da Terörizm: Afganistan Örneği. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6(3), 1846–1860. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atdd/issue/49325/634509>
- Özey, R. (2017). Mackinder’in Heartland Teorisi’nin Düşündürdükleri. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 35, 95–100. <https://doi.org/10.14781/MCD.291163>
- Özen, H. (2013). Toplumsal Hareketlerin “Siyasal” Rolü: Rasyonalist Yaklaşımların Eleştirel Bir Değerlendirmesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 68(03), 37–61. https://doi.org/10.1501/SBFDER_0000002286
- Özkan, G. (2017). Kadına Yönelik Şiddet - Aile İçi Şiddet ve Konuya İlişkin Uluslararası Metinler Üzerine Bir İnceleme. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(1), 533–564. <http://search/yayin/detay/275627>

- Qazi Zada, S. (2020). Legislative, institutional and policy reforms to combat violence against women in Afghanistan. *Indian Journal of International Law* 2020 59:1, 59(1), 257–283. <https://doi.org/10.1007/S40901-020-00116-X>
- Ridgeway, C. L., & Smith-Lovin, L. (1999). The Gender System And Interaction. *Review of Sociology*, 25, 191–216. <https://doi.org/10.1146/ANNUREV.SOC.25.1.191>
- Riphenburg, C. J. (2004). Post-Taliban Afghanistan: Changed outlook for women? *Asian Survey*, 44(3), 401–421. <https://doi.org/10.1525/AS.2004.44.3.401>
- Riphenburg, C. J. (2004). Post-Taliban Afghanistan: Changed outlook for women? *Asian Survey*, 44(3), 401–421. <https://doi.org/10.1525/AS.2004.44.3.401>
- Sanderson, S. K. (2007). Conflict Theory. *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. <https://doi.org/10.1002/9781405165518.WBEOC089>
- Şahin, M. (2019). Kültür Aktarımında Toplumsal Cinsiyetin Rolü. *Akademik Hassasiyetler*, 6(11), 233–249. <https://dergipark.org.tr/en/pub/akademik-hassasiyetler/issue/45496/533562>
- Sarem, M. (2021). Taliban Sonrası Afganistan’da Ulus İnşasının Zorlukları. *SDE Akademi Dergisi*, 1(2), 92–118. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sde/issue/66019/1027918>
- Sarıkaya, M. E. (2022). Kültürel Şiddet ve Din İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Sosyolojik Bağlam Dergisi*, 3(3), 294–305. <https://doi.org/10.52108/2757-5942.3.3.6>
- Staggenborg, S., & Taylor, V. (2005). Whatever happened to the women’s movement? *Mobilization*, 10(1), 37–52. <https://doi.org/10.17813/MAIQ.10.1.46245R7082613312>
- Seda ACET, G., & Doğan, F. (2017). 11 Eylül Olayları Sonrası Abd-Afganistan İlişkileri: İstiladan İşbirliğine. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(33), 59–76. <https://doi.org/10.30976/SUSEAD.327644>

- Sarızeybek, M. (2023) Afganistan'da Taliban yönetimi ve uluslararası toplum: İngiliz okulu perspektifinden bir inceleme, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Simeonov, A. A. (2019). Bulgaristan’da Türk Azınlığa Uygulanan Şiddet (1944-1989): Galtung’un Barış Modeli Bağlamında Bir İnceleme. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 496–509. <https://doi.org/10.30798/MAKUIIBF.534080>
- Enginyurt, D. (2018). Sosyal Hareketler Sosyolojisi Açısından Feminizm . USE Uluslararası Sosyoloji ve Ekonomi Dergisi , (1) , 36-59 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/use/issue/55416/759813>
- Staggenborg, S., & Taylor, V. (2005). Whatever happened to the women’s movement? *Mobilization*, 10(1), 37–52. <https://doi.org/10.17813/MAIQ.10.1.46245R7082613312>
- Steinmeria, K. W., & Stein, K. W. (2002). “The Bush Doctrine: Selective Engagement in the Middle East” The Bush Doctrine: Selective Engagement In The Middle East.By. *Journal*, 6(2). <http://meria.idc.ac.il>
- Suhrke, A. (2007). Reconstruction as modernisation: the ‘post-conflict’ project in Afghanistan. <https://doi.org/10.1080/01436590701547053>, 28(7), 1291–1308. <https://doi.org/10.1080/01436590701547053>
- Sürücüoğlu, O. (2022). Afganistan’da Ulus İnşa Süreci ve Çöküşü. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(4), 331–348. <https://doi.org/10.18026/CBAYARSOS.1115998>
- Sivrioğlu, T. ve Türkoğlu Ahmad Jawid. (2017). *Başlangıçtan Günümüze Afganistan Tarihi*.(1.Basım). İstanbul: Kalkedon
- Saikal A. Ravan Farhadi A. G. & Nourzhanov K. (2004). *Modern Afghanistan : A History of Struggle and Survival*. I.B. Tauris ; In the United States of America

- Saygılıgil, F. (2016). *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*. (2.Baskı). Ankara: Dipnot Yayınları. Walby, S. (2014). *Patriyarka Kuramı*. (Hülya Osmanağaoğlu). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Şen, A. (2022). Afganistan: Abd Müdahalesi Ve Taliban'ın Dönüşü. *SDE Akademi Dergisi*, 2(4), 76–102. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sde/issue/68387/1047599>
- Taş, G. (2016). Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri. *Akademik Hassasiyetler*, 3(5). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akademik-hassasiyetler/issue/27268/287075>
- Taşdemir Afşar, S. (2015). Türkiye’de Şiddetin “Kadın Yüzü.” *Sosyoloji Konferansları*, 0(52), 715–753. <http://search/yayin/detay/198950>
- Telesetsky, A. (1998). In the Shadows and Behind the Veil: Women in Afghanistan under the Taliban Rule. *Berkeley Journal of Gender, Law & Justice*, 13(1), 293. <https://doi.org/10.15779/Z382Z12P1T>
- Touraine, A. (n.d.). An Introduction to the Study of Social Movements. *Source: Social Research*, 52(4), 749–787.
- Üyesi, Ö., Turanlı, E., (2022). Yeni Toplumsal Hareketler Bağlamında Bir Dijital Aktivizm Örneği: Afganistan Kadın Hareketi Myredline. In *Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi* (Issue 19, pp. 116–143). Kocaeli Üniversitesi. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kilad/issue/69662/1110825>
- Vargel Pehlivan, P. (2017). Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kuramsal Yaklaşımlar: Bir Literatür Taraması. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(31), 81–105. <http://search/yayin/detay/284031>
- Yalçinkaya, A.& Rashid, Y. (2020). Afganistan Anayasası’nda İnsan Hakları. *Strategic Public Management Journal*, 6(12), 134–148. <https://doi.org/10.25069/SPMJ.730983>

- Yarar, B. (2015). *Şiddetin Cinsiyetli Yüzleri*. (1.Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yılmaz, A. (2010). Amanullah Han'ın Islahatları ve Atatürk. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010(21), 155–165.
- Türk, Özle (2018) *Yeni Toplumsal Hareketlerde Kadın Olmak Üzerine Türkiye'den Bir Örnek*. İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

